

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00966002 (N)

В. 1021

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

ВИЇМКИ З ЖЕРЕЛ

до історії

УКРАЇНИ-РУСІ.

до половини XI віка.

У ЛЬВОВІ, 1895.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

з друкарні наукового товариства ім. Шевченка,
під зарядом Кароля Беднарського.

B1021

Знр

1р 20 к

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35343

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 25946

и 14976

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.

ВИЇМКИ З ЖЕРЕЛ

до історії

УКРАЇНИ-РУСІ.

до половини XI віка.

У ЛЬВОВІ, 1895.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

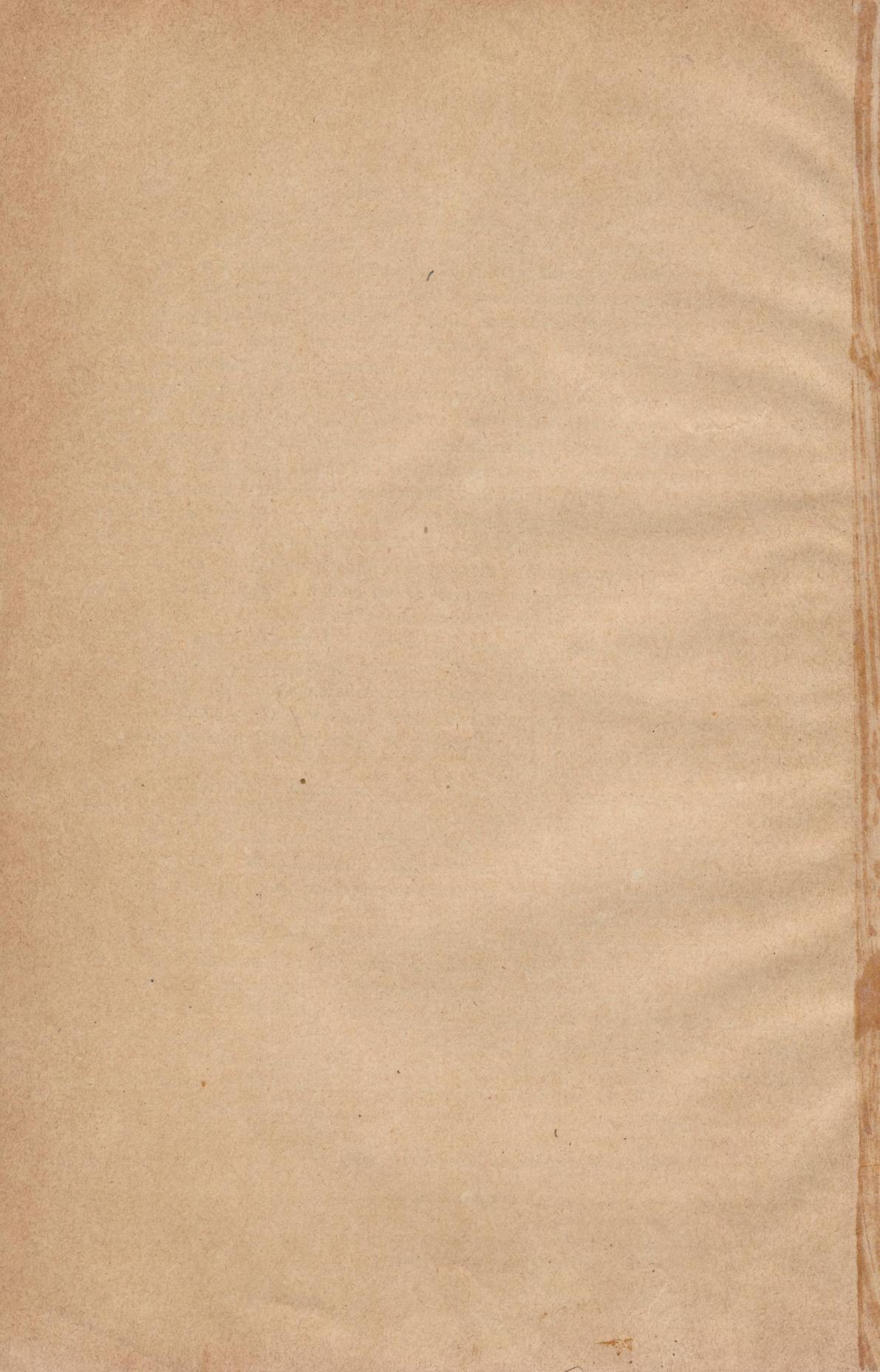
з друкарні наукового товариства імені Шевченка,
під зарайдом Кароля Беднарського.

Видрукований отсе збірник повстав з курса, читаного в Львівськім університеті в зімовім півріччю 1894—5 шкільного року: оголосивши курс про жерела давньої рускої історії, я попри загальних характеристиках прочитував в перекладі головніші уривки жерел, об'ясняючи їх. Виходив я з того перевонання, що лише безпосередня знаємість з жерелами, на яких будуються виводи історичної літератури, дає знане ясне, міцне, виводить з-під неминучої без того залежності від субективизму тієї чи іншої історичної праці й дає можливість орієнтуватись в науці не залежно від ріжниць і перемін в поглядах, які заходять в істориографії. Тим часом в сучасних обставинах така знаємість трудна, майже неможлива навіть при помочі середніх бібліотек — в такій мірі наші жерела розкидані в найріжніших видавництвах, часто рідких, мало приступних, збірників же, що зводили б до купи те що належить до історії Руси, дуже мало (розумію стародавні *Memoriae populorum*, важний збірник арабських письменників Гаркави, розпочаті витяги з класичних авторів Латишова) і ні одного такого — щоб обіймав всю цілість жерел рускої історії. А за браком такого приступного зводу трапляється ся не рідко, що люди на віть близше обізнані з історією знають те чи інше жерело лише з імені і не відають як єго відомості в дійсності виглядають.

Се й понудило мене забратись до уложеня й виданя цього збірничка. При тім мав я на думці в першій лінії молодіжі університетеску, але крім неї й усіх, хто забирається до глубшого й самостійнішого студиевання історії Руси. Призначуючи отже свої „Виїмки“ для ширшого кругу, уважав я потрібним їх коментувати, а то головно щоб вказати на історичну стійність їх і в чому треба — об'яснити.

„Виїмки“ призначені були до друку в львівській педагогічній часописі „Учитель“, де й була видрукована їх більша частина (1894—1895 р., глави I—XXI). Уважаючи на се, треба було дбати про зменшене збірника що до обсягу, для чого вибирались лише найважніші уривки; годі було й по дати орігінальні тексти, що для загально-приступних мов, латинської і грецької, властиво було б пожаданим.

Видрукований тепер випуск обіймає період до половини XI в., до часу, коли з'являють ся свійські, тубильні жерела, агіографічні й історичні, їз тим разом головна вага в студіях історичних переноситься ся з памяток чужих на тубильні. Для перекладу я користав по можності з найліпших видань, а для текстів арабських, жидівських й ісландських — з перекладів; не малу прислугу при тім віддали мені збірники Латишова і особливо — Гаркави. В перекладі я старав ся тримати ся можливо близко тексту; лише кілька другорядних подробиць у Арабів мусив я задля їх реалізму упустити.

I. Г е р о д о т .

З писателів античних, грецьких і римськихъ, Геродот (род перед 480, ум. коло 425 р.) перший подає нам ширші відомості про наш край, а з тим разом — і найдокладніші з усіхъ. В часі своїхъ далекихъ подорожей, вінъ, очевидно, звідав і північний берегъ Чорного моря, де було богато значнихъ грецькихъ кольоній; в описанню подекуди ясно знати наочного съвідка. Що до певності, то ще в античні часи Геродоту закидали неправду, навіть остро (Плутарх написав навіт спеціальну розправу „пр Геродотову злобу“), теж і в новійши (недавно англіч. Сейс в спеціальній розправі: *The ancient Empires of the East. Herodotus I—III. 1883*), але студії показують, що відомості Геродота здебільшого справедливі, де же вінъ помиляє ся — то не з злой волі. Спеціально для Скитії Геродот зістає ся головнимъ жереломъ і его відомости підтверджують розвідки археологічні і етнографічні. Про Скитів ширше оповідає Геродот в IV книзі, з поводу війни з Скитами Дарія. Для обяснення его відомостей есть цѣла література, важнійши: Neumann Die Hellenen in Skythenlande, 1855, Брунъ Черноморье I - II, Древности Геродотовой Скитії, Толстой и Кондаковъ Русскія древности т. II. Що до писателів античнихъ взагалі, докладний збір витягів до історії нашої маємо в збірнику В. Латишева — Scythica et Caucasica, т. I, 1893 (автори грецькі, з перекладом росийским). Текст Геродота з рецепції Штейна.

17. Почавши від торгу Бористенитів (бо то середина морського берега цілої Скитії) першими сидять Каллипиidi, а вони Греко-Скити. За ними інший народ, званий Алазони. Вони і Алазони що до іншого подібні до Скитів, але і с'ють і їдять хліб, також цибулю, чосник, сочевицю і просо. За Алазонами живуть Скити — орачи, що не на страву але на спродаж хліб с'ють. Вище них живуть Неври. А від Неврів на північ край не має людності, скілько ми знаємо.¹⁾)

¹⁾ Торг (*ἐμπόριον* — або кольонія) Бористенитів — се грецьке місто Ольвія, що засновали в полов. VII в. Милетці, над бузским лиманом, коло сучасного с. Ильинского-Парутина. Розмістити сій інші народи за Геродотом неможливо на певно, бо менші Геродотові ріки, які мають бути їх границями, не можна прикладти до сучасних; про се богато писано, але без великого результату. Уважаючи на те, що Дніпро Геродот знавъ тілько до порогівъ, можна думати, що і всі ті народи містилися в неширокім поясі побережнім, але могли бути у Геродота перекази і про дальші краї. І так Каллипиidi, мішаний народ з Греків і Скитів (або з мішаною культурою), жив по берегу, Алазони — в нижній часті Буга, далі Орачи, а Неври вже на північ від Дністра (гол. 51), якъ що Геродот дійсно зновував верхівя Буга, а не уважав за те якийсь его приток.

18. Сі народи живуть на Гипаниді на захід від Бористена. А яко перейти з моря за Бористен, з початку є Гілея, а як від неї іти в гору — то живуть Скити-хлібороби, яких Греки, що живуть на ріці Гипаниді, звуть Бористенитами, а себе самих Ольбіополитами. Сі хліборобні Скити замешкають на захід на три дні ходу, аж до ріки званої Пантиказ, а на північ — на одинадцять днів щоби плисти Бористеном. Вище них є вже пустиня далеко. За пустинею живуть Андрофаги, народ окремий і цілком не скитський. А вище них вже правдива пустиня, і жадного народу, скілько ми знаємо.¹⁾

19. На захід від тих хліборобних Скитів, як перейти за ріку Пантиказ, живуть вже Скити кочовники, що нічого не сіють, ні орють. І вся та земля гола, без дерев, опріч Гілеї. Сі кочовники мають край, що на схід тягне ся на днів чотирнадцять ходу, аж до ріки Герра.²⁾

20. По той бік Герра вже так звані Царські землі, і Скити найсильнійші, найбільші, що інших Скитів уважають за своїх рабів. Живуть вони — на південний захід до Таврики, на схід — до рову, що викопали сини сліпців, і до торгу при озері Меотийському, що зве ся Кремни, а в другий бік — земля їх тягне ся до ріки Танаїда. А вище, на північ від Царських Скитів, живуть Меланхлені, інший народ, не скитський. Вище Меланхленів — болота і пустиня без людей, скілько ми знаємо.³⁾

21. Як перейти за Танаїд, то вже не скитська земля, але перший з тих країв належить до Савроматів, що почавши від кутка Меотийського озера на північ займають землю на п'ятнадцять днів ходу, цілком порожню, без дерев диких і садових.⁴⁾

59. Звичаї у Скитів такі: Богів тільки сих поважають — найбільше Гестію, потім Зевса і Землю, уважаючи Землю за жінку Зевса, після них Аполлона, небеску Афродиту, Геракла і Арея. Сих всіх Скити поважають, а т. зв. Царські Скити і Посейдону жертвують. По скитському Гестію зве ся Табити, Зевса — дуже справедливо, як на мою думку, звуть Папай, Землю — Апія, Аполлона — Гойтосир, Афродиту небесну — Артимпаса, Посейдона — Таги.

¹⁾ Гілея (лісова країна) — се т. зв. плавні, себто рукави Дніпрова (коло устя), що заросли очертом, а подекуди і деревом. Не відомо, з якого боку тік у Дніпро Пантиказ, для того трудно сказати, де жили Хлібороби — по обидвох боках Дніпра, чи десь на захід від него; одні тут бачать р. Інгулець, інші — Конку. Деянь ходу у Геродота — коло 5 миль (гр. 101), тілько на его виміри не можна покладатись.

²⁾ За р. Герр з слів Геродота можна вивести, що ніби витікала з Дніпра трохи нижче Порогів і текла в р. Гипакир, а та в море Чорне (гр. 53, 56, 71; єсть гадка, ніби то р. Конка, що верхом своїм наближає ся до р. Молочної. За Герр див ще нижче.

³⁾ I так Кочовники жили на схід від Дніпра (а може і на другий єго бік переходили, як що там був Пантиказ), а Царські далі на схід, а також і в Таврії. М. Кремни кладуть коло м. Геническа, на Азовськім морі, а рів відрізував півостров Керчи від Таврії. Про синів сліпих оповідає Геродот в гр. 3, то єсть перехожа легенда, що трапляє ся у різних народів. Що до назв Скитів — Ораці, Хлібороби, Кочовники, Царські, то вони доволі непевні, особливо два майже одинакові назвиска 'Αρστῆρες і Γεωργοί; мабуть Геродот або Греки взагалі скитські народні назви перекрутили під свою слова

⁴⁾ Єсть гадка, що Геродот каже тут не про справжній Танаїд-Дін, а мішає з якоюсь близьшою рікою. Як видно з слів самого Геродота (гр. 117), Савромати були народом близким до скитського.

масад. Образів, олтарів і храмів Скити не ставлять звичайно ні кому, тільки Арею, а сему за звичай.¹⁾

60. Жертва у всіх (Скитів) відбуває ся для всіх богів однаково, а власно так: худобу ставлять з звязаними передніми ногами, а хто жертвую — ставши ззаду і потягнувши за кінець мотуз, валить її долі, коли-ж худоба впала, покликує ся він до того бога, якому жертвує, потім кидає на шию петлю і встремивши палицю, крутить і задушує, не запаливши огня, не посвятивши, ані поливши; а задушивши і облушивши, бере ся варити.²⁾

61. А як земля скитецька дуже бідна на дерево, то таке у них до вареня придумано: як обдеруть худобу, вибирають кістки з мяса, потім кидають єго, як що трапляють ся — в казани свійські, що дуже подібні до кубків лесбійських, тільки далеко більші; вкинувши до них варять, запаливши кістки з худоби; а як не трапить ся казана, то они вкладають все мясо в трунки худоби, підливають водою і запалюють кістки. А горять вони дуже добре, трунки же легко містять в собі мясо, обіране з кісток. Таким чином віл сам себе варить, і вся інша худоба яка до жертви. А як зварить ся мясо, то хто жертвую, посвятивши де що з мяса і з утрібки, кидає геть. Жертвують іншу худобу, а найбільше коней.³⁾

62. Таким чином і таку худобу жертвують они іншим богам, а Арею ось як: в кождім окрузі краю зроблено в них таку съятощ для Арея: вязки прутя складають ся стадій на три вздовш і вширш, а взвиш менше; зверху зроблено площу чотирикутником, і три боки круто, а з четвертого — схід. Кождого року додають півтораста возів прутя — бо завше осідає від негоди. На кождім такім етосі поставлено давній зелізний меч, ось то і є Ареїв образ. Кождого року тому мечу жертвують худобу і коней, і опріч таких жертв, як іншим богам, таким чином ще жертвують: скілько не возьмуть ворогів у полон, зі ста людей одного жертвують, і не так як худобу, а інакше: поливши вином їм голови, ріжуть людей над мискою і винесши її на стос з прутя, лютуть кров на меч. Її виносять на верх, а внизу, коло съятощи таке роблять: відтинають зарізаним людям праві плеча з руками, кидають в повітре, і поробивши інші жертви ідуть собі; а рука, де впаде там і лежить, а тулуб окремо.⁴⁾

63. Такі в них жертви, а жертвувати свиней у них нема звичаю, на віті годувати їх в своїм краю зовсім не хочуть.

64. А що до війни, таке в них веде ся: як вперше вбє Скит чоловіка, випиває його крові. Скілько вбє в битві, голови до царя несе; бо хто принесе, має участь в здобичі, яку возьмуть, а хто не принесе — ні. А обдирає він її таким чином: крає кругом над вухами і вязавши голову, витягає з шкури

¹⁾ Думають, що в Гестії тра розуміти огонь, в Аполоні сонце — Митру, і культ скитській наближають до іранських. Цікава увага, що і в культи була ріжниця між Царськими і іншими Скитами. Папай Геродоту нагадує грецьке πάππος, дід але так звали бога і в М. Азії.

²⁾ Способ жертви нагадує деякі народи алтайський (в Сибіри), що не ріжуть також худоби, а забивають.

³⁾ Казани, за які каже Геродот, знайшли ся в могилах т. зв. скитських, вони справді нагадують чарку або хрещальницю, бо мають ногу, мідяні; також казани трапляють ся скрізь далі на схід. у народів сибирських.

⁴⁾ Про культ меча оповідає Амміян Марцелін, що до аланів: не мають їх храмів ані святощів, але голий меч встремляють в землю і шанують як Арея, господаря країв окольних; але не відомо, чи не взяв він цього з Геродота.

(череп), потім вичинивши (шкурку) воловим ребром, мне її руками і виробивши з неї ніби ручник, зіставляє собі, вішає на уздечку коня, на якім їздить, і пишає ся; бо хто має найбільше таких шкуряніх ручників, уважає ся за найсмілішого. Богато з них з шкур роблять плащи, щоб одягати ся, зшивачи мов би козячі. Богато обдирають у вбитих ворогів праву руку, з нігтями, і роблять покривала на сагайдаки. Чоловіча шкура товста, і лиснить ся; з усіх шкур майже білійша і бліскучійша. Богато облуплюють і цілого чоловіка, розтягають шкуру на палицах і возять на конях.¹⁾

65. Ось такі у них звичаї; а з головами — не всіх, тілько найбільших ворогів, таке роблять: відпиливши (череп) до бровей, оббирає, і як бідний — покриває зверху сировою шкурою, і так уживає, а як богатий — покриває шкурою, з середини позолочує і так уживає як кубок. Таке роблять вони і з родичами, як посваряться і як подужає один одного перед царем. Як прийдуть гості поважні, то Скит приносить ті голови і оповідає, що оті бувши єго родичами завели з ним суперечку, і він їх подужав, — уважаючи се за щось уdatne.²⁾

66. Раз на рік завсігди всякий старшина в своїм окрузі готує кубок вина, і з него п'ють ті Скити, що убили ворогів; а хто сего не вчинив, не п'є того вина, а сидить окремо в неповазі; се у них найбільша ганьба. А котрі з них дуже богато ворогів убили, ті мають по два кубки і п'ють разом (з обидвох).

70. Присягають Скити, з ким трапить ся, так: в черепяну миску велику наливають вина і додають крові тих, що чинять присягу, уколовши шилом або ножем трошки різнувши тіла; потім окунають в миску меч, стрілу, сокиру і сулицю. Зробивши се, довго молять ся ті що присягають і поважніші з притомних.³⁾

71. Могили царів — в Геррах, там — доки Бористеном можна плисти. Як цар у них (Скитів) умре, там єму копають в землі велику яму чотирикутну; мертвого тіло мажуть воском, а живіт розтинають і вибралиши, сповняють єї ченою осотою, ладоном і насінєм петрушки і ганусу, зашивають знову і везуть возом до другого народу. Ті що дістали привезеного мерця, чинять і собі теж, що і Царські Скити: надтинають ухо, обстригають волосє, надрізують руки, роздирають чоло і ніс, протикають стрілами лівицю. Звідси везуть возом тіло цара до іншого знов народу, над яким панують. А ті, до яких перед тим приїздили, ідуть за ними. Обвозивши мерця так по всіх, везуть до Геррів, самого далекого з підвладних народів, і до могил. Мерця кладуть в яму, на підстілку; з обох боків втикають сулиці, накладають деревом і потім вкривають очеретом, а на іншім місці в ямі кладуть одну з наложниць, задушивши її, виночерпця, кухаря, конюха, слугу, вістника, коня, з іншого (майна) що красше і посуду золоту; а серебра і міди не беруть зовсім. Зро-

¹⁾ Подібні звичаї існували у ріжніх народів; в переказах осетинських (на Кавказі) згадується також про звичай знімати шкурки з голов і вусів ворога: з них шиють собі парт — богатир кожуха.

²⁾ Можна тут пригадати той кубок, що зробив князь печенезький з голови київського князя Святослава (Літоп. під р. 972). Але подібне оповідають за ріжні народи варварські.

³⁾ Сю церемонію Лукіян в діалогу Токсаріс прикладає до скитського звичаю братання; ширше про него в розправі Хв. Вовка, друкованій в „Правді“ з р. 1891, VII і VIII.

бивши се, сплють всі велику могилу, змагаючись і силкуючись, щоб зробити як найбільшу.¹⁾

72 Як мине рік, знову таке роблять: беруть із слуг, які зістались, котрі здібніші (а вони Скити прирожденні бо служать кому цар звелить, а купованих слуг у них нема) і з них слуг душать п'ятьдесят, і коней найкрасших п'ятьдесят, розтинають їм животи і вичистивши, сповняють половою і зашиваною. Половину колеса ставлять на двох палях кінцями до гори, а другу половину на інших двох, забивши таким чином їх богато; потім протикають через коней вздовш, аж до шиї, товсті палиці і піднимают коней на сі колеса: передні колеса піддержують коням плечи, а задні — животи коло бедер, а ноги з обох боків висять над землею. На коней накидають уздечки з мундштуками і протягають наперед, привязуючи до кілків. І тих хлопців удушених п'ятьдесят садовята кожного на коня таким чином, що кожному мерцю встремляють рівну палю вздовш хребта, аж до шиї, а кінець єго з низу встремляють в дірку тої палиці, що скрізь коня проткнуто. Поставивши круг могили таких юздців, ідуть собі.²⁾

73. Так ховають царів; а інших Скитів, як котрий умре, близші родичи возять возом по приятелях. Кождий хто дістає, частує провожатих, і мерцю всего предкладає, що і іншим. Таким чином звичайних людей возять сорок днів, потім ховають. А поховані, Скити себе таким способом чистять: мажуть і миють голову, а з тілом таке робять: ставят три палі, нагнувши одну до одної, кругом їх покривають вовниною повстю і зтягають як щільніше; гріють на огні камінє, аж розпалить ся, і кидають в миску, що стоїть серед тих паль з повстями.³⁾

75. Скити беруть насінє коноплі, влазять під повстю і кидають насінє на розпалене огнем камінє. Воно курить ся і дає стільки пару, як ніяка грецька парова купеля. Скити, тішучись парою, виуть. Се у них замість умивання. А жінки їх трут киприсове, кедрове і ливанове дерево на жорсткім камінію, поливаючи водою, і тою густою патрухово намащують тіло і лице; з того бере ся у них гарний дух, а як здіймуть другого дня масть, стають чисті і ясні.⁴⁾

¹⁾ Г'єрр, видно, був низше порогів (за пороги Геродот, мабуть, не знав), і справді тут знайдено чимало великих могил похоронних т. зв. скитского типа: Чортомлицька могила недалеко м. Никополя, Товста коло ст. Краснокутської, Лугова коло с. Александрової (все в губ. Катеринославській), хоч все з часів, здає ся, пізніших від Геродота: тут також мерців ховано в ямах, і разом з ними, в окремих ямах, коней, рабів і всяке майно. Подібного типу могили знайдено і в Криму, коло Керчі; могила т. зв. Кульобська найбільше підходить до Геродотового оповідання: мерця поховано в камяній крипці четверокутній, коло него якась жінка, служебник, кости копя, начиння і сліди убрань ріжних. Могили сі справді дуже богаті золотом, хоч не виключно: трапляються ся вироби срібні, мідяні, також грецька посуда глиняна.

²⁾ Се дуже нагадує жертви деяких народів алтайських, що подібним способом начиняють шкури з жертвенної худоби і виставляють на палях.

³⁾ Геродот тут, як велике диво, описує про баню парову, що колись також мусіла задивити сьв. Андрея в л'гощиси. Підкурюване наїном відомо і у народів монгольських.

⁴⁾ Що за народ були Скити? За се веде ся від давна суперечка. Одні уважають їх за народ монгольського, чи красше урало-алтайського роду, інші за — індо-европейського, а власне Іранців, інші — Славян. Правдоподобійше, що народи, звані Скитами, не належали до одного роду. Сам Геродот назначає великі ріжниці що до культури і побуту Скитів східних і західних; мабуть орда Скитів-

II. Гиппократ.

Гиппократ, молодший сучасник Геродота (р. 460, вмер коло 477 р.), праотець наукової медицини, оповідаючи в своїй праці: „Про повітре, воду й місця“ за вплив на людину фізичних обставин, згадує й про Скитів. Ми не знаємо, чи був Гиппократ сам в Скитії (за його відомо, що багато мандрував по світу, але певних і доказаних відомостей про ті мандрівки, як і взагалі про житє, нема), про теж деякі відомості его так цікаві і реальні, що заслугують пильні уваги. Подаємо деякі важливі (текст з рецензії Ерменпрінса).

25. Що до вигляду інших Скитів¹⁾, — що тільки до себе подібні, а більш ні до кого, таж сама причина, що й у Єгиптян, тілько сі — підували впливу спеки, а ті — холоду. Так звана пустиня Скитська є рівнина багата травою, без дерев, води має помірно, бо там великі ріки, що забирають води з рівнин. Там і живуть Скити, звані Кочовниками, бо не мають хат, а живуть на возах. А вози в їх — найменчі на чотирох колесах, а інші на шести. Вони вкриті навколо повстю і зроблені подібно до хат, з двома, або з трома (покоями), забезпечені і від дощу, і снігу, і вітру. Везуть вози дві і три пари волів безрогих: немають рогів через холод. В їх возах живуть жінки; чоловіки їздять на конях. За ними йдуть слідом вівці, корови і коні. На одному місці зостають ся, доки стає худобі трави; як не стане, переходятять на інше місце. А самі їдять мясо варене, п'ють молоко кобиляче і їдять гишпаку, себто сир конячий. Такий побут і звичай Скитів²⁾.

26. Що до клімату і вигляду — що скитський народ дуже відріжняється від інших людей і подібний тільки до себе, як і Єгипетський, і дуже мало родючий, то й край той має дуже мало звірів що до великої і числа. Бо він лежить під самою півничю і Рипейськими горами, звітки дме північний вітер³⁾. Переміни в погоді там не великі і не часті, вона однакова й мало міняється ся. Тому й вигляд у всіх (людей) подібний: завше однакову уживають страву, однакову одіж літом і зімою, дихають повітрем вохким і густим, п'ють воду з снігу і леду, не знаючи втоми. Бо ні тіло ані душа не можуть гартуватись, де нема великих перемін (кліматичних). Через се тіло їх товсте, багате мясом і вохкостю, без виразних контурів і мускулатури. Особливо ж лимфатичні в їх низьї часті живота: не може він і бути сухорлявий в такім краю і в таких обставинах природних і кліматичних. Бувши товстими і без-

кочовників опанувала більше культурні народи західні, і тому у Геродота всі вони виступають з одним іменем Відомості єго належать переважно до скитів східніх; оповідаючи про Скитів взагалі, він всіх називає кочовниками, хоч такими були тілько східні. Мабуть і в оповідані про жертви і похорони (що показують народ воєвничий, жестокий, з устроєм деспотичним) він переважно каже про Скитів східніх. Але якого роду були обидві групи, не можна сказати — в іменах, в звичаях, в побуті і штуці, як ми єї знаємо з археологічних здобутків, де що нагадує народи урало-алтайські, де що іранські. Се ще зістає ся питанем.

¹⁾ Перед тим Гиппократ оповідає про „скитський народ“ Савроматів, власне про їх жінок амазонок.

²⁾ Побут, про який оповідає так доказано Гиппократ, очевидчаки, єсть справді кочовий. Про інших яких Скитів Гиппократ нічого не каже, хоч низче (гл. 27) ніби натякає що й окрім кочовників є ще Скити. Що худоба скитська безрога, каже й Геродот (гл. 29), і виводить то також з впливу холоду.

³⁾ Далі оповідає Г. про обставини кліматичні.

волосими, всі вони одні до одніх подібні, чоловіки до чоловіків, жінки до жінок¹⁾.

27. Що до вохкости, дам я важній довод: у більшості Скитів, скільки є кочовників, знайдеш припалені плеча, руки і грудь, бедра і чересла не через що інше, як через вохкість і слабкість тіла: не можуть ані лука натягнути, ані піки кинути плечем через ту вохкість і брак мускулатури. Як же припалять, то в членах висихає більшість тієї вохкости, і тіло стає міцнійше, краще годується і сухорлявіше. А лимфатичним і слабим стає воно тому: перш за все, що їх не пеленають, як в Єгипті — не мають того звичаю для ізди, щоб добре сидіти на коні; далі від сидячки: чоловіки як не їздять на коні, то здебільшого лежать на возі і мало що ходять для безперестаних вандрівок і переїздів. Жінки-ж у їх на диво тілом лимфатичні і слабкі.

28. Скитський народ рудий через холод, бо сонце не пече гаряче, а біла краска припалює ся від холода і стає рудою.

III. С т р а б о н .

Страбон (р. коло 63 р. до Христа, вмер коло 23 по Христу) написав не раніш 18 р. по Христі свою „Географію“, де звів тогочасний матеріал географічний, зображеній останніми римськими походами на схід і північ. Для збирання припасу С. багато їздив, але чи оповідав за чорноморські береги як съвідок, чи з чужих відомостей, годі довести; можна зауважити тільки, що відомості його далеко не так докладні і не визначаються такою реальністю як Геродотові; проте він по Геродоту найважчіше джерело античне що до нашого краю. Про Скитів оповідає він в кн. VII (текст з рецензії Крамера)

III. 16. Коло устя Тири є башта, звана Неоптолемовою, і село зване Гермонактове; як проплисти вверх 140 стадій, по обидва боки міста з одного Никонія, з другого Офіуса; мешканці що при річці кажуть, що як проплисти 120 стадій, то ще є місто. Від устя на 500 стадій є на морі острів Левке (Білій), присвячений Ахилею²⁾.

17. Далі Бористен ріка, можна ним проплисти 600 стадій, а поблизу іншої ріки Гипанид, і острів перед устем Бористена, з пристанею. Як проплисти Бористеном стадій 200, є місто одного іменя з рікою. Зветь ся він Ольбією,

¹⁾ На сей опис Скитів здаються в доказ того, що вони були раси монгольської. Але-ж ці ознаки не так характеристичні щоб виразно показували на монголів. Навпаки, те що сказано ниże — ніби Скити руді — може доводити противне. Що-ж до того, ніби вони були дуже товсті і безбороді, то се може бути справедливим хіба про деяких. В перехованих образах степових варварів на вазах, в статуетках вони звичайно з бородами і не визначаються дуже товстим тілом.

²⁾ Тира — Дністер; Офіусою інакше звалося місто Тира, не далеко устя Дністрового (де Акерман); те місто, що було ще вище по Дністру, заміщують коло с. Коротного (нижче Тирасполя), де знайдено напис з I в., що означав ківець тирської території. Левке, інакше Ахилеїв острів — тепер Зміїний, по новогрецьку Фідоніс, на схід від устя Дунаю; вже з Пінтара (І пол V в.) звляється в поезії грецької легенда про мешкане Ахилея по смерті на сему острові; для того Ахилея уважали господарем Чорного моря; окрім Левки його ім'ям звала ся Тендерська коса (коло Одеси), на Левці був його храм, збудований Ольбіанами, що уважали Ахилея своїм патроном і мали його храм і в себе в місті, як то оповідає Діон Христостом (I в. по Христі).

велике торгове місто, засноване Милетянами¹⁾). Що до інчої землі, вище згаданого, меж Бористеном і Іstrom, то перш за все тут пустіння Гетів, далі Тирегети, за ними Язиги-Сармати і так звані Царські, і Урі, здебільшого кочовники, небагато і хліборобством бавить ся: такі, кажуть, живуть і коло Істра, часто по обох боках єго. В середину края далі — Бастарни, сусіди Тирегетів і Германів, та й самі мабуть германського роду, поділяні на кілька народів: одні звуться Атмони і Сидони, ті що зайняли Певку, острів на Істрі — Певкини, а ті що найдальші на північ, займають рівнини меж Танаїдом і Бористеном — Роксолані. Бо весь край від Германії аж до Каспія є рівнина, скільки знаємо. А чи живе хто за Роксоланами, не знаємо²⁾). Роксолани воювали з воєводами Митридата Евпатора, вождь їх був Тасій, ходили помагати Палаку, сину Скилура;уважано їх за добрих воєвників, але проти ушикованої і добре узброеної фаланги не зможе ніяке військо варварське і легке. І вони (Роксолани) — коло 50000 проти 6000, що були з Діофантом, воєводою Митридата, не встояли, і більшість їх пропали. Вони уживають шкуряні шолами і нагрудники, щити з пруття, а за зброю — піки, лук і меч. Такі-ж здебільшого і інчі народи. А у кочовників намети повстяні, прироблені до возів, і в їх вони живуть; кругом наметів худоба, з якої вони живляться ся — молоком, сиром і мясом. Вони й ходять за отарами, міняючи місця, щоб завше мали траву — зім'ю в болотах коло Меотиди, а літом — і на рівнинах³⁾.

1) Тут Страбон кладе Ольбію при Бористені, тім дає повод думати, що Бористеном звався не Дніпро, а Буг (як думають деякі), але Геродот і Діон Христостом, що самі були в Ольбії, виразно кажуть, що хоч звала ся вона Бористеном, але лежала при Гипаніді — Бугу.

2) Гети вперше зявляють ся у Геродота (в оповіданні про похід Дарія) на захід від Дуная; Геродот, Страбон (VII с. III, 1) уважають їх народом трацким, і така думка й досі найбільш розповсюджена. Пустиня Гетська припадає на землі меж Дунаєм і Дністрем; ім'я Тирегетів натякає на Тиру, Тиритів, стеже уважають їх за мішаний народ з Гетів і Тиритів (Подністрянців) і містять над Дністрем. Сармати — Савромати за Геродота мешкають за Доном, у Гиппократа — навколо Меотиди, у Страбона ми бачимо їх десь коло Дністра, і се ім'я, як попереду Скітів, надається взагалі варварським народам наших степів, але то не була переміна цілі людності а хіба орди-власти: поруч з Язигами бачимо Геродотових Царських, „Урі“ дуже нагадують єго-ж „Хліборобів“ (Τεωρού), а з одного напису ольбійського, що відноситься до III в. („Декрет Протогена), знаємо, що тоді мешкали коло Ольбії Меланхлени під своїм ім'ям Савдаратів: в мові осетинський (іранського корня), то значить: люди в чорній одіжі; єї Царські і Урі мали мешкати десь на схід від Буга, а народи, які далі згадує С. (вібі бастарнського кореня) сиділи десь далі від моря, годі їх мешканя певніше означити, бо й сам Страбон, як знати, не мав про їх докладної відомості.

3) Роксоланів ще деякі старі книжники XVI—VII в., уважаючи на їх ім'я, хотіли навязати до Русі, новіщими часами туж гадку провадить д. Іловайский (Розысканія о началѣ Русі), але та гіпотеза не має під собою віякої підвалини. Інчі знову вяжуть те ім'я з аланами, а в єїх бачуть народ іранський, предків осетин. То безперечно, що серед т. зв. сарматської людності (до Сарматів залічує Роксоланів Тацит) існувала значна течія іранська, що позоставила слід в іменах осіб і місць (про се особливо див. Міллера Осетинські этюди, III). Війну, за яку опорідає Страбон, вів Митридат задля Херсонеса: „скитський“ цар Скилур (що мав царство десь коло Ольбії, бо та властъ узувавала) наступав на Херсонес в останній четверті II в. до Христа, Херсонес завізвав до помочи Митридата, і Палака, Скилурового сина, побито (Скилур мабуть вже не жив); про сю битву оповідає напис, знайдений в Херсонесі (написи північні го берега

XI, II. 2. У Танаїда знаємо устя (іх два — в північній частині Меотиди, на 60 стадій одно від одного), а далі за устя відомо мало що через холод і природні перешкоди, які можуть терпіти тубильці, що по кочовничому живуть ся мясом та молоком, а чужинці не терплять. До того й кочовники, не охочі до зносин з іншими, а численні та дужі, не пускають як де є вступ до краю або річкою можна доплисти¹⁾.

3. Де річка тече в озеро (Танаїд в Меотиду), є місто того-ж імені — Танаїд, що осадили Еллени з Боспору. Недавно его зруйновав цар Полемон, бо его не слухало ся. А то був торг спільній для азіатських і європейських кочовників і для тих, що приїздили озером з Боспора: ті привозили невільників, шкури і інші речі кочовничі, а сї замість того привозили убрання, вино й інше, що належить до культурного життя²⁾...

4. Скрізь по над морем (Меотидою) живуть Меоти, хлібороби, але воєвники не гірші від кочовників; вони поділяні на багато народів: ті що близько Танаїда — більш дики, ті що близько Боспора — лагіднійші...³⁾.

IV. Птолемей.

Відомості наші про Клавдія Птолемея дуже бідні; астроном з фаху, жив він в другій половині II в. по Христі. Єго трактат: Гεωγραφικὴ ὑγιῆς. Підручник географії, є ніби коментарій до мапи: він подає географичне положення країв, річок, міст по меридіанам і паралелям, і додає коротенькі потатки. Подасмо витяг з кн. III гл. 5 — „восьмої карти Європи“ (з рецензії Мюллера). Як видно із него, Птолемей подає каталог імен географичних і етнографичних з ріжких часів, отже треба з его відомостей користати обережно.

Сарматию займають богато народів: Венеди коло всеї саги Венедскої; за (ὑπέρ) Дакією Певкіни і Бастерни і по всему берегу Меотиди Язиги і Роксолани; далі в середину за ними Гамаксобії і Скити-Алани.

Менчі народи в Скитії: коли Вистули річки, близче Венедів — Гутони, потім Фінни, потім Сулони, близче (ὑπὲ — під) їх Фругундіони, далі — коло верху Вистули річки — Варини; близче їх Омброни, далі Анартофракти,

Чорного моря окремо видав недавно в Петербурзі В. Латишов: *Inscriptiones oraе septentrion. Ponti Euxini, t. I—II, 1885—1890*, перший том містить написи західні, від Тири до Херсонеса, II — східні).

¹⁾ Порівнюючи подані тут витяги з Страбона, виразно бачимо, що варварська людність чорноморська его часу, як і за часів Геродота, не була однородною що до культури, і коли частина (може більша) була кочовою, частина (як коло Дунаю й Меотиди) була хліборобською.

²⁾ Боспором звав ся союз грецьких міст коло Боспору Кімерийського (проливу Керченського), з Пантікапеєю (Керчею) в головах; династія Спартокідів (мабуть варварська з роду) опанувала его в V в. до Христа, й ненарушаючи міскої автономії, панувала до Митридата Евпатора (+ 63 до Хр.), що був якийсь час паном Боспора; по нему перемінилися кілька династів, з їх останньїм був Полемон (в останній четверті перед Христом), що зруйнував старий Танаїд. Уважаючи на находки археологічні, Танаїд кладуть коло слоб. Недвиговки, коло рукава Дону — Мертвого Донця. Потім Танаїд відбудовачо, в II—III в. він знову був значним торгом. Що до кочовників азіатських, то тут розуміє автор народи задонські, бо Дон уважав ся границею Європи.

³⁾ Ім'я Меотів було збірним називськом для варварських народів, що жили коло Меотиди (їх вилічує Страбон низче, § 11); воно є вже у Геродота.

далі Бургіони, далі Арсуети, потім Сабоки, потім Пенгіти й Бесси — коло гір Карпатських.

На схід від їх — близче Венедів — знову Галинди і Судини і Ставани до Аланів; близче їх Гілліони, потім Койстобоки і Трансмонтани, до гір Певкінів.

Знову коло Венедскої заводи берег океанський займають Вельти, за ними Оссії, потім Карбони — самі північні; на схід від їх Кареоти і Сали; близче їх Гелони та Гиппоподи та Меланхлени; близче їх Агатирси, потім Аорси і Пагірити; близче їх Савари та Боруски — до гір Рипейських. Потім Акіби і Наски, близче їх Вібіони і Ідри. Близче Вибіонів, аж до Аланів — Стурни; межі Аланами та Амаксобіями — Каріони і Саріатій. Коло завороту р. Танаїда — Офлони та Танаїти, близче їх Осили аж до Роксоланів; межі Амаксобіїв та Роксоланів Ревканали і Ексобіїти; знову межі Певкінів та Бастернів Карпіані, за ними Гевини, потім Бодини; межі Бастернів і Роксоланів Хуни і поспід своїми горами Амадоки та Навари. Коло озера Біки Тореккади, а по бігу Ахілея — Тавроскити. Близче Бастернів, в сторону Дакії — Таїри, а близче їх Тирафети.¹⁾

V. I o r d a n .

Гордан (не Горнанд, як називають его також) був родом з якогось варварського народу, асимильованого Готами (м. б. аланського) і служив за нотаря у одного князя готського Гунтига, жив на сході в імперії Східній, і тут, мабуть в Мезії, написав коло р. 551 свою історію Готів (*Getica*); потім став він монахом; догадка, ніби був епіскопом, і той Вігілій, якому присвятив він свою Римську історію (*Romana*) був папа (538 — 556), не має підвалин. Для Готської історії головним жерелом була праця того ж наймення Кассіодора, міністра короля Теодорика; ся остання написана була десь коло р. 530 і до нас не дійшла, її скоротив Гордан, вибравши здебільшого те, що належало до східних країв, і зкориставшись також деякими інчими жерелами. Обидва історики — Кассіодор і Гордан, передняті готським патріотизмом і з того погляду вимагають критики. Найліпше видане Гордана — Т. Моммзена в *Monumenta Germaniae historica, Auctorum antiquissimorum tomus V* р. I (1882). Подаємо два витяги — з географичного начерку і з історії готського королівства (текст з рецензії Моммзена).

1) Птолемеївий каталог нарідів задав богато праці ученим, що силкувались їх припасувати до певних місць і етнографічних назв; тут годі над тим застановлятись, тім більше, що в сім каталогозі — як сказано, зведені етнографічні відомості ріжних часів: знаходимо Геродотових Гелонів, Меланхленів, Агатирсів, поруч з ними богато нових імен, але деякі не мають жадного значення, бо то не імення етнографічні: як Амаксобії, себто — що живуть на возах (ковчники), Гиппоподи — з кінськими ногами. Певне ж імення є й реальні: як Венеди — славяне західні (Венедска заводь — Балтийське море, Вистула — Висла), Гутони (Готи), Финни, Галинди (pruske коліно, що пригадує літописну Голядь), і т. і. Зауважу, що деякі догадують ся, що Савари можуть значити Сіверян, Карпіані — мешканців прикарпатських, Ставане — Славян, Беси — мешканців Бескідів, Пенгіти — мешканців Пеннінів, коло Дунайца, і т. і.; але з такими догадками тра бути обережним. Хунів Птолемея оборонці славизму Гуннів мають за сіх остатніх. Зауважу ще, що назву Тавроскитів деякі пізніші грецькі історики (як Лев Діонісон) прикладали до Руси. До товкування Птолемеївих назв окрім „Славянських Старожитностей“ Шафарика див. спеціальну розвідку Мюленгофа в *Monatsberichte der Berliner Akademie*, 1866, і галицькі праці проф. І. Шараневича — *Kritische Blicke in d. Geschichte der Karpaten-Völker* і О. Партицкого — *Старинна історія Галичини*.

V. Коло лівої сторони (Альпів — гір Карпатських), що йде напівніч, від верху р. Вистули на незмірній простороні сидить великий народ Венетів. Хоч імення їх тепер міняють ся від родин (княжих) і місць (мешкання), але головні називиска мають — Славенів (*Sclaveni*) та Антів. Славени живуть від міста Новетунського і озера т. зв. Мурейского до Дністра і на північ до Висели; болота і ліси в їх замісі міст. Анти ж, мужнійші між ними — при завороті Чорного моря від Дністра замешкують аж до Дніпра, а сі річки відходять одна від одної на богато днів ходу.¹⁾

ХХІІІ. Після смерті короля Готів Гебериха, через якийсь час, перейшло королівство до Германарика, найславнішого з Амалів, що богато воєнничих народів півничних подолів і примусив корити ся своїм законам. Не дурно деякі предки рівняли єго до Олександра Великого. Бо панував він, підбивши, над Голтескитами, Тіудами, Інаунксами, Васинабронаками, Меренс, Морденс, Імніскарами, Рогами, Тадзанс, Атауль, Навего, Бубегенами, Кольдами.²⁾ Славлячись з власти над ними, нестерпів він щоб і Герульського народа (над яким панував Галарик), значну частину єго вигубивши, решти під себе не підбити. Сей народ, як повідає історик Аблавій, живучи коло оз. Меотиди, по місцях болотяних, що Греки звуть „еле“, назвали ся Елурами; нарід проворний, а ще більше гордий.³⁾ Бо не було такого нарodu, щоб з них не набирає собі легкого війска. Та хоч проворність їх спасала в інших війнах частих, перед сталою і звільною вдачею Готів полягла, і судила їм доля служити меж інших народів королю Гетів Германарiku. Після погибелі Ге-

¹⁾ Тут ім'я Венедів з'являється ся загальним називиском Словян, Славенами звать ся західня, а Антами східня їх частина; подібний поділ бачимо ми й у сучасника Іордана Прокопія, і то побільшує вагу сеї відомости. Озеро Мурсейське нам невідоме; видно тільки, що Йордан клав єго десь на заході, коло Дунаю (с. V); гадка, що то є оз. Ільмень, а м. Новетунське — Новгород, не має ніякої певної підвалини.

²⁾ Готи, нарід германський, з берегів Балтики в к. II або початку III перейшов в краї чорноморські і нападав на державу Римську. В пол. IV в. король їх Ерманарик засновує значну державу. Коли б здалися ми на відомості Йордана про неї, мусила б вона займати трохи не цілу східню Європу, але справедливо уважають, що Йордан мав тут користати з преказів і пісень народних, в яких особа Ерманарика дуже швидко одягла ся поетичним туманом, а его діяльність і держава значно побільщена. З того ж походить, що назви народів Ерманарикової держави, які подає Йордан, незвичайно покручені (і в рукописах мають різні варіанти). Пробують вгадати в Merens — Мерю, Mordens — Мордву, Tadzans — Чудь, Vasinabroncas — Весь і Перм, Navego — Новгород. Цікало, що се все народи північні: може в зносинах або боротьбі з ними були Готи за часів свого мешкання коло Балтики, й для того їх імення преховались в переказах ґотських, а з часом попали до кatalьоу півландних народів, також як і Ести, а може й Венети. Дійсна держава Ерманарика чи не обмежувалась чорноморськими берегами, де Йордан містить Герулів; тому догадка, ніби Київ, що в пізніших сагах відомий під іменем Дніпрового города (*Danparstadir*) як столиця Готів, дійсно був столицею Ерманарика, не має великої ваги (про сю догадку див. розвідки: проф. Дашкевича в київск. Університетск. Ізвѣстіяхъ 1886, XI и Веселовского — Журналъ Мин. Нар. Просв. 1887, VI). Королівство готське прожило не довго, бо вже коло 375 р. розбили єго Гуни з воджем своїм Баламиром, Вестготи (Тирвінги) по-мандрували тодіж до Византії, Остготи (Грейтунги) зістались під зверхностю Гуннів (див. низче).

³⁾ Тут бачимо також приклад обяснення варварських імен з мов клясичних: Герули — Гелури, від *Ἑλη*, болота. Історик Аблавій (*Αβλαβιος*), на якого не раз по-кликується ся Йордан, називаючи єго істориографом ґотским, щілком невідомий.

рулів пішов Германарик війною на Венетів, а ті, хоч в війнах не славні, але числом великі, зпочатку хтіли бороти ся. Та нічого не значить множество люду невоєвничого, особливо як ще й воля на те Божа буде, та й сила збройна прилучить ся. А вони, як то зпочатку оповідання, чи то в реєстрі народів почали ми вже казати, виходячи з одного роду, тепер три мають імення, себ то Венети, Анти, Славени; і хоч тепер вони, за для гріхів наших, скрізь лютують, тоді всі слухали Германарикового росказу.¹⁾ Такоже покорив він подібно розумом і відвагою своюю народ Естів, що замешкують предовгий берег океану Германського, і панував над всіми народами Скитії й Германиї, як над своїми маєтностями.

XXIV. Потім не за довгий час, як оповідає Орозій, народ Гуннів, немилосердний над усяку жестокість, напав ся на Ґотів.²⁾ Він перейшов велике те озеро (Меотиду) і зараз, немов якийсь вир народний, потягнув за собою Алпідзурів, Алциндзурів, Ітімарів, Тункарсів та Боїсків, що сиділи на тім березі Скитії. Підбили під себе, томлячи частими битвами, ще і Галанів, що не гірші від їх були на війні, та ріжнили ся людскістю, побутом і виглядом. Во Гуннів хоч кого війною може не подолівали, страшим лицем своїм наганяли страху і примушували тікати, бо в їх лиці було страх чорне, і ніби, щоб так сказати, неформенна галушка якась, а не лице, з якимись точками замісів очей. Поганий вигляд виявляє їх сміливість духа, бо вони калічать дітей своїх першого-ж дня по родинах: натинають мечем щоки хлопцям, щоб вони перш ніж молоком погодують ся, мусили терпіти рані. З того вони старіють ся безбороді і хлопцями не бувають гарні, бо на лиці, посіченому мечем, за для ран пропадає молодецка краса волосся. На зрист малі, але проворні і зручні в руках, добре іздці, широкі в плечах, дотепні що до стріл і лука, шиями міцні і завше з гордості кирпу гнуть. З виглядом людским, живуть вони в скотській жостокості.³⁾

XLVIII. Як я вже оповів, як міг, слідкуючи за словами предків, про часи, коли як Остроготи, так і Везеготи були сполучені, і вияснив історію Везеготів по відділеню від Остроготів, треба нам знову вернутися до їх давніх скитських осель і оповісти подібним чином генеальогію і діла Остроготів. Ві-

¹⁾ Тут цікаво, що Йордан зазначає назви Славян і Антів як сучасні, з давніших переказів він знову ніби тільки Венетів; але низче, в оповіданню про Винтара, знаходимо й Антів.

²⁾ Далі йде легенда про початок Гуннів, як породили їх відьми, вигнані з ґотської землі, побравшись з злими духами; Гунни з початку жили на схід від моря Азовського, і припадково довідавшись (на польованню за сарною), що й по той бік моря є земля, перейшли на другий бік; се останнє взято з жерел византійських. Орозій — автор хроніки з поч. V в.

³⁾ Подібне про вигляд Гуннів оповідає Амміан Марцелін (IV в.), додаючи, що були вони криві (pandi). Однаке немало писальників (Венелін, Іловайский, Забелин, у нас О. Партицкий) зачисляє Гуннів до Славян, тім часом як більш розповсюжений погляд (висловлений ще в минулім віці Дегінем) заличував їх до Монголів, маючи за народ Гюн-гну, відомий з жерел хинських; ще недавно в сій справі вела ся горяча полеміка між д. Іловайским і іншими ученими російськими (Іловайській Розысканія о началѣ Руси, вид. 1886, Журнал Міністерства Нэр. Просвѣщ. 1882 VII, IX). Справа зостається ся непорішеною і погляд на Гуннів, як народ монгольського роду (в ширшім значенні — се б то може й Турків, може й Алтайців) переважає. Ми маємо тут орду воєвничу, подібну до попередніх Скитів чи Сарматів, що переходили нашими степами, на якийсь час підбиваючи собі сусідні народи, першу докладнійше відому що до своїх чинів.

домо, що по смерти короля свого Германарика, відділені від Везеготів, зосталися вони в тій же своїй вітчині, піддавши ся зверхності Гуннів, хоч Винитар, з роду Амалів, заховав ознаки своєї влади. Він подобився відвагою дідові Вультульзові, а хоч не був такий щасливий як Германарик, але не терплячи щоб підлягати зверхності Гуннів, по малу відтятався від них, і хотячи своєю мужністю показатись, пішов війною на край Антів. Напав на їх, і в першій битві його побито, але потім взяв перевагу, і розіпяв їх царя Боза з його синами і 40 старшинами, як страшний приклад, щоб трупи, висячи, більшого страху надавали підданим. Ale ледве рік панував він собі так свободно: Баламбер, король Гуннів, не стерпів того, але покликавши до себе Іезимунда, сина великого Гунимунда, що заховуючи свою присягу і вірність з великою частиною Готів признавав зверхність Гуннів, і поновивши з ним союз, повів військо на Винитара. Довго билися; в першій і другій битві подолів Винитар, і не зможе ніхто оповісти, яку бійку задав Венетар війску Гуннів. В третій битві при річці зв. Ерак серед бою Баламбер (Баламер) підступом пустивши стрілу, пробив голову Венетару і взявши його племенницю Вадамерку (Валадамарку) за себе, панував над цілим народом Готів спокійно, однаке так що завше правив Готами їх власний князь, хоч за дозволом Гуннів.¹⁾

VI. П р о к о п і й.

Прокопій, з м. Кесарії, був юриконсультом у Велизарія, в 2-ій половині VI в., і мав добре відомості про сучасне політичне й громадське життя; історію політичну, власне війни Византії за імп. Юстиніана з Персами, Вандалами й Остготами, описує він в своїй „Історії“ (De bello Persico, Vandalicō, Gothico, 8 кн.), внутрішній історії часів Юстиніана присвячені його праці Ктісмата (De aedificiis) і Аукендата (Historia arcana); для нас важні його відомості про Славян, спеціально східних, заміщені в історії остготської війни (кн. III і IV). Перші з книг його політичної історії були вже видані в світі десь перед р. 554, коли видавав він останню, додаткову (VIII) книжку. Новіше видане його писань — в Corpus scriptorum historiae Byzantinae, t. II - IV, 1833—8 (переклад подаємо звідти).

III. с. XIV.²⁾ Коли про се рознесло ся в народі, зійшлися в сїй справі майже всі Анти і ухвалили сю справу спільно вести, сподіваючись

¹⁾ В сему уступі цікаво дуже оповіданє про боротьбу Остготів з князем Антів — отже Славян східних; на жаль — не означено де вони жили тоді. Остготи вийшли з Чорноморських країв разом з Гуннами на захід, коли Атилла, сполучивши всіх Гуннів, розпочав свій похід в серед. V в. Зосталися однаке частини — т. зв. Готи Тетраксити на східному березі Чорного моря, коло Анапи, відомі за часів Юстиніана (Прокопій), і Готи кримські, в Таврії; сї держалися довго (про їх згадує Й Слово о полку Ігоревім): ще в в. XV було там князівство Мангупске, і вимерли вони тільки в XVIII в., коли скасована була й катедра готська. Історія Готів в наших краях має чималу літературу. Okрім загальних монографій про великий рух народів, зазначим ширші — Бруна Черноморські Готи etc., в т. II єго „Черномор'я“ і Томашека Die Goten in Taurien (Ethnologische Forschungen, I, 1881).

²⁾ Перед тим оповідав Прокопій, що воєвода Хилвудій (Хιλβούδιος) в р. 531 з наказу імп. Юстиніана держав варту над Дунаєм, непускаючи „Гуннів“, Антів і Славян переходити за Дунай і грабувати краї византійські. Сам він часто переходив за Дунай і бив „варварів“, але в такім поході його нарешті Славяне вбили. Згодом знайшов ся Ант, що попав був, під час війни Славян з Ан-

собі великої користі, що вони мають в руках воєводу ромейського (себто византійського) Хилвудія. Бо сіми народами — Склавинами і Антами не править один муж, але з давних часів живуть так, що порядкує громада¹⁾), і для того всі спрости, чи щасливі чи лихі, до громади йдуть. Та можна сказати — і в усіх інших справах однаково ведеться у обох сих варварських народів і уставилося здавна. Єдиного бога, що молонью насилає, знають єдиним владикою всіх і жертвують єму корів і всяку худобу. Не знають долі (фатума) і зовсім не признають, щоб вона мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть видиму, чи в хоробі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, як що не пропадуть, жертву богу, і спасши ся жертвують, що обіцяли, і думаютъ, що тією жертвою спасли собі жите. Шанують вони річки, нимф і деякі інші божества, жертвують їм усім із тих жертв ворожать собі. Живуть вони в лихих хатах, селячись далеко один від одного і переміняючи часто кождий своє мешкане.²⁾ Виступаючи на битву, ідуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі щити і піки, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки, ані плаща, але тільки в коротких сподніх стають бити ся з ворогами. У обох народів мова одна, проста і варварська. Виглядом вони також не ріжнуться ся меж собою; всі вони високі і надзвичайно міцні; тілом і волосем не дуже білі і не русаві, і не впадають зовсім в чорне, а рудоваті всі. Жите провадять суворе і нецівілізоване, як і Масагети, і дуже брудні, як і ті. Але вони зовсім не злі і не підступні і в простоті заховують звичай унскі (гунскі). І ім'я у Склавинів та Антів колись було одно: за давних часів і сих і тих звали Спорами, для того, думаю, що заселяють край розкиданими (*σποραδήν*) і відокремленими оселлями.³⁾ Для того ѿ займають великий край — бо більшу частину того берега Істра замешкують вони. Доти про сі народи.⁴⁾

тами, в неволю до Славян, на ім'я такоже Хилвудій. Викуплений з неволі, став він удавати з себе того небіжчика Хилвудія, але нарешті попався в руки Грекам. Герули, що покликали Греки до помочі собі, по дорозі побили Славян, що грабували Тракію, при сій нагоді попався і Хилвудій. З сего поводу подає Прокопій свій важний уступ про Антів і Славян.

¹⁾ Εγ δημοκρατία βιστεύουσι. Сей класичний текст про устрій Антів і Славян не тра розуміти так, що зовсім не мали вони князів, а що не було в їх одного монарха на цілій народі, і що вищою владистю політичною зоставала ся рада народня, віче; очевидчаки, князі, як і були, не мали великого значення в житті політичнім.

²⁾ Звістку про окремі мешкання тра так зрозуміти, що жили переважно не великими селами або містами, але хуторами або дворищами, невеликими осадами. Трудніше зрозуміти ті ніби неперестанні переміні місця; деякі обяснюють се так, що ті народі були тоді в стані руху, міграції, переходу на свої новіші оселі, на яких потім застає їх істория. Але може тут є як небудь непорозумінне, може тутякі-небудь господарські періодичні переходи, на пр. з оборонних осель на хутори під час хліборобської роботи і т. и.

³⁾ Внімавши етнографичне ім'я, Прокопій зараз пробує собі єго обяснити з грецкої мови — Спори з *σποραδήν*; се звичайна метода, з якої повставали всі ті грецізовані назви, які ми вже бачили. Правдоподібно в Спорах бачуть покручене слово Серби, що давнішими часами було загальною назвою народів славянських і пізнішими часами тільки зсталось спеціально за деякими народами (як то було і з словом Славяне).

⁴⁾ Прокопій не розріжняє географично осель Антів і Славян, як то робить Йордан. Тут і вище (І, гл. 27: „Унни, Склавини і Анти, що по той бік Дунаю, недалеко від берега, мають свої батьківські оселі“) він містить коло Дунаю без

Тоді Анти, зібравши ся, як то сказано вже, того чоловіка заставляють признати ся перед ними, що він самий Хилвудій, воєвода ромейський; коли ж він вирекав ся, грозили ся. А поки се в їх діяло ся, імп. Юстиніан прислав послів до цих варварів, просив, щоб вони перейшли до давного міста, званого Туррис, що лежить по той бік Істра, збудований колись Траяном, імператором римським, і з давніх часів порожній, бо зруйновали єго тамошні варвари. Се місто і край окольний — бо належав він з початку до Ромеїв, обіцяв їм подарувати, заховувати до них ласку і грошей богато їм наперед дати, з тим щоб вони були союзниками єго і не давали Гуннам нападати на державу Ромейську. Почувши таке, варваре згодились і обіцялись все те зробити, аби з ними жити лишив імператор Хилвудія, воєводу ромейського, привернувши єму єго годність, бо запевняли навмисне, що то Хилвудій.¹⁾

IV, гл. 4. За Сагідами богато сидить народів гуннських.²⁾ Дальший край зветься Евлісією, в приморській і в внутрішній часті її живуть варвари аж до Меотійського озера і ріки Танаїда, що тече в се озеро, а се озеро витекає в Понт Евксинський. Люде, що живуть тут, здавна звали ся Киммеріями, а тепер Утургурями. А за ними на північ сидять незчисленні народи Антів. А коло того місця, де починається протока з озера в море, живуть Готи звані Тетраксити, їх не богато, але заховують закон християнський.³⁾

VII. Житие Георгия Амастридского.

Амастрида, тепер Аммасера, місто коло Синопа, при південнім березі Чорного моря. Св. Георгій був тут єпископом в кінці VIII і початку IX віку. Час написання жития єго і автор не відомі, аналіз приводить до гадки, що написано воно в 1-ій пол. IX в., разом з доданими до него чудами; одні з цих чуд і має важне значення для нас. Житие заховалось в єдиному рукописі X в., видано було з початку в *Acta sanctorum*, а р. 1893 видав єго в Петербурзі, з перекладом росийським і з додатком спеціальнії розправи, проф. Василевський під назв. „Руско-византійській ізслѣдованії“ (і в „Лѣтописи Археограф. комісії“ т. IX); переклад тексту подаємо з єго видання.

Гл. 43. Напали варвари РОС (Ρῶς), народ, як то всі знають, дуже жестокий і немилосердний, що не має жадного сліду ласки до людей. Подібні до звірів своєю вдачею, нелюдські своїми вчинками, самим виглядом виявляють вони жадобу морду, не мають втіхи ні в чому, що належить чоловіку, як тільки в убиванню. Отсєй то народ, погибелльний і чином і іменем, почавши руйну від Пропонтиди і перейшовши дальший берег, дійшов і до вітчини святої, вирубаючи немилосердно всякую плоть і літа всякі, не жалуючи старих,

ріжниці і Склавінів і Антів, але оповідаючи про краї східні, над Азовським морем, каже тільки про Антів, так що в сему згожує ся з Іорданом, бо і той Антів містить на сході. А коло Дунаю й справді могли этикати ся оселі і східних і західних Славян.

¹⁾ Далі оповідає П., що Хилвудій в сій справі поїхав до Константинополя, але попав ся при нападі Герулів в руки Нарзеса.

²⁾ Оповідає П. про народи кавказькі; назва Гуннів не має в єго, видно, певного етнографичного значення.

³⁾ З цих відомостей про Антів можна вивести (порівнюючи до слів Іордана) що замешкували вони в VI в. цілий край від Дунаю до країв задонських. Про Тетракситів казав я вже. Що до Утургурів-Гуннів, то деякі розуміють тут Болгар; ще в X в. жили тут „Чорні Болгари“, відомі з договора Ігоря.

не проминаючи дітей, але на всіх разом погибельну узброяючи руку, поспішав запровадити смерть скільки сили. Руйнують ся церкви, святощі поганяться; на їх місці олтари (язическі), беззаконні зливання й жертви; таврійське побиване чужинців давне, що й досі в їх живе; смерть дівчат, чоловіків і жінок. Ніхто не помагав, не було кому заступити. Шанують сіножати, жерела й дерева. Провідінє вишне попускає, може — щоб сповнила ся злоба; знаємо з Письма, що багато такого потерпів Ізраиль.¹⁾)

44. Добрий пастир не був присутній тілом, а духом був з Богом і перед лицем єго розуміючи і читаючи в судах невислідних, не дбав про оборону і відтягав поміч. Але на решті не міг так лишати і творить тут чудо не менче від інших. Бо коли варвари увійшли в храм і побачивши гроба²⁾, подумали, що там є скарб (бо й справді то був скарб), і взяли ся розкопувати його — ослабли в іх руки, ослабли ноги і звязані невидними кайданами, стояли нерухомі, нужденні, повні дива і страху, не можучи нічого більше як тільки стогнати.

45. Воєвода їх, побачивши таке чудо, сповнився страхом і дивом і привівши якогось, в неволю взятого, запитав ся в єго, що воно значить, і яким чином стало ся таке з воїнами. Той відповідає: „се спла Бога, що із не-істновання привів се все до істновання, що чинить все з своєї волі, якому ніхто не може противити ся, ані цар, ані володар ($\tauύραννος$), ані князь, ані варвар, кого б ти не назвав, ані цілій народ. З єго волі царі царствують і владики володіють землею.“ Каже варвар: „щож, хіба ми щоденно не чинимо жертв богам, устроючи олтари й зливання?“ „Але то, чоловіче, не правдиві боги, якім ви жертвуете (зливаєте) і не з таких жертв тішить ся Біг; нічого єму не потрібно, бо всім він володіє.“ Каже той: „а є якась інша жертва, яку любить ваш Біг? І як той, хто потрібує такої жертви, може уважати ся таким, що нічого не потрібує?“³⁾)

46. Здивований тим всім варвар обіцяв ся все то зробити як найскорше. Дає волю й свободу християнам, наказує їм просити Бога і святого. Запалюють багато світла, правлять всеночну службу і співи псальмів. Варвари звільнюють ся з бого посланого гніву, вчиняють якусь угоду й умову з християнами. Більш уже вони не поневіряли святощів, не зневажали божих алтарів, не

¹⁾ Маємо нахід Руси на південний берег Чорного моря, цілком анальгічний з находим Ігоря 941 р. Русь з'являється під формою Ρῶς (indeclinabile), як взагалі в ранішіх византійських жерелах. Признаючи тут звістку, як сказано, 1-шої полов. IX в. про факт з початку того віку, будемо мати чи не найраннійшу певну згадку за Русь. Цікаво, що вона виступає тут як народ вже відомий добре загалу, не новий. Про національність сего народа не находимо відомості: риси, якими єго характеризовано, можна однаково добре прикладати як до Славян, так і до інших народів, — власне їх жестока вдача і поганські звичаї; що до жестокості можна навести оповідання про нелюдські вчинки Славян в Тракії у Прокопія (De b. Gotthico III. 38: на палі сажали, палицями забивали, живих палили). Зауважено згадку оповідання про таврські звичаї (за Таврів звичайно оповідали, що вбивають чужинців): вона натякає, що автор навязував Русь якимсь чином до Таврів, отже віби відносив до північних берегів Чорного моря (з сім можна порівняти назву Руси у Льва Диакона — Тавроскити).

²⁾ Гроб Георгія Амастридського.

³⁾ Далі християнин оповідає про правого Бога й радить для визволення своїх принести елею і воску, шанувати храм і пустити невільників.

грабували непочтивими руками святих скарбів, ніч поганили храмів кровию; досить було одного гроба, щоб обявити нерозсудність варварів, щоби задержати велике убиване, спинити нелюдськість і до тихості овечої привернути вовків жестоких, до поважання божих храмів довести тіх, що шанували гаї і луки.¹⁾

VIII. Житіє Стефана Сурожского.

Цілковиту авальготю з поданим витягом з жития Георгія Амастридского має одно з чуд (З е) жития Стефана Сурожского, але на жаль що до своєї автентичності не так певне. Ширша редакція жития, що містить в собі згадане чудо, заховала ся тільки в мові славянській, в рукописах XVI в.; чудо однаке не має в собі ознак пізнішого підроблення (хіба додаток „з Новгорода“). Стефан, єпископ Сурожа, жив в 2-ій полов. VIII в.; чудо мало стати ся скоро по його смерти, дово-вод цього бачать також в імені еп. Филорета в тому ж чуді; з того всого мало б воно бути не пізніш 1-ої четверти IX в. Ціле житіє видав проф. Василевский разом з житием Г. Амастридского; чуда з кн Бравалином і Анною видав раніше Востоков в Описанії Румянцевського музеума с. 689; подаємо текст з видання Василевского.

3. О приходженні ратію к Сурожу князя Бравлина изъ Великого Новограда. По смерти же святаго мало лѣтъ миноу, пріиде рать велика роускаа изъ Новаграда -- князь Бравлинъ силенъ зъло, плѣни отъ Корсоуя и до Корча, съ многою силою пріиде къ Соурожу.²⁾ За 10 дній бишася злъ ме-жею себе, и по 10 дній вниде Бравлинъ, силою изломивъ желѣзнаа врата, и вниде въ градъ, иземъ мечъ свой. И вниде въ церковь, въ святую Софию, и разбивъ двери, и вниде, идѣже гробъ святаго. А на гробѣ царьское одѣло и жемчугъ, и злато, и камень драгый, и кандила злата, и съсдовъ златыхъ много, все пограбиша.³⁾ И въ томъ часѣ разболѣся, обратися лице его назадъ, и лежа, пѣны точаше. Вѣзпи глаголя: „великъ человѣкъ свѧть есть, иже зде, и оудари мя по лицу, и обратися лице мое назадъ.“ И рече князь боляромъ своимъ: „обратите все назадъ, что есте взяли.“ Они же възвратиша все и хотѣша и князя пояти оттуду, князь же вѣзпи, глаголя: „не дѣйте мене да лежу, изламати бо мя хощеть единъ старъ свѧть моужъ, притисну мя, и душа ми изити хощеть.“ И рече имъ: „скоро выженѣте рать изъ града сего, да не възметъ ничтоже рать.“ И излѣзе изъ града. И еще не въстаняше, дондеже пакы рече князь боляромъ: „сіи възвратите все, елико пограбиҳомъ священ-

¹⁾ Далі йде похвала гробу й святому, тим і кіньчить ся ціле житіє. Як видно з поданих уривків, написано воно дуже риторично, і за цією риторикою пропадають реальні ознаки тѣї Руси. Однаке може бути, що реалітійні погляди, які автор навязує їй, шановане лук, ключів і гаїв (дерев), мають реальне значеніе; се цілком згожувалось би з іншими відомостями про реалітю руску, своїми й чужими, в яких культів і дерев з'являється звичайно.

²⁾ Сурож — тепер Судак, давнійше Сугдея або Солдая, містечко на півд. березі Таврії, коло Теодосії. Князь руский пограбував весь південний берег Таврії: від Корсуня (Херсона, коло сучасного Севастополя) до Корча (Керчи); замісі імені его Бравлин в інших рукописях стоїть „бранив и силен“ — себ то воєвничий, але се, мабуть, перекручене з імені. Що до Новгорода, звідки він прийшов, — се звичайно уважають за пізніший додаток (оснований на легенді, що Русь пішла з Новгорода), і се правдоподібно.

³⁾ Катедрою в Сурожі справді була церква Софії; се, як і ім'я Филарета, може доводити автентичність оповідання.

ныя съеуды церковныя, въ Корсунь, и въ Керчи, и вездѣ, и принесите съмъ все, и положите на гробъ Стефановъ.“ Они же възвратиша все, и ничтоже себѣ не оставиша, но все принесоша и положиша при гробѣ святаго Стефана. И паки въ ужасѣ¹⁾ рече святый Стефанъ къ князю: „аще не крестишися въ церкви моей, не възвратиши и не изыдеш отсюду.“ И възпи князь глаголя: „да прідоут попове и крестят мя; аще въстану, и лице мое обратится, крещуся.“ И пріодоша попове, и Филаретъ архіепископъ, и молитву сътвориша надъ княземъ; и крестиша его въ имя Отца и Сына и Святаго Духа, и обратися лице его паки; крестижа ся и боляре вси.²⁾ Но еще шіа его боляше; попове же рекоша князю: „объщайся Богоу, елико отъ Корсуня до Корча что еси взялъ плѣнники — моужи и жены и дѣти, повели възвратити вся.“ Тогда князь повелѣ всѣмъ своимъ вся отпустити и идоша каждо въ ясіи; за недѣлю же не изиде изъ церкви, донелиже дарь даде великий святому Стефану; и градъ, и люди, и поповъ почтивъ, отъиде. И то слышавше ини ратніи, и не смѣаху найти, аще ли кто найдяше, то посрамленъ отхождааше.³⁾

IX. Пруденцій.

Пруденцій Галіндо, епіскоп въ містѣ Труа (въ Франції) зъ середини IX в. (+ 861 р.) уважає ся авторомъ хроніки зъ літ. 835—861, доданої до т. зв. літо писи Бертильської (*Annales Bertiniani*), урядової літо писи французькихъ королівъ. Підъ р. 839 оповідає вінъ тутъ про послівъ рускихъ; се оповідане подаємо низче зъ тексту Пруденція, виданого Перцомъ въ *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum t. I.*

Прийшли такоже посли грецкі, що послав імператоръ Теофилъ: себѣо Теодосий, митрополитъ халдиконский, і Теофан спатарий, зъ дарунками, вартими імператора, і листомъ; імператоръ⁴⁾ прийнявъ їхъ учтиво въ Інгуленгеймі⁵⁾ 15 дня іоньськихъ календъ (^{18/V}). Посли сі мали мову про затвержене умови і спокою і вічної приязні і ласки меж обома імператорами і їхъ підданими; висловлено такожъ подяку і радість въ Господі про побіди, які зъ ласки Неба осягнувъ (Теофилъ), воюючи зъ чужими народами;⁶⁾ зъ того просивъ і імператора (Людовика) і єго підданихъ по приятельському подякувати Подавателю всякихъ побідъ. При славъ зъ ними такоже якихось людей, які казали, що вони, себѣ нарідъ їхъ, звуться Рось (*Rhos*), що король їхъ, хаканъ називскомъ, пославъ їхъ до него (Теофіла) задля приязнія, якъ вони казали. Въ загаданому листѣ вінъ (Теофілъ) просивъ, щобъ

1) Себто въ екстазі — се належить до Бравлина.

2) Въ одному попередньому чуді (чудо 1) згадує ся клирикъ Філаретъ, сучасникъ св. Стефана і єго безпосередній заступникъ на Сурожской катедрі; справді въ Таврії еп. Філаретъ існувавъ въ 1-ій четверті IX в., якъ зауваживъ д. Василевский, доводячи, що то й бувъ згаданий въ нашому чуді архієпископъ (передмова с. 282); се є доводомъ і автентичності, і часу чуда.

3) Далі йде чудо зъ „царицею Анною“, що „отъ Корсуня въ Керчъ идуши, разболѣся на пути смертнимъ недугомъ на Чернѣй водѣ“ (Кара су, Чорна вода коло Судака) — тутъ звичайно розуміють Анну, жінку св. Володимира, хочъ се зостаєть ся справою непевною (въ деякихъ спискахъ стоїть натомісъ: „а іная царица“, „а и царица...“).

4) Людовикъ Побожний.

5) Інтельгеймі.

6) Тутъ і далі, очевидчаки, Пруденцій переказує зміст листа Теофіла; въ листѣ мабуть стояло: посилаю зъ послами людемъ, що звуть себе Рос і т. д.

з ласки імператора вони (посли) могли мати можливість повороту й запомоги по всій єго імперії, бо дорогу, якою вони прийшли до него (Теофила) в Константинополь, мали вони серед варварських, надзвичайно диких і великих народів, так що він (Теофіл) не хоче, щоб вони нею верталися, аби не попалися часом в біду.

Імператор (Людовик), докладніше розвідуючи про причину їх приходу, довідавсь, що вони з народу Свеонів (*gentis esse Sueonum*), і думаючи, що вони не так шукали приязни, як були шпигунами до держави єго (Теофила) і нашої, постановив їх задержати в себе, щоб можна було поправді дізнати ся, чи з добрими замірами вони прийшли, чи ні.¹⁾ Про се він не занехаяв сповістити Теофила листом через згаданих єго послів: що він їх (Русів), з приязні до него (Теофила) прийняв радо, і як покажеться, що вони щирі, і буде можливість їм без шкоди вернутися до вітчини, то він їх одішле з запомогою, а як ні, то він з послами своїми одішле до самого Теофила, щоб він сам з ними вчинив, що таким людям належить.²⁾

X. І б н - Х о р д а д б е г .

Абуль-Касим Обайдаллах ібн-Абдаллах ібн-Хордадбег був до 80-х рр. IX в. старшим над почтою в Джibalі (в Мидії), і як такий, по звичаю арабської

Побіду, про яку згадується, мав Теофіл над Болгарами. „Рос“ (*Rōs*), як бачили ми, є звичайне ім'я Руси у давніх византійців; що до „хакана“ (*rex, chacanus vocabulo*), то деякі обясняли його, як ім'я особи, норманським іменем Гакон, але з фільольгічного погляду се досить трудно (спеціальна розвідка про се Куніка в Записках петербурзької академії т. VI), і далеко правдоpodібніше, що маємо тут титул — хакана або кагана, як звався король у Хозарів, а від їх перейшло те і на Русь: так митроп. Іларіон звє св. Володимира каганом, так звуться князі рускі в Слові о полку Ігоревім.

¹⁾ Люде, що назвали себе в Константинополі Русю, в Інгельгеймі, по розвідках, показалися Свеонами, себто Шведами. Се є один з головніших аргументів т зв. норманської школи на довод того, що Русь була народом скандинавським, і від скандинавів се ім'я прийняли народи словянські. Антинорманисти, що признають словянський початок руського імені й народу, на се відповідають: 1) шведи ніколи не називали самі себе Русю, чи Росами, як назвали себе рускі послі в Константинополі, і самі норманисти признають, що се ім'я дали їм Фини, від яких ніби мали се перейняти Славяне; 2) не можна довести, щоби вожді скандинавські звалися каганами; 3) як би справді послі рускі показались норманами (а норманів на дворі Людовика дійсно тоді добре знали, бо вони розпочали вже свої напади на Францію), то се не догоdit, що народ Русь був скандинавський, бо то могла бути служебна дружина, з виходців-скандинавів набрана, як і пізніше між дружиною рускою за часів Олега та Ігоря багато було скандинавів. Другий довід, що дорога послів серед великих і диких народів і їх поворот через Францію мають показувати на Скандинавів, не має великої ваги, бо дорога із Київа наприклад також не була вільною й безпечною, і як показує приклад Святослава, часами ставала цілком непрохідною; і в часи того посольства в степах черноморських мешкали Угри, Болгари, Печеніги. Ширший коментар сего текста з погляду норманського див. особливо у Куника Berufung der schwedischen Rodsen t. II і Томсена Ursprung des rus. Staates (є і росийський переклад 1891 р.), з антинорманського — у Гедеонова, Варяги и Русь т. II; важні уваги також в вище згаданій розправі Василевского (Русско-византійська ізслідування).

²⁾ До чого прийшов Людовик з своїми вислідами про тих послів, Пруденцій не каже.

держави, з уряду свого мусив зберати географичні відомості для військових маршрутів; пізніше жив в Багдаді, на дворі калифа. Єго праця „Книга доріг і держав“ має якийсь поплутаний характер; обясняють, що початкова редакція написана коло р. 846, потім автор її доповняв, так що повніша редакція писала ся ще десь по р. 880. Дуже важне єго оповідане про торговлю руску належить до 1-ої редакції, значить написано ще в 1-ій половині IX в.; додатки пізнішої редакції взято в []. Нове видане Ібн-Хордадбега, з французким перекладом дав Де-Гуе (M. I. De Goeje) в *Bibliotheca geographicorum arabicorum* t. VI (Лейден, 1889), подаємо текст звідти (р. 115); окрім того виїмки з него, в російськім перекладі, з докладним коментарем є в збірнику Гаркави Сказанія мусульманських писателей о Славянахъ и Русскихъ до конца X в. (1870).

Подорож купців руских. Руси, що належать до народу славянського, з найдаліших країв Саклаба¹⁾ йдуть до моря Румського²⁾ і продають там футра бобрів і чорних лисиць, а також мечі; цар Рума бере десятину з їх краму.³⁾ А то їздять Танаїдом, рікою Славян, переходять через Камлідж, столицю Хозарів,⁴⁾ і там володар краю бере з їх десятину. Звідти плавають човнами по морю Джурджана⁵⁾ і йдуть до того пункта берега, який мають на меті. [Се море має діаметру 500 парасантів]. Іноді вони возять свій крам на спині верблюдів [з міста Джурджана] до Багдаду; [евнухи славянські бувати у їх тут за товмачів.⁶⁾ Вони вдають з себе християн і платять для того податок поголовний].⁷⁾

1) Славянини,—ся форма, звичайна у арабів, повстала з грецької Σλλαβησι, Дуже важна відомість, що Руси — се Славяне; низче натякає ібн Х. на жерело, з якого та відомість могла узятись — від багдадських товмачів, до яких зверталися купці рускі.

2) Себто римського, ромейського — византійського (Рум — Византия); так звало ся Чорне море.

3) Пізніший письменник ал-Факих (1 пол. X в.) додає до сего місця: „потім вертаючись, вони йдуть в Самакуш, город жидівський, і звідти вертаються в краї славянські“, в Самакуші бачать Тмутаракань.

4) Камлідж, інакше Ітиль, сучасна Астрахань, на устю Волги. Назвиско Славянська ріка дуже важне; воно вже ся з відомостями про славянські оселі у Баладури і Табари. В поданому уступі ібн-Хордадбега одні прикладають се імя до Дона, інші до Волги (власне південної частини єї, яку араби уважали разом з Доном двома рукавами одної ріки); подібно до того Хаукаль (2-ої пол. X в.) називає „Рускою рікою“ Волгу, а пізніший письменник Димешки (XIV в.) зве Дон Славянською і Рускою рікою (у Гаркави с. 107 і 221).

5) Море Джурджана — Каспійське, љ переважно его південно східня частина.

6) І так вже в 1-ій пол. IX в. Русь вела широку торговлю з Византією і з сходом; се доводить ясно, що вона вже від давнішого часу мешкала десь в краях південних. Що широка торговля земель руских з сходом існувала, і то з давніх часів, підтверджують скарби монет східних (Туркестану і калифату Арабського), що в значному числі відомі по Україні-Русі; монети сі починають ся з VIII в. і йдуть до середини X в., коли ся торговля упала.

7) Цікава ся згадка, що купці рускі удавали з себе християн; що меж сими купцями, які часто бували і в Византії і в Таврії, вже з початку IX в. могло бути чимало християн, се зовсім природно: вище подані життя показують, як в часі походів Русь знаємila ся з християнством; то було звичайне явище.

Потім оповідаючи про мандрівки купецькі суходолом (мабуть тих же купців жидівських, про яких оповідав він перед Русами), згадує він про транзитну торговлю через краї рускі: купці йдуть „по за Румом, через краї Славян, в Камлідж, столицю Хозарів“, звіти Каспійским морем в Туркестан, і далі — в Китай (р. 116). Окрім поданого уступу цікава у ібн-Хордадбега відомість в оповіданю про титули у ріжних народів (р. 13), що цар Славян зве ся князь (кназ).

XI. Аль - Баладури (і Табари).

Арабський історик і генальог Абуль-Аббас Ахмед ібн-Яхія ібн-Джабир, прозвиском аль-Баладури, з Багдада (род. в початку IX в., ум. 892 р.) в своїй „Книжці про завоеване країв“, писаній в 60-х рр. IX в., зоставив цікаву звітку про арабський похід на наші краї з VIII в. Доповнює й обяснює єю відомість опо відане пізнішого історика Абу Джазара Табари (себ то — з Табаристана, писав коло 914—5 р) в его „Історії царів“, що заховалась однаке здебільшого вже в пізнішій персидській переробці. Аль Баладури видав Де-Гуе, Табари Цтенберг, уривки з них в згаданім збірнику Гаркави.

Аль-Баладури: (Марван) вступив в землю Хазар, з боку Баб-аль-Аллан, і ввів до неї Асида ібн-Зафира ас-Сулами [и] Абу-Язида; були з ними царі гірські з околиць Баб-аль Абваба.¹⁾ I Марван напав ся на Славян, що жили в землі Хозарів, взяв у їх в неволю 20000 люда (або — родин) і осадив їх в Хахиті.²⁾ Коли ж вони потім вбили свого старшого і втікли, він (Марван) догнав і побив їх.

Табари: Марван зкликав військо і взявши его прийшов до проходу, званого Баб-аль-Аллан, все побиваючи, аж прийшов в Самандар, а се одно з міст хозарських. Такоже прийшло військо з Баб-аль-Абваба з чоловіком на ім'я Асид-аль-Лям,³⁾ і у Марвана військо доповнилося до 150 тис. З цим військом ішов він до міста Самандара, де живе король хозарський. Хакан втік, а Марван пішов далі, лишивши місто позаду себе, і став обозом коло Славянської ріки, напав ся на оселі невірних, побив їх усіх і зруйновав 20 тис. домів.⁴⁾

XII. Патріарх Фотій.

Патріарх Фотій († 891) був съвідком походу Руси на Царгород 865 р. і каже про нього в двох своїх казанях з поводу того походу (*εἰς τὴν ἑφθόν τῶν Ρῶν*) і окруж. посланню до грецьких єпископів з р. 866. Не вважаючи на риторичну форму (особливо в казанях), її писання мають важне історичне значіння, як голос съвідка. Текст казань сих став відомий лише з 60-х рр. і виданий цілком кілька разів: в *Lexicon Vindobonense* Наука Спб. 1867, *Fragmenta hist. graecorum* Мюллера Р. 1870, нарешті новоперевірений текст в грецькій часописі *Ἀλεξανδρία*, 1881, N. 9 i 13, звідти переклад росийський подано в часоп. *Христіанське Чтеніє* 1882, IX—X; подаємо переклад з текста Наука, порівнявши з тим новішим перекладом. Послання Фотія відомо давно, видруковане ще в *Photii Epistolae*

¹⁾ Марван був, як оповідають аль-Баладури і Табари, начальником північної, вірменської границі калифата за калифа Гишама, в 1-ій пол. VII в., а 743 р. сам став калифом. Походом він ішов, як видно, берегом Каспійського моря (прохід Баб-аль-Алан, Аланія — в Дагестані сучаснім) на Семендер, що був коло сучасних Тарків або Тарху, на каспійськім березі, на північ від Дербента (тогочасного Баб-аль-Абваба).

²⁾ Хахит — Кахетія (в Грузії).

³⁾ Помилка, замісь ас-Сулами.

⁴⁾ Оповідання аль-Баладури і Табари цитують себе посполу, і з них можна вивести, що Марван напав на оселі Славян, що мешкали на Славянській ріці, під зверхностю хозарською. Як сказано було, араби називають Славянською і Рускою рікою південні частини Дона і Волги. Нема поводу заперечити тому, не признавати, що в басейні Дона могла мешкати в VIII в. значна людність славянська (хоч число 20 тис. може й побільшше); слідом тих південно-східних осель славянсько-руських в XI в. зоставала ся Тмутаракань, що тоді однаке була вже островом, відділеним від іншої славянсько-руської території степами, що зайняли тоді кочові орди (про се у Іарсова Географія Начальної лѣтописи с. 149).

(Lond. 1651, і в новійшім їх виданю 1864); уривки у Кунїка Berufung etc. II. Найважніша монографія про Фотія — Гергенротера (1869).

1 казане.¹⁾ Горе мині, що дожив я до сеї біди, що ми стали посьміхом для наших сусідів, глумом і сором у окольних (Пс. LXXVIII), що наглій нахід варварів не дав часу, щоб і вість повідомила нас, аби могли надумати щось для безпечності, але разом і побачили, і почули, і потерпіли, хоч ті що напали відділені були від нас стількома краями і державами, пливкими ріками і морями без пристаней. Горе мині, що бачу я, як народ дикий і суворий без страху окружує місто й грабує місії околиць, все руйнує, все нищить, рілт, оселі, товар, отари, жінок, дітей, дідів, хлопців, як всіх рубає мечем, нікого не жалуючи, нічого не заставляючи; руїна загальна! Як сарана на хліба, як гниль на виноград, чи крапце — як спека, як крутінь, як повінь, чи не знаю, що вже й назвати, напав він на наш край і винищив цілі покоління людності. Уважаю щасливими тих, що раніше згинули від погибельної і варварської руки, бо вмерши завчасу, перестали вони чути біду, що впала на нас несподівано; а як би було чуте у сих небіжчиків, то й вони разом зо мною плакали б над тими що зостались живими, що так бідують увесь час; що таким сумом сповнилися і не визволяються з него; що так шукають смерти й не знаходять. Бо далеко ліпше вмерти раз, анж все чекати смерти, даремно жалкувати про біду близких і душою боліти.

Де тепер христолюбний імператор?²⁾ Де обози? де зброя, махини, воєнні ради і припаси? Чи не похід інших варварів забрав і привернув до себе? Імператор несе тяжкий тягар за границями, разом з ним пішло і терпіть труди і війско, а нас гнете очевидна погибель і смерть, що одних вже взяла, а до інших наближається. Сей скитський, дикий і варварський народ, мов би вилізши з самих околиць міста, подібно до звіря полевого (Псал. LXXIX) нищить навколо єго. Хто боротиме ся за нас, хто стане супроти ворогів? Всего ми позбавилися, всякої помочи. Яким голосінem можна таку біду оплакати? Які слези зрівняють ся з великостію біди, що на нас обсліла? Прийди до мене найплачливий з пророків і оплач разом зі мною Єрусалим, на той давній, столицю одного народу, що розрісся з одного кореня дванадцятьма галузями, а столицю всого сьвіта, який тільки осяває віра християнська, перший давностію і красою, обсягом і розкішью, числом людности і богатством; оплач зо мною разом сей Єрусалим, ще не взятий, не збитий, але близкий до взяття, що на очах наших хитається ся; оплач разом зо мною сю царицю міст, що ще не забрана в неволю, та вже віддала в неволю надію спастися. Пошукай води голові і жерел сліз для очей моїх і плач разом зо мною.³⁾ Столице, які біди зкупилися навколо тебе! Рідних дітей твоїх і гарно оселені околиці міста пожерають безодні моря, пащи огня і меча, ділячи звичаєм варварів меж собою, Красна надія для багатьох, яка буря бід і яка сила страхів обложила тебе навколо й осоромила твою гучну славу! Місто головне майже цілого сьвіту, яке війско знущається з тебе, немов з раба — ненаучене штуці військовій, споряжене по рабському! Місто — оздоблене здобичию з багатьох на-

1) Казанс 1-е було висловлене в часі самої облоги Царського міста, до повороту імператора Темою єго — гнів божий і потреба каляти й трівкої переміні до лішшого в життю. В попередніх словах варто уваги натякане про прихід варварів „з півночі“. Таким був для Царського міста і північний берег Чорного моря).

2) Пішов в похід на Арабів.

3) Ідуть тексти з плачу Еремії.

родів, який нарід хоче зробити тебе своєю здобиччю! Ти що збудовав багато трофеїв над ворогами Європи, Азії і Ливії, як підняла над тобою тепер піку варварська, приста рука, щоб над тобою поставити трофей! Ба все в тебе пішло так зле, що твоя сила необорна на чисту безсильність зпала, і немічний, низкий і пелюдський з виду супротивник на тобі хоче показати силу своєї руки і славним іменем вкритись.¹⁾

2) казане.²⁾ Так і на нас упала й опанувала така біда, стаючи перед лицем нашим доводом гріхів. Бо вона була не подібна до інших нападів варварів, але й наглість того нападу, і надзвичайна єго швидкість, і нелюдськість варварського народу, і суворі вчинки, і жорстока вдача — показують, що сей удар був посланий з неба, як буря. Та як ви вже зрозуміли се, і гірке страждане й остання біда накарбували на ваших серцях причину того випадку, (не) мовчатиму, але маючи в вас таких що знають те, про що казатиму, тим більше висловлятиму справедливі докори, доводитиму і повтарятиму, що ми се самі своїми гріхами наробили і ніби в театрі, в представленю виставили, зробивши жите наше театром ріжнородної пристрасти⁴⁾). Що дивніший, страшніший і нагліший нахід того народу, то більше виставляє ся надмірність гріхів наших, з другого боку — що він (нарід) неславніший, незначніший, невидатніший був до сего находу на нас, тим тяжший сором нам, більшій триумф нашої неслави, тяжчу біль задає удар того батога. Бо як слабі і зневажені перемогають славних і силою необорних — з виду, то удар стає не до терпіння, нещасте — без відради, пам'ять біди — незабутнє.³⁾ Отже покарали нас наші беззаконства, жалю завдали — пристрасти, осоромили злі вчинки, пригнетили переступи, і ми стали ганьбою і соромом у сусідів наших (Псал. LXXVIII). Ті, яким грізною була колись сама чутка про Ромеїв, підняли зброю супроти самої їх держави і в долоні заплескали. лютуючи й сподіваючись взяти столицю як гніздо птиці. Вони пограбували єго околиці, зруйновали передмістя, лютували над невільниками й стали навколо сміливо, показавши через ваше недбалство таку відвагу й зневагу, що мешканці не осміялися і глянути на їх просто, не страшливими очима, але з чого мали б мужніше з ворогами битись, з того слабли й падали: коли варвари били їх земляків, то се повинно було викликати справедливий гнів, вимагати такої же пімети з певною надією щастя, а вони злякавши і настрашивши, ослабли і страждане невільників уважали за свою власну неволю, тим часом як вони, спасши ся, повинні були помститись за тих, що впали в біду.⁴⁾ Народ не славний, нарід якого й не рахували, нарід що ставили разом з рабами, не звітний — та здобув ім'я, незначний — та став славним, зневажений і бідний —

1) Далі автор доводить потребу не хвилевого, а трівкого поліпшення морального і подає надію на ласку Божу.

2) Проминаю кілька стрічок з початку, де Фотій обяснює, що є гнів божий. Се казане промовлено вже після того як Русь кинула облогу Царгорода; скільки часу пройшло меж ними не знаємо, але облога мусила тягнись кілька місяців; зміст казання; пригадуване минулій біди й божої ласки і заклик до морального поліпшення

3) В цих словах — обяснене цілої риторичної композиції: Фотій налягає на незначність Руси з одного боку, страшний характер находу — з другого, щоб тим більше вразити чутє служачів; з сего погляду всієго слова про незначність і неславність руского народу могли бути в якісь мірі побільшенні: що ім'я Руси було вже добре відомо, виразно каже він в своїм посланні.

4) Пропущено кілька рядків менш цікавих.

та дійшов високого становища й незчисленного богатства, нарід, що десяк жив далеко від нас, варварський, кочовничий, що писав ся зброяю, несподіваний, неспостережений, без штуки війскової так сильно і нагло ринув на наш край, як хвиля морска, і знищив людність, як звір полевий (Псал. LXXIX) траву, очерет або хліб (ото біду послано нам від Бога!), не милуючи ані чоловіка, ані худоби, не жалуючи немочі жіночої, не даруючи тендитності дитячій, не шануючи сивизни старих, не уласкавляючись нічим, що може уласкавити людей, що дійшли й до звірячого стану, але без страху витинаючи мечем всяке ліття і плоть. Можна було бачити, як немовлят, відірваних від грудей, позбавлено і молока, і самого житя, і готового труночка для них — гай гай — були ті скелі, об які їх розбивано, а матери жалібно ридали, і забивано їх разом з немовлятами роздираними, забиваними. Жаль було слухати, ще більше — бачити, і далеко ліпше мовчати, як росповідати про сю (нелюдськість), що заслужили більш ті, що її чинили, ніж ті що терпіли. Та нелюдськість показувалась не тільки на людях, але мордувала і скотину безсловесну: волів і коней, птиць і інших, що тільки стрічалось; віл лежав — і коло єго чоловік, дитина і кінь мали спільну могилу, жінки і птиці свою обливали одні одних. Все було сповнено трупами, в річках вода ставала кривавою, ті жерела і стави не можна було пізнати через те, що були закидані трупами, інші ледви було знати, бо обкидано їх до решти; мертві тіла загноїли рілі, завалили дороги; гай здичіли й стали більш непрохідні (через трупи), ніж через зарослий пустиню; сповнилися ними печери; гори, горби долини і проваля нічим не ріжнились від місць кладовищ. Таким нещастем переповнила ся та руїна; так пошість тієї війни, літаючи на крилах гріхів, скрізь носилася, нищучи все, що траплялось.¹⁾

Чи пригадуєте той переляк, ті слези й лемент, як вдарило ся в них місто в останній розпудрі? Чи пригадуєте ту темну і страшну ніч, як жите у всіх нас зберало ся зайти з заходом сонця, і сьвіт нашого істновання мала поглинути глупа темрява смерти? Чи пригадуєте той час незносний, тяжкий, коли прийшли до нас варварські кораблі, дихаючи чимось суворим, диким, погибельним; коли море тихо і спокійно розстелювало свій хребет, їм даючи приемне і легке плавання, а на нас піднімаючи суворі хвилі війни; коли вони йшли попри місто, несучи, виставляючи пловців з мечами, мовби загрожуючи місту смерти від меча; коли вся надія людска лишила людей (в місті), і місто держало ся надією на єдину оборону у Бога; коли переляк і темрява опанували розум, і вухо прислухало ся тільки до одної вісти: варвари перелізли стіну, і вороги опанували місто?²⁾

Коли ж се все діялось у нає, коли ми поставили свою совість непопитим судею своїх гріхів і за її докорами признали її обвинованчене за справедливе, коли молили Бога службами і съпівами, коли каялися з серцем пригнобленим, коли всю ніч простягаючи до Бога руки, просили в Нього ласки, всю надію на нього поклавши, тоді визволили ся ми з нещастя, тоді відступила від нас біда, що обійшла нас; побачили, як вороги наші йдуть геть, і місто, над яким руїна висіла, спасло ся від грабовання, тоді... Колиж? Коли ми, без

¹⁾ Тут пропущено кілька рядків, цікавіше в їх — уваги, що „місто ледви не піднято на піку“.

²⁾ Пропущено кілька рядків менше цікавих.

жадної оборони, не маючи помочи від людей, осмілили ся надію на Матер Слова і Бога нашого, просили її, аби Сина упросила і про гріхи уласкавила, до її впливу ($\pi\alpha\phi\eta\sigma\alpha$) покликували ся для спасеня, до її покрову звертали ся, як до стіни непохитної, благаючи, аби знищила съмілість варварів, збила їх пиху, захистила безнадійний народ, оборонила своє власне стадо. Єї одіж, щоби відігнати напастників і оборонити обложених, носило зі мною все місто, ревно ми молили ся і правили молебни; через те, з своєї невимовної ласки до людей, за для матерного съміливого прохання, прихилив ся на те Біг, гнів єго відійшов, і помилував Господь свою власність. Дійсно, ся всечестна одіж є одіж Божої Матери; ішла вона навколо мурів — і вороги завертали ся дивним способом; заступала вона місто, і облога ворожа розпадала ся ніби за якимсь знаком; окривала вона єго, і з ворогів западала та надія, яка їх осьмілювала: бо як тільки одіж дівочу обнесено стіною, варвари покинули облогу міста, ми визволились від неволі і здобули несподіване ратован¹⁾. Так споглянув Господь не на гріхи наші, а на каяте, не спомянув переступів, а зглянув ся над пригнобленими серцями нашими і прихилив своє вухо до слів уст наших. Несподіваний був нахід ворогів, несподівано стало ся й відступлене, незвичайній гнів божий — та невимовна й ласка; невимовний був страх, що надали — стидкий був і біг їх; в їх наході помагав їм гнів (божий), та здобули ми й ласки божої, що одвернула їх нахід.²⁾

¹⁾ Цікаво, що Фотій нічого не каже про ту бурю, що мала прогнати Русь; нема про неї згадки і в двох інших сучасників, папи Миколая і чернця Микити — вона з'являється в письменників з X в., що оповідають за сей похід (Симеон Логотет і ін.); ак. Куйк висловив гадку, що на похід Руси було перенесено чудо з р. 626, з часу походу на Константинополь Аварів, Славянів і Гепідів (розвідка про рік походу при „Ізвѣстіяхъ ал-Бекри“). Папа Миколай I згадує про нахід, чи властиво — натякає в листі, писаним в вересні 865; се відповідь на погрози імп. Михайла завоювати Рим: „нарешті — не ми запалили церкви съвятих і околиці Константинополя, майже до стін єго, побивши багато людей; тим не було ніякої пімети, язичникам, людям іншої віри, ворогам Христа, що ворожо поводяться з послугами Правди.. Не є се добрий лад, не є така переміна варта наслідування, аби ті, що починили стільки шкод, йшли собі геть без карі, а ті що нічого злого не вчинили, замісъ їх таке терпіли; щоб тих що зневажають Христа, пускали, а тим, що єго славлять, такі погрози завдавали“ (лист вид. в збірн. Міня СХІХ і Яффе). Микита Пафлагонський в біографії патр. Ігнатія, писаній десь в останній четверти IX в., двічі згадує про нахід Руси на остр. Теревінт (на Пропонтиді), де пробував патр. Ігнатій: „Коло того часу найпогибельніший народ скитський, т. звана Русь (Рѹс), прийшовши Чорним морем до протоки (Στευός-Босфор) і поруйновавши весь край, всі монастири, набігли й на острови коло Византії (Константинополя), пограбували все майно і гроши, а людей, що побрали в неволю всіх побили. Набігли і на монастир патріарха з варварським запалом і забрали все майно, яке знайшли, взяли 22 країщих слуг і всіх їх порубали сокірами на кораблі,“ на другім місті: „Русь, руйнуючи сей острів (Теревінт), кинули алтар на землю (в церкві 40 мучеників), а патр. Ігнатій єго знову поставив“ (біогр. у Гардуїна Acta concil. i Міня СV). Зауважу про звістка Микити: вони так хронольгічно уміщені, що перший похід припадає десь на рік 860, через що деякі (як Герценротер) бачили тут окремий похід, тим часом як норманисти звичайно бачуть тут помилку і всі звістки прикладають до одного походу. Що до дати, то на основі хронольгічних студій кладуть звичайно р. 865 для походу, описаного у Фотія (наш літоп. кладе під р. 866, виставляючи вождями єго Аскольда і Дира).

²⁾ Далі йде порада — і далі провадити праведне жите, і наведено приклад Ізраїля; кінчать ся обидва казаня покликом до Пресв. Діви.

Посланіє. І не тільки сей народ (Болгарський) змінив давнійшу безбожність на віру в Христа, але й той народ, про якого так часто казано, той що переважає всіх, що до суворої вдачі й охоти до убивання, себто звана Русь (Рѣс), що опановавши окольних і з того загордувавши, підняла була руки на державу Ромейську.¹⁾ Тепер і вони перемінили елинську (себто — язическу) і безбожну віру, в якій пробували раніше, на чисте і непокривдане служене Христу і радо вступили поміж (наших) півладних і приятелів намість недавнього грабування й великої відваги супроти нас. І так розпалило їх жадане віри і запал (кличе Павел: слава Богу во віки!) що прийняли епископа і пастиря і вдали ся надзвичайно ревно і пильно до служеня Христу.

І коли вони з ласки божої, що хоче, аби всі люде спасли ся і до розуміння правди прийшли так відстутились від давніх мудрувань і перемінили їх на чисту віру христянську, то як і ви, брати, підійметесь поклопотатись і потрудитись коло вирубаня і випаленя злих галузей, певні ми в Господі Ісусі Христі, правдивім Богу нашім, що стадо єго помножить ся ще значно і сповнить ся слово, що побачутъ Мене всі вони від малого до великого.²⁾

XIII. Аль-Джайгани.

Мухаммед ібн Ахмед аль-Джайгани був визирем Саманидів, володарем Хорасана (на півд.-схід від Каспійського моря) в кінці IX і початку X в. і тоді зложив свою „Книгу доріг для знання держав“, де є цікавий уступ про події Русі на три частини; подаємо єго з спеціальної розправи д. Гаркаві в Трудахъ III археологич. съѣзда т. I, додаючи відміни з тих пізніших рукописів Джайгани (бо сього маємо тільки в персидським перекладі) — аль Істахри (з полов. X. в.), ібн-Хаукаля (з 70-х рр. X в.) і Ідриси (XII в.); витяги з перших двох видані в відомім збірнику Гаркаві, а Ідриси видав в Парижі Жобар в р. 1836—7, такоже у Лелевеля Polska wieków średnich II.

Руси складають ся з трох родів: 1) з Русів, що мешкають найближче до Булгара; їх володар живе в місті званім Куюб, воно більше від Булгара, 2) Славії й 3) Танії (чи Табії).³⁾ Мешканці їздять в торгових справах до

¹⁾ Подібності сеї характеристики Руси до оповідання життя Георгия Амастрідского привели д. Куніка до гадки, що житие було написано під впливом послання Фотія і належить до р. 865; сю думку збиває д. Василевский в розправі про Амастрідське житие.

²⁾ З слів Фотія виходить, що ті посли Руси за епископом прибули недовго по їх поході; в 2-м казаню Фотія про їх ще нема згадки, посланіє ж відноситься до р. 866. Ширше про се, але з певними анахронізмами, і трохи одмінно (бо ініціатором з'являється імператор, що дарунками прихилив Русь до згоди і вмовив їх, аби прийняли епископа) оповідано в біографії іми. Василя Македоняніна, що залічує ся звичайно до писань Константина Порфирородного.

³⁾ Замість того Істахри і ібн-Хаукаль мають: інший народ зве ся Артанія, а царь єго мешкає в Арті, а Ідриси: „інший народ зве ся Славія, а царь їх живе в місті Слава, се місто на верху гори; третій народ зве ся Арсанія, а царь їх живе в місті Арсан; се гарне місто, лежить на горі неприступній; лежить воно між Славою і Куюбою, від Куюби до Арсану 4 мирхалі (даф), а від Арсану до Слави 4 даї.“ Куюба є звичайне у Арабів ім'я Київа; і так перша частина Руси, Русь rag excellence, є київська група земель. Славію звичайно уважають за область Славян новгородських; характерно, що й ім'я вже надається ім'я Руси, що сталося через прилучене їх до держави Руси південя. Що до Арти (се ім'я одначе має багато ріжних варіантів — Арба, Арбавуя), то тут заходить велика трудність; давніше було росповсюджане обяснене (Френ), що се Ерзь, мордовський народ (в басейні Оки), інші вгадували тут Біармію (Пермь), Смоленск; д. Іло-

Куяба. Але ніхто досі не сказав, щоб який чужинець поїхав туди, щоб пробувати, бо кожного чужинця, який туди поїде, зараз вбивають. Вони торгують такоже, (їздиачи) водою; нікому про свій побут нічого не повідають і не мають звязку з чужинцями. Вони не дозволяють, щоб який чужинець поїхав в їх край.¹⁾ З трох міст розвозять вони футра чорних соболів і цину (чи олово) по всіх місцях. У їх такий звичай, що як котрий вмерає, палять вони його, а дівчата небіжчика з власної волі віддають себе, щоб спалили їх разом з небіжчиком. Деякі стрижуть собі волосе на голові, як хорий вмре, або красять собі бороду. Одіжую в них довгі свити і короткі куртки. Руси в торгових справах мандрують до Хозарії.²⁾

XIV. Умови кн. Олега з Византиєю.

Найдавнішими тубильними жерелами історичними з'являють ся умови, заведені Византиєю з князями київськими і в перекладі славянським з грецького, часто недокладнім, заховані в Початковій літописі. Всіх їх маємо три ціліх і фрагмент четвертого, з часів кн. Олега, Ігоря і Святослава (під роками 907, 912, 945 і 971.) Автентичність їх сучасна наука поставила вище всяких закидів, вияснивши непевності деяких давніших учених. Однаке в деяких точках зостаються великі ріжниці в поглядах на їх; так деякі їх признають дуже попсованими, з значними пропусками і перемінами, інші знов не припускають таких значних перемін. З погляду історії права (а з сего погляду переважно їх розберали) одні — і то більшість — бачуть в їх памятки руського звичаєвого права, інші (як проф. Сергіевичъ) признають переважний вплив права грецького. Специально що до умов Олегових, то в фрагментах, заміщених в літописі під р. 907, деякі бачили преліминарії переговори, що привели до умови 911 р.; інші — що тут маємо експерти з умови 911 р.; правдоподібнішою здається думка, що маємо фрагменти окремої умови, хоч заведеної може й не при таких обставинах, як оповідає літопись. Для обяснення умов є вже чимала література, значніше з неї вичислено в Христоматії по історії руського права проф. Владімірського-Буданова кн. I (додамо розправу Гедеонова Варяги и Русь, т. I) де подано докладний коментар до умов з р. 911 і 944. Подаємо текст з літоп. Іпатської, додаючи в клямрах [] додатки, а під текстом варіанти з літоп. Лаврентієвської і ін. Поділено умови 911 і 944 р. на розділи за поділом В.-Буданова.

I.

1. Олегъ же, мало отступивъ отъ города, нача миръ творити съ царема Грѣцкыма, съ Леономъ и съ Александромъ, послы к нима в городъ Карла, Фарлофа, Велмуда, Рулава и Стѣмиды, глаголя: „имете ми ся ѿ дань“. И ркоша Грѣцъ: „чего хотите, и дамы ти“. И заповѣда Олегъ дати воемъ на 2000 кораблий, по двѣнадцать гривнѣ на ключъ, и потомъ даюти углады³⁾ на Рускіе города: пѣрвое на Кіевъ, также и на Черниговъ, и на

вайский (Розысканія о началѣ Руси, 55) бачить тут Русь, що мешкала в Доньшинї, при Азовськім морі, здаючись на слова Хаукаля, а той каже, що „Арта лежить меж Хозаром і великим Булгаром, що є сусідом Рума на північ“; сї слова дійсно згожують ся з таким обясненем, але знов у Ідриси маємо цілком інше, як бачили. Справа зостає ся непорішеною, хоч обяснене д. Іловайского цілком можливе (ба навіть ім'я Арти пригадує Тмутаракань).

¹⁾ У всіх переказчиків сї слова про недопускане чужинців і т. і. прикладають ся тільки до Арти: „купцї їздять в Куяб“, а у Ідриси: „купцї мусульманскі їздять з Армениї в Куяб, що ж до Арти, то...“

²⁾ Цікаві тут звістки про погребальний обряд Русів, дрібніше описаний у арабських письменників X в., і про торговлю руску футрами і металом; Ідриси додає: „з помеж купців видають ся купцї з Куяби“.

³⁾ Вар. поправний: уклады.

Переяславль, и на Полтескъ, и на Ростовъ,¹⁾ и на Любечь, и на прочай города; по тѣмъ бо городомъ сѣдаху [велиции] князья подъ Ольгомъ суще.*)

2. Да приходять Русь, слебное²⁾ емлють, елико хотять, а иже приидуть гостье, да емлють мѣсячину на 6 мѣсяцъ, и хлѣбъ, и вино, и мяса, и рыбы, и овощемъ, и да творять имъ мовъ,³⁾ елико хотять; и пойду(ть) же Русь домови, да емлють у царя вашего на путь брашно, и якоря, и ужа, и прѣ,⁴⁾ и елико надобѣ.“**)

3. И яшася Грѣци, и ркоша царя и боярство все: „аще приидуть Русь бес купли, да не взимаютъ мѣсячины; да запрѣтить князь людемъ своимъ, приходящимъ Руси здѣ, да не творять пакости в селѣхъ и въ странѣ нашей; приходящии Русь да витають у святаго Мамы, и послеть царство наше, да испишутъ имена ихъ, и тогда возмутъ мѣсячное свое, пѣрвое отъ города Киева, и пакы ис Чернигова, и Переяславля, и прочии городи; и да входять в городъ однными вороты, съ царевымъ мужемъ, безъ оружья, мужъ 50, и да творять куплю, якоже имъ надобѣ, не платяче мыта ни в чемъже“.^{***)}

4. Царь же Леонъ съ Олександромъ миръ створиста съ Ольгомъ, имъщеся по дань и ротѣ заходивше межи собою, целовавше сами крестъ, а Ольга водиша и мужий его на роту: по Рускому закону кляшася оружьемъ своимъ, и Перуномъ богомъ своимъ, и Волосомъ скотьимъ богомъ, и утвердиша миръ.^{****)}

¹⁾ В пізнїх додано: и на Смоленскъ. ²⁾ Замісъ слебное (сол == посел) вар. хлѣбное і слюбное (умовлене). ³⁾ Вар. пізн: мовницы. ⁴⁾ Себто вітрила.

*) Фрагменти з умови затягнено до оповідання, в формі розмови; вона з'являється резултатом дуже щасливог' похода на Византию; Греки мали заплатити значну дань на присутнє війско і дружину руску, що стояла по ріжних містах залогами, і дати важні вигоди купцям руским; що значить вираз „на ключ“ не відомо добре. При сїй нагоді довідуємося, що меж півладнimi Russi землями, де такі залоги стояли, були не тільки сусідні (як Сіверщина — з Черниговом, Переяславом і Любечом), але й далекі Кривичи (Полоцк) і Меря (Ростов), як тільки се належить до тексту умови, а не є пізнійша догадка літописця, бо низче, як і в умові з р. 944, виступають тільки Чернигов і Переяслав; по сїх землях сидять „великі князї“, півладні Олегу, що відсі, послали свої полки з Олегом і мають право на здобич; чи були то князї з київської династії, чи тубильної, не знати, але останнє правдоподібнійше.

**) Отже на далі — посли рускі будуть поберати посольске удержане (слебное), купцї — протягом цілого півроку мають право даремного харчовання (і користання з бавь публичних) і можуть споряжати свої човни з арсеналів византійских; торговлю одправляють цілком свободно (не так як в р. 944) і без оплати жадного мита.

***) Сей уступ показує, яке велике число руских купців (окрім ватажояцких руских, що служили імператору) перебувало в Царгородії. Висловлені в сїм уступці умови мають забезпечити Греків від нападів і ворхобнї їх: Греки хотять перешкодити мандрівкам вояків (не — купців) і віддати Русь під можливий догляд. Умови — про право споряження човнів в § 2, про те що лише купцї мають право на удержане, і про спосіб пробування в Царгородії (§ 3) стоять такоже в умові з р. 944 (§ 2), а в умові з 911 р. їх нема; з того дехто виводили, що сї точки належать до умови 911, інші — що сї точки умови 907 р. мали силу і після 911 р. Св. Мама — монастир св. Маманта за мурами Константинополя; так звалася пристань і передмістє те.

****) Сей уступ про присягу може такоже належить до тексту умови, як то є і в умові з 944; цікаво, що в обох Олегових умовах про християн між Русию нема загадки, як в Ігоревім.

II.

В лѣто 6420. Посла Олегъ мужи свои построити мира и положити ряды межи Грѣкы и Русью, и посла глаголя:¹⁾

Равно другаго свѣщания, бывшаго при тѣхъ же царихъ Льва и Александра²⁾)

1. Мы отъ рода Русскаго, Карлы, Инегелдъ, Фарлофъ, Веремудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдъ, Карнъ, Фрелавъ, Рюаръ, Актеву, Труанъ, Лидульфостъ,²⁾ Стемиръ,³⁾ иже послани отъ Олга, великаго князя Русскаго,^{**}) и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его, свѣтлыхъ [и великихъ князь и его великихъ] бояръ, к вамъ, Львови и Александру и Костянтину, великымъ о Бозѣ самодѣржцемъ, царемъ Грѣцкымъ,^{***}) на удѣржание и на извѣщение отъ многихъ лѣтъ межю Християны и Русью бывшюю любовь похотѣньемъ нашихъ [великихъ] князь и по повелѣнию, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его сущихъ Руси. Наша свѣтлость боле инѣхъ хотящи⁴⁾ же о Бозѣ удѣржати и извѣстити такую любовь, бывшюю межю Християны и Русью, многажды право судихомъ, не⁵⁾ точю простословесень,⁶⁾ и писаниемъ и клятвою твердою, клѣнншеся оружьемъ своимъ, такую любовь извѣстити и утвѣрдити по вѣрѣ и по закону нашему.

2. Суть, яко понеже мы ся имали о Божии вѣрѣ и любви, главы таковыя:^{****)} По пѣрвому слову да умишимся с вами, Грѣкы, да любимъ другъ друга отъ всея душа и изволѣнья, и не вадимъ, елико наше изволение, быти отъ сущихъ подъ рукою нашихъ князь свѣтлыхъ никакому же съблазну или винѣ; но потщимся, елико по силѣ, на схранение прочихъ и вѣсегда лѣтъ с вами, Грѣкы, исповѣданіемъ и написаниемъ съ клятвою извѣщаемую любовь непревратну и непостыжну. Такоже и вы, Грѣци, да храните таку же любовь къ княземъ же свѣтлымъ нашимъ Рускымъ и къ всѣмъ, иже суть подъ рукою свѣтлого князя нашего, несъблазнену и непреложну всегда и въ вся лѣта.

3. А о головахъ, иже ся ключютъ проказа, урядимся сице: Да елико явѣ будеть показаніи явлеными, да имѣютъ вѣрное о таѣхъ явленіи; а ему же начнутъ не яти вѣры, да не кленется часть та, иже ищеть неятою вѣры;

¹⁾ И посла глаголя — нема подекуди. ³⁾ Стемидъ. ²⁾ Лидулъ Фостъ.

⁴⁾ Тѣк в Лавр., в Іпат.: хотящихъ же. ⁵⁾ Такъ Лавр., Іпат.: но. ⁶⁾ Просто словесемъ.

^{*}) Слово „вѣрно“ об’ясняють злим перекладом грецкого ἵστοι, копія (Лавровский), тодї се буlob титулом умови; тільки трудно об’яснити тодї, чому тут нема імени третього імператора — Костянтина. Умова датована вереснем 912 р., по нашему — р. 911, бо византійский рік почивався вереснем.

^{**)} Щікаво, що посли, згадані під р. 907, виступаютъ всї й тут, з додатком нових. Імена послів в умовах — один з доводів норманської теорії; годї перечити, що деякі з них дійсно скандинавскі, хоч і не всі; се показує як значний був в X в. приток скандинавских кондотерів в нашу дружину.

^{***)} Імена сих трох імператорів були колись основою закиду що до автентичності умови, а тепер — одним з важних доводів автентичності: Лев Філософ, его малій син Константин і соправитель Олександр були імператорами разом кілька місяців, і сентябр 6420 (911) припадає власне на той час.

^{****)} Глави — κεφαλαι, розділи; так розуміють де хто і початок §. 5 (а о главах), дивись такоже кінець умови; що далі „глав“ нема, уважають за доказ того, що початкова форма умови не захована цілковито; та глави в оригіналі могли бути означені й способом письма й. нумерацією.

да егда клѣнется по вѣрѣ своей, будеть казнь, яко же явится съгрѣшение о семъ.*)

4. Аще кто убить, Крестьянина Русинъ, или Христьянина Русина, да умреть, идѣже аще створить убийство. Аще ли убѣжитъ створивий убийство, аще есть имовитъ,¹⁾ да часть его, сирѣчъ иже его будеть по закону, да возметь близний убъенаго; а и жена убившаго да имѣть толцѣмъ²⁾ же прибудеть по закону; аще ли есть неимовитъ створивий убийство и убѣжавъ, да дѣржится тяжи, дондѣже обрящется, яко да умреть.**)

5. Аще ли ударить мечемъ или бѣть кацѣмъ любо съсудомъ, за то ударение или убѣніе да вдастъ літръ 5 сребра по закону³⁾ Рускому; аще ли будеть неимовитъ тако створивий, да вдастъ елико можетъ и да соиметь съ себе и ты самыя порты своя, въ нихъже ходить, а о прочѣ да ротѣ ходить своею вѣрою, яко никакоже иному помощи ему, да пребываетъ тяжа оттолѣ не взыскаема о семъ.***)

6. Аще украдеть Русинъ что любо у Крестьянина, или пакы Христьянина у Русина, и ять будеть въ томъ часѣ тать, егда татьбу сътворить, отъ погубившаго что любо: аще приготовится татьбу творяй и убиенъ будеть, да не вѣзыщется смерть его ни отъ Христьянина, ни отъ Руси, но паче убо да вѣзметь свое, иже будеть погубилъ; и аще вѣдастъ руцѣ [свои] украдый, да ять будеть тѣмъ же, у негоже будеть украдено, и связанъ будеть, и отдастъ то, еже смѣ створить, и створить трижды о семъ.****)

7. Аще ли кто, или Русинъ Христьяну или Христьянъ Русину, мученія образомъ искусъ творити и насилье явѣ, или вѣзметь что любо дружинне,⁴⁾ да вѣспятить троичъ.*****)

8. Аще вывѣржена лодья будеть вѣтромъ великомъ на землю чюжю, и обрящются тамо иже отъ нась Руси, да аще кто идеть снабдѣти лодью с рухломъ своимъ, и отсылати паки на землю Крестьянську, да проводимъ ю сквозѣ всяко страшно мѣсто, дондѣже придетъ въ бестрашно мѣсто. Аще и та-ковая лодья, илп⁵⁾ отъ буря, или бороненія земнаго боронима, не можетъ вѣзбо-

1) Вар.: домовитъ. 2) Вар.: толицѣмъ. 3) Вар.: покону. 4) Дружне. 5) И.

*.) Проказа — школа взагалѣ; часть, иже ищеть — здѣбільшого розуміють тут істця, що має зложити присягу на доказ, хоч так звуться і обидви сторони, і тому є інша думка — що присягу назначавъ тій чи сїй сторонї суді; явѣ показанія явленіми — доводи певні.

**) Да умреть — одні розуміють тут кару смерти по грецкому закону (Сергіевич), інші — сполучене права руского (пїмста) і грецкого (кара) — Еверс і ін. Проф. Сергієв ч дума, що сей роздїл дає далеко лїшні шанси Грекам, допускаючи втікачку і дочючи можливість зменьшити кару грошову видлом частини жінки (він має той погляд, що умови належать тільки до Руси, що перебувала в Греції). Замісі: і жена — читають ще: іже на, розуміючи нагороду доношуци або обвинувателю.

***) В Правдї Рускій за се положено 12 грив. (= 6 літр), „закон Рускій“ прикладають отже до практики композицій, а не до великої кары. Умова виключає право пїмсти і обмежує одвічальність тільки майном, не переносачи на особу (як в Р. Правдї — oddаване в неволю); прок — решта, никакоже иному помощи — ніхто не м же помогти.

****) Злодій може бути вбитий, коли б не давав ся тільки, як дастъ ся звязати — відповідає майном; потрійна заплата — принцип грецкого права.

*****) Звичайно сей роздїл відрізняють від попереднього так, що там іде мова про крадїж, тут — про грабоване силоміць; искус пробували обяснити перекладом пеірaxis = циратство, а дружинне — гуртом, ватагою.

ронитися въ своя си мѣста, спотружаемъся грѣбцемъ бо тоя лодья мы Русь и допровадимъ с куплею ихъ поздорову, — ти аще ключитеся близъ земли Грѣцьки; аще ли ключитеся такоже проказа лодыи Рустѣй, да проводимъ ю в Русскую землю. И да продають рухло тоя лодья, и аще что можетъ продати отъ лодья, воволочимъ имъ мы¹⁾ Русь, да егда ходимъ въ Грѣкы, или съ куплею, или в солбу къ цареви (в)ашему, да пустимъ я съ честью проданое рухло лодья ихъ. Аще ли ключитеся кому отъ тоя лодья в ней убьену быти, или бьену быти отъ нась Русі, или взяти что любо, да повинни будуть то створиши прежде реченню епитѣмье.*)

9. Отъ тѣхъ²⁾ аще полонянинъ обою страну дѣржимъ есть, или отъ Руси, или отъ Грѣкъ, проданъ въ ину страну, — оже обрящеться или Русинъ или Грѣчинъ, да искупить³⁾ и възвратить искупленое⁴⁾ лице въ свою страну, и възмутъ цѣну его купящии, или мниться въ куплю на дань⁵⁾ челядиная цѣна; такоже аще отъ рати ять будетъ, да отъ тѣхъ Грѣкъ такоже да възвратится въ свою страну, и отдана будетъ цѣна его, якоже речено есть, якоже есть купля.**)

10. Егда же требуетъ на войну ити, егда же потребу творите,⁶⁾ и си хотять почестьти царя вашего, да аще въ кое время елико ихъ придетъ и хотять оставити у царя вашего своею волею, да будуть.***)

11. О Руси о полонѣнны: Многажды⁷⁾ отъ коєя убо страны пришедшъ въ Русь и продаемомъ въ Кристианы, и еще же⁸⁾ и отъ Христианъ полонныхъ мъногажды отъ коєя любо страны приходящимъ въ Русь: се продаеми бывають по 20 золота и да придутъ въ Грѣкы.****)

12. О томъ аще украденъ будеть челядинъ Руский, или въскочить, или по нужи проданъ будеть, и жаловати начнутъ Русь, да покажеться таково отъ челядина, да имуть и въ Русь; но и гостие погубиша челядинъ, и жалують, да ищуть обрѣтаемое да имуть е; аще ли кто искушения сего не дастъ створити, мѣстникъ да погубить правду свою.*****)

1) Воволочимъ мы. 2) „Отъ тѣхъ“ въ деякихъ прилучено до попередної фрази.

3) Такъ въ пізнѣйшихъ, въ Гнат: не купять. 4) Искупное. 5) День. 6) Егда п. творите — нема въ Лавр. 7) Лавр.: Отъ Руси отъполоненіи множайшии. 8) Въ пізнѣйш. аще ли.

*) Се одинока стаття въ сїй умові на думку проф. Сергіевича, де іде мова не тільки про околицї костантинопольські. Властиво тут тільки два випадки: коли чужпїй човен буде въ тяжкихъ обставинахъ, то як буде се можливо — ему треба дати можливість дістатись у свїй край, коли не можливо — то спродати і гроши прислати. Боронение земное — міліни.

**) Невільник має бути верненій дїсно (лице), і тодї за него або платити кошти викупу (цѣна) або нормальну цѣпу (челядиная цѣна..., цѣна, якоже есть купля).

***) Роздїл дозволяє Русинамъ вступати до византійского війска; з оповідань Константина Порфир. (De саегем.) видко, що в Константинополі служили значні полки руски.

****) Недокладну першу половину сего роздїлу розуміють звичайно так, що тут мова про новільників рускихъ, що попадають въ Византію, і византійскихъ що попадають на Русь; — уставленой обовязковий викуп по 20 солїдів.

*****) Справедливою здається догадка, що тут мова про Русь, що жила під Константиноцелемъ, у св. Мами. Мѣстникъ — думають, переклад *κεκτήμενος* — господар (а не mestник — істець): хто не дастъ у себе шукати ревизії), платити шкоду.

13. О работающихъ въ Грѣцѣхъ Руси у Христаинскаго царя: Аще кто умреть, не урядивъ своего имѣнья, ци и¹⁾ своихъ не имать, да възвратить имѣнья къ малымъ²⁾ близикамъ въ Русь; аще ли створить обряжение,³⁾ таковыи възметъ уряженое его, кому будетъ писаль наслѣдити имѣнья, да наслѣдить е отъ) взимающихъ куплю Руси отъ различныхъ ходящихъ въ Грѣки и удолжающихъ.*)

14. Аще злодѣй възвратится въ Русь, да жалуютъ Русь Христаинскому царству, и ять будетъ таковыи и възвращенъ будетъ не хотай въ Русь.**) Си же вся да творить Русь Грѣкамъ, идеже аще ключится таково.

15. На утвержение же и неподвижене быти межи вами Христаины и Русью бывши миръ сътворихомъ Ивановомъ***) написаниемъ на двою харотю, царя вашего и своею рукою, предлежащимъ честнымъ крестомъ и святою единосущною Троицею, единаго истиннаго Бога нашего,⁴⁾ извѣсти и дастъ нашимъ словомъ;⁵⁾ мы же кляхомся къ царю вашему, иже отъ Бога суще яко Божие здание, по закону и по покону****) языка нашего, не переступати ни намъ ни иному отъ страны нашей отъ установленыхъ главъ⁶⁾ мира и любве. И таково написание дахомъ царства вашего на утвѣржени обоему пребывати таковому евѣщанию, на утвѣржени и извѣщеніе межи вами бышающаго мира, мѣсяца сѣтября въ 2, а въ недѣлю 15, въ лѣто создания миру 6420.“

XV. І б н - Ф а д л а н .

З усіх арабських письменників Ібн-Фадлан для нас найважній, раз що відомості єго про Русь найширші й найдокладнійші, друге — що оповідає він здебільшого з власного досвіду (хоч подекуде явно побільшує і розмальовує). Р. 922 він був в посольстві, що послав калиф Муктадир до царя Булгарів (заволжских, камських) Альмаса (чи Альмуса) ззадя запровадження ісламу в Булгарії і будування тверди, за проханем того царя. Догадують ся, що записка Фадлана є урядове справоздане з того посольства; переховала ся вона (в витягах) в арабському географічному словнику Якута (XIII в.); видав сей словник Wüstenfeld p. 1866 і д. в Ліпску, саму записку Фадлана видали з обясненем Френ (Ibn-Foszlans und and. Araber Berichte, 1823) і Гаркави в своєму збірнику: Сказанія мусульманських писателей etc. Ширші коментари до єго відомостей подали — Круг в своїх Forschungen — з точки норманської і Котляревский в праці „О погребальнихъ обычаяхъ Славянъ“ — з точки славянської

¹⁾ Либо. ²⁾ Обряжение. ³⁾ Милымъ. ⁴⁾ Вашего. ⁵⁾ Посломъ. ⁶⁾ Так в Лавр., Іпат. код.: глаголовъ.

*) Мова про спадок по Русинах, що пробувалі в службі византійській: право спадку признано за заповітом (обряжене — заповіт, тестамент) і ab intestato, хоч би не мав при собі кревних (ци и своихъ не иметь); майно має бути передано через руских купців (удолжающихъ — що пробувають в Греції) своякам (ближики) в Русь.

**) За для трудного зрозуміння сего тексту робили ся ріжні поправки: „возвратится“, себто: хто начне воювати на Русь (Еверс), „возвратится“ (втіче) въ Грекы изъ Руси“ (Микльосич), „не возвратится“ (Срезневский); остання поправка найправдоподобнійша; Срезневский прилучав се до попередного: хто б взявши майно спадкове, присвоїв собі єго й не привіз; інші розуміють взагалі втікачу.

***) Круг висловив догадку, що Ивановы мъ з'явилось тут замісъ ки-новарны мъ (діл киафарешъ үрарылашъ звичайний дипломатичний вираз).

****) Закон і покон Срезневский прирівнював до lex i consuetudo; в Лавр.: по закону и по закону языка нашего.

Я читав записку Ахмеда ібн-Фадлана ібн-Аббаса ібн-Рашда ібн-Хаммада, служебника (клієнта) Мухаммеда ібн-Сулаймана, посла від Муктадира до короля Славян,¹⁾ де він оповідає про все, що бачив від часу виїзду свого з Багдаду аж до повороту. Розкажу все, що він оповів, его ж словами, дивуючись тому.²⁾

Він сказав: я бачив Русів, коли вони прийшли з своїм крамом і стали над рікою;³⁾ я не бачив людей більших тілом, як вони, — мов дерева пальмові; вони руді, не одягають ані курток ані свит,⁴⁾ але чоловік одягає плащ і кутає ним один бік, а одну руку випускає під нього. Кожен завжди має при собі меч, ніж і сокіру; мечі в їх широкі, хвилясті, франкского виробу. Почавши від кінців ногтів аж до шиї у кожного (бачиш) зелені дерева, маюнки й інші речі.⁵⁾ Кожна жінка в їх має на грудях коробочку зеліну або мідяну, срібну або золоту, відповідно стану й заможності чоловіка; кожна така коробочка має каблучку і до неї причеплено ножа, також на грудях. На шиї мають золоті й срібні ланцюги: як чоловік має десять тисяч діргемів, набуває жінці ланцюга, як має двадцять тисяч — набуває її два ланцюги, і так кожного разу як прибуває в нього 10 тис. діргемів, дає він жінці нового ланцюга, так що часом інша має богато ланцюгів на шиї. Найліпша оздоба в їх — зелені коралі з глини;⁶⁾ з тих коралів, що на кораблях (привозять); всяким способом змагається їх здобути, купують одну коралинку по діргему і з них ніжуть намиста своїм жінкам.⁷⁾

Вони найбрудніші створіння Божі, немов дики онагри. Приходячи зного від краю, кидають якорь в Ітиль (а то велика ріка) й будують на березі великі хати деревяні; в одній хаті зberається ся їх десять, двадцять, більше або менче; кожний має лавку, де й сидить разом з гарними дівчатами, (привезеними) на продаж. Кожного ранку приходить в їх дівчина з великим цебром з водою, ставить перед своїм господарем, той міє в нім лице, руки, волос, міє й розчищує їх гребінцем в цебрі, сякається їй плює в него і всяку нечистоту з тієї води робить. Коли він все своє покінчить, несе дівчина цебер

¹⁾ Себто Болгар: і. Фодланувавав Болгар Славянами; з сего поводу можна тільки повторити увагу проф. Гаркави, що етнографія була слабим місцем у Арабів.

²⁾ Се вступні слова Якута; останнєю увагою висловлює він свій скептицизм з поводу відомостей ібн-Фадлана.

³⁾ Ф. не каже, де він бачив Русь, могло то бути в Булгарі (на Камі, недалеко Волги, коло м. Казани) чи в Ітилі; звичайно думають про Булгар.

⁴⁾ В оповіданні про убране покійника бачимо однаке й те й друге.

⁵⁾ І в нас, і в Скандинавії уживалися мечі звичайно прості, а не хвилясті; що до франкского виробу, то тут може просто хтів Ф. зазначити, що мечі були не східного виробу. Слова про дерева etc. невиразні; дехто думав, що тут мова про рисунки на тілі, татуровку, інші — про рисунки на мечах, інші — на тих плащах, і се подібніше до правди.

⁶⁾ Варіант: з шкла.

⁷⁾ Такі коробочки, як тут оповідає Ф., часто знаходять у жінок в могилах скандинавських; у финських народів досі існували жіночі нагрудні бляхи з ланцюжками, т. зв. сустуги; з літописів, з оповідання про пімсту Ольги знаємо, що сустуги носили і в нас. Що до ланцюгів, догадуються ся що тут може йде мова про т. зв. гривни, обручі на шию, звичайно з срібла, а також і з золота, дуже розповсюдженні в давній Русі. Коралі з глиняних композицій і шкла уживалися звичайно у нас, як видно з здобутків археологічних, але особливого смаку до зелених намист не відомо; може тут яке непорозуміння. Діргем — срібна монета, близко франка.

до того, хто сидить коло его, і той чинить як і его товариш. А та без перерви носить цебер від одного до одного, поки не обійде всіх, хто є в тій хаті, і кождий з них сякається й плює туди, миє в нему лице й волосе.¹⁾

Коли їх човни приходять до місця якорного, кожен з їх виходить з хлібом, мясом, молоком, цибулею й напитком,²⁾ іде до високо виставленого стовпа, з лицем виробленим подібно до людського; навколо его менші образи, а ззаду ветромлені в землю високі палі. Він приступає до більшого образа, падає перед ним і каже: „владико, я прийшов здалека, маю з собою дівчат стільки й стільки голів, соболиних шкур стільки й стільки, аж доки не порахує все, що з собою привіз краму. Далі каже: „сей дарунок я принес тобі,“ — і лишає принесене перед стовпом, кажучи: „хочу, щоб ти мині дав купця з динарами й діргемами, щоб купив він у мене все, що маю, і не сперечався б зо мною, що-б я єму не казав“; і йде собі. Як торг іде трудно і час затягається, він вертається з новим подарунком в друге, в третє, і як бажане его все ще затягається, приносить дарунок якомусь з тих малих образів і просить заступити ся, кажучи: „се жінки володара нашого і его дочки“; і він не минає ані одного образа, щоб не попросити й не помолити, щоб заступив ся, і не кланяється єму низко. Часто ж торг іде легко; попродавши, (купець) каже: „володар мій вчинив мою волю, треба єму за то подякувати“. Бере скільки там товару і овець, забиває їх, частину мяса дає убогим, решту приносить і кидає перед великим стовпом і малими, що навколо его, вішає голови товарячі й овечі на вкопані в землю палі, а як настане піч і собаки ззідуть оте, той хто жертвував каже: „володар до мене прихильний і ззів мій дарунок.“³⁾ Як котрий з їх заслабне, ставлять єму шатро здалека, кидають его туди, не ходять до его близко, не говорять з ним, навіть не навідують его за весь час (хороби),⁴⁾ особливо як се бідний або раб. Як він одужає і устане, вертається до них; а як умре, то его палять, а як раб — то так і кидають его, поки не ззідять его собаки й хижі птиці. Як впіймають злодія або розбійника, приводять до високого, товстого дерева, въязжуть єму на шию міцного шнурка, вішають на єму, і він зостається ся так вісити, аж доки не розпадеться на кавалки від часу, вітров та дощів.⁵⁾

¹⁾ Се оповідане про брудний способ життя Руси не тра приймати на віру; писав се мусульманин, маючи всякі умиваня законом приписані, і з того погляду судив, а таки мабуть і побільшив; в способі умивання може те співадливо, що мили ся з одного начиня, але переміняючи воду.

²⁾ Може бути мед, пиво.

³⁾ Широко розповсюджене уживане образів антропоморфичних, ідолів, відомо про славян західно північних, балтийських. Літопись, правда, каже, що Володимир поставив в Київі ідоли Перуна, Хорса и інших, але се уважають часто за запроважену Володимером новину в культі (повод до такої гадки дає й літопис своїми виразами). Такоже не маємо в нашій митольтої давній слідів якоїсь родини богів, як бачимо тут у Фодлані (можливо одначе, що є тут і его догадки й побільшення). Норманисти наводять митольгічні погляди скандинавскі, де істновала родина богів. Що до жертв, то згадку про жертвоване худоби мали сьмо у Прокопія. Річи, які продають Фодланові Руси — челяд і шкури — є звичайний крам руский, порівняти з сім слова Хордадбега, Джайгани, а ще ліпше слова кн. Святослава, що з Руси вивозили ся скора, и воск, и мед, и челяд (літоп. під р. 969).

⁴⁾ Варіант: „навідують его весь час“. Можливо одначе, що тут Ф. якийсь поодинокий припадок узяв за звичай.

⁵⁾ Про вішане злочинців оповідає літопис під р. 1071, де за провини вішають захурів.

Мині казали, що з свою старшиною, як хто вмре, таке вони виробляють, що палене то є ще найменьша річ; тому прочувши про смерть одного значного чоловіка у їх, я дуже хтів самому при тому бути. Вони поклали небіжчика в могилу й накрили віком,¹⁾ на десять днів, аж доки покраяли й пошили єму одежду. Се буває так: для бідного роблять малій човен, кла-дуть его туди й палять; як багатий, то зберають его майно, ділять на три частини: третину дають родині, за третину готують єму одежду, за третину купують напиток, що п'ють того дня як дівчина забиває себе й горить разом з господарем. Вони дуже охочі до вина, п'ють его день і ніч, так що іноді котрий з них і вмерає з чаркою в руках. Як умре господар, то родина его питает дівчат і хлощів его: „хто з вас умре з ним?“, і котрийсь з них каже: „я“. Як се сказав, то се вже стає его обовязком, відречи ся ніяк не вільно, як би й хотів — то не дозволять. Здебільшого чинять се (себто — згожують ся) дівчата.²⁾

Отак, як вмер і згаданий чоловік, поспітали его дівчат: „котра вмре з ним?“, і одна сказала: „я“. Тоді вибрали двох дівчат, які мали її стерегти і бути з нею, куди б вона не пішла; іноді вони й миють ноги її своїми руками. Далі взяли ся краяти єму одежду й готувати все потрібне. Дівчина ж пила що дня й сипівала, веселячись і радіючи. Як же настав день, коли мали спалити небіжчика і дівчину, я пішов до ріки, де стояв его човен, дивлюсь: его витягнено вже на берег, поставлено чотири підпори з берези й іншого дерева, а навколо образи, подібні до велетнів. Човен витягли на ті підпори, і ходили туди й сюди, промовляючи слова для мене не зрозумілі, а небіжчик все ще був в своїй могилі, его ще не вийняли. Далі принесли лавку, поставили її на човен і вкрили вишиваними килимами, шовком грецким і подушками, також з грецкого шовку. Прийшла стара жінка, що зветься ангелом смерти і позастеляла на лавці все оте; вона доглядає шитви й приготування, вона ж забиває дівчину; бачив я її — червону, грубу, люту видом.

Далі прийшли до могили, зняли землю з дерева,³⁾ також саме дерево вийняли мерця, в плащі, в якому вмер; я бачив — він почорнів від холоду того краю. Вони поставили були з ним в могилу напиток, овочі і гусли,⁴⁾ тепер се вийняли. Небіжчик ні в чому не перемінив ся, тільки краскою. Наділи на его широкі штани, панчохи, чоботи, куртку і свиту з шовку з золотими гудзями, на голову наділи шапку з шовку і соболя, понесли в шатро, що стояло на човні, посадили на килимі й підперли подушками; принесли напиток, овочі й пахучі рослини й кинули перед ним; принесли собаку, розтяли її на двоє й кинули в човен. Принесли всю зброю небіжчика і положили коло его. Далі взяли двох коней, ганяли їх, аж доки упірли, розрубали мечами й кинули в човен; далі привели двох биків (чи корів), розрубали їх

¹⁾ Варіант: оплакували его.

²⁾ Докладніше се об'яснює Мосуди, кажучи, що нежонатого женять по смерти. Такий шлюб ми маємо мабуть і в сіх похоронах, тому і в самому обряді бачути справедливо сполучений обряд весільний і обряд похоронний; до першого в'язуть жертву курей: то характеристична жертва весільна (хоч аналогічні жертви знаходимо і в інших обставинах у Константина Порфирородного и Льва Діакона). Смерть з господарем, як бачимо, не була обовязковою, а добровільною; по Мосуди жінка мусила вмерати.

³⁾ Яким вкрита була могила.

⁴⁾ Взагалі струмент струнний.

і кинули в човен; далі принесли півня й курку, зарізали їх і кинули тудиж.¹⁾

Коли настав час меж півднем і заходом сонця в пятницю, повели вони дівчину до чогось, зробленого подібно до притолки дверної; вона стала ногами на руки чоловіків, підняла ся на ту притолку, сказала щось своєю мовою, і її спустили. Потім підняли вдруге, вона зробила теж що за першим разом, і її спустили; підняли в третє, і вона робила теж, що перші два рази. Потім дали її курку, вона відрубала її голову й кинула, а курку взяли й кинули в човен. Я спітав ся товмача, що то вона робила, і той мині сказав: за першим разом сказала: „от бачу я мого батька й мою матір“, за другим: „от бачу я — сидять всі родичі (своїки) покійні“; в третє сказала: „от бачу я свого господаря, сидить він в саді, а сад гарний, зелений; з ним там чоловіки хлощі, він кличе мене, ведіть же мене до нього.“²⁾

Її повели до човна, вона зняла обручі, що були на її (руках) й віддала старій жінці, що зветься ангелом смерти; ся жінка її вбиває. Потім взяла обручі, що були на ногах, і віддала двом дівчатам, що її услуговали; се дочки так званої ангела смерти. Потім підняли її в човен, не заводячи в шатро; надійшли чоловіки з щитами й палицями й подали її чарку з напітком; вона съпівала над нею й випила; товмач сказав, що се вона прощається з своїми подругами. Потім дали її дрігу чарку, вона взяла й засьпівала довгої пісні; стара ж підганяла її, щоб випивала чарку й ішла до шатра, де її господар. Я бачив, як вона вагала ся, хтіла війти в шатро й встремила голову меж човном і шатром; стара взяла її за голову, завела в шатро й сама пішла за нею. Чоловіки почали бити палицями по щитах, щоб не чутно було її крику, і щоб се не стримало інших дівчат, так що не схочуть вмерати разом з своїми господарями. Дівчину положили поруч небіжчика її господаря, двоє взяли її за ноги, двоє за руки, а стара, так звана ангел смерти, обкрутила її шию шнурком і два противні кінці дала двом тягнути; сама підійшла з великим, широким ножем, встремила межи ребра і вийняла, а два чоловіки душили її шнурком, доки не вмерла.

Потім підійшов близший родич небіжчика, взяв кавалок дерева, запалив і пішов задом наперед до човна, маючи в одній руці кавалок дерева, а другу тримаючи ззаду, сам голий, аж доки запалив дерево, що положили під човном після того, як положили забиту дівчину коло її господаря. Після того люде підійшли з трісками й деревом; кожен мав запалений шматок дерева і кидав на дрова під човном. Огонь обняв дрова, далі човен, далі шатро з небіжчиком, дівчиною й усім іншим; потім дмухнув дужий, сердитий вітер, полум'я розгорілось і все дужче розпалювало ся невпинно.³⁾

1) Мерців палять в човнах; то мабуть стояло в звязку з їх купецьким станом, а властиво — їх приходом на човнах, хоч могло бути і обрядом звичайним; човен мав служити небіжчуку й на тім світі, подібно до коня, що знаходилося наприклад в могилах воїнів руских в Київщині, та й у сім оповіданю маємо коней. Виходячи з поглядів і символів митольотічних, де хто пробували об'ясняти жертви небіжчуку символами його посмертного перебування між хмарами (волі), вітром (собака), блискавкою (шівень). Що коней ганяли, се могло значити кіньскую гру на честь покійника.

2) Дівчина дивилася (може в кирницю) в підземне царство мертвих, рай, і в екстазі (а може й п'яна — бо давали її пити богато) побачила своїх родичів (своїків) і свого господаря.

3) Деякі подробиці Ф. здається ся не зрозумів добре; так били в щити мабуть не для крику (бо й не могла кричати), а се мало характер ритуальний.

Коло мене стояв чоловік з Русів, і я чув як балакав він з товмачом, що був з ним. Я спитав (товмача), про що він з ним балакав, і той відповів, що Русин сказав єму: „Ви, громада арабска, дурні, бо берете найдорожшого і найпovажнішого у вас чоловіка й кидаете его в землю, де его їдять гади і хробаки; ми же палимо его огнем в одну хвилю, і він зараз же вступає до раю.“ Далі він засьміяв ся надзвичайно і сказав: „з ласки своєї до небіжчика владика его (біг) послав вітер, так що візьме его за годину.“ І справді не минуло й години, а вже й човен, дерево, небіжчик і дівчина стали самим пошлом. Потім вони на місці, де стояв витягнений з води човен, зробили щось подібне до округлого горба, встремили в середину велику березову палю, написали на ній ім'я небіжчика і ім'я руского короля, й пішли собі.³⁾

У короля руского меж іншого такий звичай, що з ним на дворі его живе 400 відважних товаришів і вірних людей, що разом з ним вмирають і дають себе на смерть за него. Кожен з іх має дівчину, що услуговує ему, миє голову, готує що їсти й пити, і ще другу — наложницю. Сі 400 люда сидять під тро-

Подробиця, що родич, підпалюючи, поступав задом, може була цілком припадкова — може застушав огонь од вітру. Що був голий, се могло бути знаком жалоби.

3) Обряд погребальний руский, як его описують Фадлан і ібн-Дусте, знаходить собі важні і докладні анальгії в оповіданні літописі про звичаї народів задніпрянських — Сіверян, Радимичів і Вятичів, і археольгічних розвідках на ґрунті сіверянськім (в землі Поліан мерців не палили, і ім'я Руси з'являє ся у Ф. мабуть тому, що народи прийняли се ім'я, належучи до держави Рускої, Київської). В літописі сказано: „и аще кто умряше, творяху тризну над нимъ (себ то грища, борбу), и по семъ творяху кладу (краду, стіс), и възложатъ на кладу мертвца, и съжигаху, и по семъ собравше кости, вложаху въ ссудъ малъ и поставляху на столпѣ на путѣхъ.“ Археольгічні розвідки (зроблені й описані Д. Самоквасовим в Трудахъ кіевського археологич. съєзда т. I) показують, що існували два трохи одмінні способи похоронного палення: в більших, богатих могилах, де, знати, поховано якихсь князів або старшину, палили мерця на стосі разом з ріжним майном, і все засипало ся землею, так що се відповідає цілком оповіданню Фадлана. В кількох могилах (особливо т.зв Чорна в Чернигові і Гульбище коло Чернигова) попереду сипали з землі терасу, на її ставили великий стіс, збитий залізними цвяхами; небіжчика було положено на стосі в богатім убранні й коло него зброю й ріжні речі (начиня, гроши, кістки до граня), трохи оддалі (більш метра) лежала жінка в убранні; по спаленю (огонь був такий великий, що залізо плило) присипали се землею, й на ній ставило ся начине з кістками жертівної худоби, при тім часом зброя, гроши, срібні роги; в могилі Чорній якісь сліди монумента на цегляній основі. Кілька знайдених в сіх могилах монет з к. IX в доводять, що маемо похорони з к. IX або початку X в., отже майже сучасні з оповіданем Ф. В могилах менших находили кістки небіжчика (разом з кістками ріжних звірят) в начині, так що, знати, спалено его було де інде, і після, як спалено, потім зібрано в начине, се поставлено на насипаний горбок і висипано могилу; іноді в могилі буває й не одно таке начине з кістками; іноді разом з такими начинями стоять порожні, що, може, були з стравою. Сей обряд таким чином підходить під слова літописи і ібн-Дусте, і ми, значить, маемо там описаний обряд похорону звичайного люду. Трудність дає тільки згадка літописі про виставлене на стовпі; его пробували обминути, розуміючи стовп як насипаний горбок (санскр. stūp), так як маемо у Дусте. Що до насипі на могилі, згаданої у Фадлана, то є ще більш виразна відомість про якесь письмо руске у ібн-Надима (що писав коло 987—8 р.), той каже: „чоловік, на щирості якого я покладаюсь, казав що один кавказький цар посылав его послом до царя Русів; він доводив, що (Руси) мають букви, які вирізують на дереві; показував мині шматок білого дерева, з знаками; не знаю чи то були слова, чи поодинокі букви“ (Гаркави ор. с. с. 240); ібн Надим подає й копію тих букв, але їх даремно пробували объяснити (і з рун, і з глаголиці, і з арабського письма).

ном (короля); трон у єго великий, дорогим камінем оздоблений. На троні сидять з ним сорок наложниць; з трону він ніколи не злазить; як схоче поїхати, то підводять коня до трону, й звіти він на него сідає, а як схоче злізти, то підводять коня так, що він злазить на трон. Він має намісника, що командує війском, ходить на ворогів й заступає єго у підданіх.¹⁾

Отсе я взяв з записки ібн-Фадлана, не міняючи й слова; він має відповідати за все, що оповів; Біг же краще знає, скільки тут є правди.²⁾

XVI. I б н - Д у с т е.

Про цого письменника не маємо майже віяких відомостей, саме ім'я его, як заховалося в рукописі, не можливе, поправляють на ібн-Даста, ібн-Русте. Свою „Книгу дорогих скарбів“ написав він в 1-ій пол. X в., але докладніше трудно час означити: перший видавець, проф. Хвольсон залічував її до початку X в., проф. Гаркави ж бачить в її виразні сліди користання з ібн-Фадлана. Звістки его про Славянів і Русів у всякім разі цікаві, хоч видко справді сліди невдалої компіляції, сполученя супротилежних відомостей. Уришки текста видав проф. Хвольсон під назвою: Извѣстія о Хозарахъ etc. Ибн-Даста, 1869, і Гаркави в своєму збірнику; відомий текст (з одного рукопису) взагалі недокладний; подаємо его з видання Гаркави.

(с. 28). Меж краєм Баджнаків і краєм Славян десять днів дороги; на початку славянської землі є місто ..бан. Дорога до їх краю йде степами, через потоки й ліси густі. Край Славян — рівний і лісний, вони й живуть в лісах. Ай виноградів, ані рілі не мають; з дерева виробляють подібне до кухлів, там у їх і вулики для пчіл, і мед пчіляний заховується; се зветься у їх — улишдж, один такий кухоль містить коло 10 поставців єго. Вони пасуть свиней, віби овець.³⁾

Як вмре котрий, вони палять єго труп. Жінки, як хто вмре, деруть собі ножем руки й лице. Як спалять мерця, другого дня йдуть до того місця, де то було, збирають попіл, складають в начині і ставлять на горбі. За рік по смерті небіжчика беруть кухлів двайцять меду, іноді щось більше, іноді щось менше, несуть на той горб, там же збирається родина небіжчика, їдять, п'ють і потім ідуть собі. Як небіжчик мав трох жінок, і котрась каже, що (дуже) любила єго, то приносить до тіла (чоловіка) дві палі, їх вбивають в землю сторч, третю палю кладуть впереки, по середині тієї поперечини вяжуть шнурка, (жінка) стає на лавці і кінець шнурка вяже собі навколо ший. Коли вона таке зробить, лавку виймають з-під неї, і вона висить, поки

¹⁾ Се сповіданє досить трудно приложить до побуту руско славянского (так само й руско-норманского), маємо перед собою щось більш орієнタルне, що найбільше нагадує, як справедливо зауважено, побут козарський (кагана його „намісника“ — бега); для теорії, що до князів варяжських в Київі сиділи козарські династи (теорії однаке дуже слабої), відомість Ф. є одною з підвалин, але можливо, що він тут просто помішав Козар з Русами, також як, бачили ми, Болгарів волжских взяв за Славян.

²⁾ СУ слова належать Якуту; останнім виразом він ще раз, як і з початку, висловив свій скептицизм що до оповідання Ф.

³⁾ Баджнаки — Печеніги, що з кінцем IX в. стали розпросторюватись в чорноморських степах; про яке місто пограничне каже Д., трудно вгадати, проф. Гаркави додадується, що то Київ. Слово улишдж проф. Хвольсон правдоопідібно уважає за „улий“, натомість д. Гаркави читає „сиджу“, напиток, згаданий у Фадлана.

не задушить ся і не вмре, а як вмре — кидають її в огонь, там вона й горить.¹⁾

Всі вони язичники. Більш над усе сють проса; в жнива беруть зерна проса в корці, піднімають до неба й кажуть: „Господи, ти давав нам страву, дай і тепер її досить.“ Є в їх різні кобзи, гуслі (взагалі — струменти струнні) і дудки; дудки довгі на два лікті, а кобза має вісім струн. Напиток собі роблять з меду. Палючи мерця, гучно тішать ся, радіючи з ласки, яку показав єму Біг.²⁾ Товару до роботи в їх мало, а коней верхових має тільки один згаданий чоловік.³⁾ Зброя в їх така — піки (до кидання), щити й сулиці; іншої зброї не мають.

Їх старший — коронований;⁴⁾ вони його слухають від розказу его не ухиляють ся. Оселя єго в середині края Славян. Вище згадана особа, що звуть вони „головою голів“, зветься у їх Свят — малик (малик = цар); ся особа вища від жупана,⁵⁾ бо то тільки є намісник. Цар той має верхових коней і не вживає іншої страви окрім кобилячого молока; має він також чорні, міцні і дорогі броні.⁶⁾ Місто, де він живе, зветься Джарваб (?); що місяця там буває торг трехденний. Холод в їх краях такий великий, що кождий викопує собі в землі ніби пивницю, прироблює до неї з дерева гостроверху стріху, подібно до (верху) церкви християнської, й на ту стріху накладає землі. В такі пивниці переходять з цілою родиною і взявши дерева й каміння, запалюють огонь, розпікають камінє на огню, аж почевоніє, а як камінє розпечеться як найбільше, поливають водою; з того йде пара, що нагріває хату так, аж одежду з себе скидають. В таких оселях застаються до весни.⁷⁾

Король об'їздить їх що року; хто має дочку, з того король бере що року собі одну з її суконь, а як сина — то також бере собі по одному убраню єго собі річно. Хто не має ані сина ані дочки, той дає по одній сукні жінки або служниці що року. Як цар спіймає в своїй державі розбійника, каже або

¹⁾ Як згадано було, оповіданє ібн-Дусте цілковито згоджується з оповіданем літописним і з обрядом в менших могилах сіверянських; горб, на якому ставлять начинє — є спідній горбок, підвищено в могилах. Слідами поминок, про які каже ібн-Дусте, могли бути ті начиня з останками мяса і т. і., що стоять в могилах на засипаних землею попелищах.

²⁾ Тут дійсно можна бачити згадку про оповідане Фадлана за той сьміх. В оповіданю про жнива маємо приклад тих суперечних відомостей, бо вище сказано, що не роблять землі.

³⁾ Мусить бути, в тексті не достає чогось; чоловік сей, мабуть, є та „голова головів“, про яку каже Д. низче.

⁴⁾ Натомість д. Хвильсон поправляє й читає: їх старший зветься субанедж (жупан).

⁵⁾ В тексті — сутедж, субедж, то поправляють на субанедж.

⁶⁾ Сей цар, як і цар ібн-Фадлана нагадує більше хозарського кагана, можливо, що про него тут мова.

⁷⁾ Тут, очевидчаки, Д. мішає до купи відомости про землянки і про баню парову, що дивувала звичайно чужинців, почавши від Геродота; подібне до ібн-Дустового, але ширше і певніше оповіданє знаходимо у аль-Бекри, що називає се ал-аттба (мб.—истба) (с. 57 в вид. Розена). Новішу легенду про баню наводять з Livonicae historiae series Фабриція (XVII в.), де оповідано, як інфлянтські домінікані, добиваючись якоєсь ласки в пачі, на доказ свого сувального способу життя показували, як вони бують ся вініками в бані (Чтенія въ кievск. истор. обществъ т. I, 289.).

задушити єго, або віддає під догляд якому-небудь начальнику в далеких країнах своєї держави.

(с. 34). Що до Руси, то вона на острові, навколо її озеро. Острів той, де живуть вони (Руси) має просторінь на три дні дороги; вкритий лісами й болотами, незданий і такий вохкий, що як ступиш ногою на землю, то вона трясеться, так богата водою.¹⁾ Вони мають короля, що зветься хакан-Рус; чинять наїзди на Славян, приїздять кораблями, виходять, забирають їх в певолю, везуть в Харван (попр.: Хазран) і Булгар і спродують там. Поль не мають, а живуть з того, що привозять з землі Славян. Як у кого з їх родиться син, він бере голий меч, кладе перед новонародженим і каже: „не лишаю тобі в спадщину ніякого майна, матимеш тільки те, що здобудеш сим мечем.“ Вони не мають ані нерухомих маєтностей, ані міст, ані поль; один в їх промисел — торгувати соболями, білками й іншим футром, яке її продають, хто купить, а заплату грошову завязують міцно в свої пояси. Одягаються вони неохайно; чоловіки носять золоті обручі. З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг, бо ті помагають їм в торговлі.²⁾ Міст у їх велике число, і живуть вони просторі.³⁾ Гостей шанують і добре поводяться з чужинцями, що шукають в їх обороні, і з усіма хто в їх часто буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити й тиснути таких людей. Як же хто скривдить або притисне чужинця, помагають (скривдженому) й боронять. Мають мечі сулайманові.⁴⁾ Як котрий з поміж родів просить помочі, всі виходять до борбі. Між ними нема розрізнення, але воюють з ворогом однодушно, поки єго не подолають. Як котрий має справу з ким, кличе на суд до короля і перед ним сперечаються; як король скаже свій декрет, виконують, що він скаже. Але як обидві сторони не задоволені з королівського декрету, то за єго росказом мусять збросю остаточно розрішити: чий меч гостріший, той і має верх. До боротьби сієї родичі (з обох сторін) приходять в зброй і стають. Тоді суперники починають битися і хто подолє противника, той справу виграє як схоче.

Мають знахур,⁵⁾ з них деякі і королеви росказують, мов би начальники їх. Буває, що вони звелять жертвовать своєму творцеві все що надумають: жінок, чоловіків і коней, а як знахур скаже, то того росказу ніяк вже не можна щоб не виконати. Знахур бере чоловіка або худобу, накидає єму петлю на шию, вішає жертву на палю й чекає, поки задушиться; і каже, що то жертва Богу.

¹⁾ Се й дальше оповідане про Русів було раніше відоме з скороченого витягу у Мукадесі (кінця Х в.), який додає, що Русів коло 100 тисячів (текст у Гаркави с. 283); з недобре прочитаного слова повстало й назва руского острова — Вабія. Такого, як Д. каже, місяця одначе годі знайти, хіба на Полісі, або в Дніпрових плавнях десь. Що до називиска короля хакан-Рус, то годиться порівняти відомість Пруденція; але чи маємо тут дійсно руского князя, чи хозарського кагана, трудно сказати.

²⁾ Д. Хвольсон читає натомість: дбають про свою одяг, бо бавляться торговлею, і вище замість неохайно — чисто.

³⁾ Тут також маємо суперечність.

⁴⁾ Сю називу один письменник арабський обясняє так, що вони привозилися з краю Сельман в Хорасані; чи справді уживала Русь східні мечі (противне у Фадлані), чи тілько подібні, годі сказати.

⁵⁾ Д. Хвольсон товмачить: лікарів.

Вони відважні й съміливі. Як нападуть на інший нарід, то доти не відступлять, поки не знищуть цілком; перемогши, гнетуть; роблять рабами. На зрист високі, гарні на вигляд і в нападі съміливі, але съміливість ту показують не на коні: всії свої поїзди й походи чинять на кораблях. Сподні носять широкі — сто ліктів іде на кожні. Одягаючи такі сподні, збирають їх коло коліна і привязують до нього. Всі мають завше з собою мечі, бо мало вірять один одному, і підсуп у їх — річ звичайна: кому хоч малий маєток удасться ся здобути, зараз рідний брат або товариш починає заздро дивитись і силкувати ся, щоб як небудь того вбити або зграбувати¹⁾). Як умре хто небудь з значних, копають ему могилу подібно до великої хати, кладуть єго туди й разом з ним кладуть в туж могилу і одіж і золоті обручі, що він носив; далі ставлять туди богато страви, начине з напитками й гроші. Нарешті кладуть в могилу улюблену жінку небіжчика живою. Вихід могили закладають, і жінка вмерає в затворі.²⁾)

XVII. М а с у д и.

Абуль Хасан, прозвищем аль-Масуди, жив в 1-ій полов. X в., був купцем, мандрував цілий вік, але се не перешкодило ему зоставити по собі багато писань. Заховалось однаке тільки одно — „Золоті луки“, витяг, з додатками, що сам зробив він з своїх писань, тепер загублених, писаних до р. 944; „Золоті ж Луки“ писав він в р. 947—8; повне видане їх зробили Барбे де Мейнар і Куртейль (Prairies d'or, Paris 1861 sq.), витяги з коментарем в згаданім збірнику Гаркаві. Відомості М. про Русь і Славян дуже важні й характерні, але невідомі їх жерела; більшість відомостей, знати, здобув він з живих переказів, але подекуди натякає на невідомі нам писані жерела; подаємо кілька цікавіших уступів в перекладі з збірника Гаркаві.

(І р. 364). Перед 300 (р. Гиджри, себто 912—3) трапилось, що в Андалузі³⁾ прийшли морем кораблі з тисячами люда, що й напали на побережні краї. Мешканці Адалуса думали, що то нарід Маджусів,⁴⁾ що заявляється ся на

¹⁾ В сіх Русах норманисти також бачили Норманів, але тут ми бачимо, очевидачки, не нарід, а стан військовий, дружину, яка могла бути скрізь і мабуть була дружиною київською, де зарівно служили і Славяни і Нормани. Побутові риси, якими описує сюю Русь автор, справді дуже характерні. Зазначимо, що судові поєдинки були широко росповсюжені в північних землях — на пр. в Пскові, в Московщині.

²⁾ Таким чином ібн-Дусте Славянам надає обряд палення, Русам — закопування; обряд погребальний воїнів руско-полянських відомий з розвідок археольгічних — небіжчика справді ховали в зброй, на коні, якого вбивали, завінши в могилу. Однаке подібними словами оповідає Масуди за Болгарів (дунайціх).

³⁾ Аналузія, в Іспанії.

⁴⁾ Маджус перероблено з біблійного Мағог, так Араби звали взагалі язичників. Тут іде мова певне про якийсь нахід Норманів, але Масуди, хоч дуже обережно, висловляє догадку, що то була Русь: до сеї догадки привела слава недавних страшних походів Руси на східні землі і переконане М., що з океану друга дорога до Іспанії йде через Чорне море, яким їздять тільки Руси; по думці М. — протока Азовського моря, себто Дон, лучила ся з Хазарською рікою, себто Волгою; думка ся повстала з того, що їздили з Дону в Волгу човнами, перетягуючи їх суходолом через малу полосу землі коло м. Цариціна сучасного; але він рішучо повстає проти гадок про безпосереднє сполучене тих морей. Се все має значене для об'ясненя більш давної згадки аль-Катиба (інакше аль-Якуби), що писав в кінці IX в. і згадуючи про Севілю, каже що „в се місто вступили Ма-

тому морі що 200 літ, і що приходить він в їх край протокою, що тече з моря Укіанус (Океан), але не тією протокою, де стоять мідяні маяки (Гибралтар). Я ж думаю (а Біг знає краще), що ся протока сполучається з морем Майотас (Азовським) і Найтас (Чорним), і що той народ — се Руси, бо окрім їх ніхто не плаває сим морем, сполученим з морем Укіанус.

(11. 9). Що до язичників в землях хозарського царя, то меж ними є народи Славян і Русів. Вони живуть в одній половині міста (Ітиля) і налять своїх мерців разом з худобою, збросю й убранем. Як вмре чоловік, то разом з ним палить его жінку живою; як вмре жінка, то чоловіка не палить; а як умре нежонатий, то его женять після смерті. Жінки хочуть, щоб палили їх для того, щоб разом (з чоловіком) увійти до рая. То є також річ Гинда (Індусів), як то вище згадували съмо; тільки що до сего у Гиндів та-кий звичай, що жінку тоді тільки палять з чоловіком, як сама на то при-зволить.¹⁾

(П. 11). Такий устав в столиці хозарської держави, що в її буває сім суддів, двоє для мусульманів, двоє для Хозарів, що судять на підставі закона Таури (Тори), двоє для християн місцевих, що судять по закону Інджиля (Євангелія), один для Славян, Русів і інших язичників, що судить по за-кону язическому, себто закону розуму. Коли ж трапить ся велика справа, якої судді не розуміють, то вдають ся до суддів мусульманських, оповідають їм і приймають рішенець, якого вимагає закон Іслама. Межи царями схід-ними ніхто не тримає війска на пенсії, окрім царя хозарського. Всі мусуль-мане в сих краях відомі під назвою „народа Ларсії.“ З Русів і Славян, про яких ми сказали, що то язичники, складається ся військо царя (хозарського) і его служба.²⁾

(П. 15). В верхіві хозарської ріки є протока, сполучена з протокою моря Найтас — а то є море Руске, бо окрім їх (Русів) ніхто по ньому не плаває, а вони живуть на одному з берегів его. То є великий народ, що не слухає ані царя, ані съв. Письма (откровенія); меж ними є купці, що мають зносини з краєм Бургар. Руси мають в своїй землі срібну копальню, подібно до срібної копальні в горі Банджгира, в kraju Хорасана.³⁾

дјус, звані Рус, р. 229 (себто 843 - 4), брали в неволю, грабували, палили й били.“ Того року дійсно напали були на Севілю Нормани, і норманисти відо-містъ аль-Катибауважали за довод норманського роду Руси — що аль-Катиб на-звав норманів Русами. Вагу сеї відомості зменшив проф. Гаркави, признавши на-зву Руси в тексті аль-Катиба пізньшим додатком, опертим на гадці Масуди: він зауважив, що письменники арабські, що знали аль-Катиба, віде не згадують про ім'я Руси що до походу 944 р.; що Масуди свою думку висловляє дуже обе-режно, як нову, особисту догадку; і що аль-Катиб, згадуючи про Русь, мало або зовсім не знану в Єгипті, де він писав, не заставив би сього імені без якіхось коментарів

1) Пор. оповідання і.-Фадлана і і.-Дусте.

2) Про хозарське царство буде мова при відомостях Госифа. В відомостях Масуди заслугує увага ся ріжнородна з погляду національного і релігійного люд-ність Ітиля, а також сила і важність руско-славянського елемента в царстві хо-зарським.

3) Отже Русь Масуди заміщує коло Чорного моря; імя Руси тут мабуть взято в політичній значенню — приложено до народів київської держави. Що Чорне море звало ся Руским, се знаємо і з нашої літописи: „Понтеское море, иже море словеть Руское.“ Бургар — Болгари волжскі, Банджгир місто на південні від Кас-

(П. 18). Руси зкладають ся з богатъох народів, поділених на окремі племена. Меж ними є племя зване Лудана, се найбільше меж ними. Вони їздять з крамом в край Андалус, Румію (Рим), Кустантинію (-нopol) і Хозар.¹⁾ Після 300 р. гиджри (912—3) трапилось, що коло 500 кораблів, на кожному сто люда (Русів), ввійшли в протоку Найтаса, сполучену з Хозарською рікою. Хозарський цар в сему місці поставив в великому числі людей, аби затримували тих, що приходять з того моря (Чорного), а також тих що приходять суходолом з того боку, де сполучається затока Хозарського моря з морем Найтас. Се роблять тому, що турецькі кочовники — Гуззи приходять в той край і зімують тут; вода що сполучає ріку Хозарську з протокою Найтаса, часто замерзає, і Гуззи переходят нею з своїми кіньми, бо то вода велика і так дуже замерзає, що не ламається під ними, — і переходят в землю Хозарів. Іноді виступає супроти їх цар хозарський, як поставлені люди за слабі, щоби втримати Гуззів, не давати їм перейти по мерзлій воді і відганяти їх від своєї держави. Що ж до літа, то Турки тоді не мають кудою перейти її.²⁾

Коли рускі кораблі прийшли до хозарських людей, що стояли коло устя протоки, Руси послали до хозарського царя — просити, щоб їм було вільно пройти в єго землю, війти в єго ріку, виплисти в Хозарське море — а то є море також Джурджана, Табаристана і інших персидських країв, як

пийского моря; про існування копалень в землі Руси є відомості і в інших письменників арабських.

¹⁾ Отже купці рускі в X в. мали їздити в торгових сиравах в Іспанію й Італію; ся відомість стоїть одиноко, хоч в її нема нічого неможливого, коли порівняєм з звістками про торговлю східної західної ібн-Хордадбега, ібн-Якуба і інших жерел, бо всі представляють її дуже широкою (так в митному уставі Остм'ярки з початку X в. згадують ся купці славянські de Rugis et de Boemanis, себто з Руси, як думають, і Чехії; М. Галл, літописець польський оповідає, що в XI в. через Польщу їздили західні купці до Руси. Що таке Лудана (вар.: Мудана, Куддана), непевно — деякі бачать тут Ладогу, давню столицю Славян новгородських, деякі Лучан (Луцьк на Волині).

²⁾ Похід, про який оповідає тут Масуди, був не перший, тільки попередні, менш значні, вже забули ся тоді, як він писав. Історик з початку XIII в. Мухаммед бен ель-Хасан в своїй історії Табаристана (півден. берега Каспійського моря) оповідає коротко ще про два попередні походи — один з третьої чверті IX в., другий 909—10 р.: „того року (297 гиджри — 909—10 р.) шіснадцять кораблів руских з'явилось на морі і прийшло в Абесгун, як і за часів Хасана (сина) Зейда (в р. 864—884 панував на півд.-східнім березі К. моря) приходили в Абесгун і воювали; Хасан (син) Зейда послав військо й вигубив всіх їх. А тоді (909—10 р.) вони встигли богато поруйнувати й пограбувати в Абесгуні і по той бік моря по берегу, вбили й пограбували богато мусульман. Начальником Сари був Абу-з-Зиргам Ахмед, син ель-Касима; він написав про се Абуль-Аббасу, і той прислав поміч. Руси прийшли в Анджиле, що звуть (тепер) Макале; він (Ахмед) напав на їх вночі, богато побив, забрав у неволю й порозсілав по околицях Табаристана“ (у Дорна — „Каспій, о походах древнихъ русскихъ въ Табаристанъ“ с. 5). Абесгун — славна пристань в півд.-східнім кутку Каспійського моря, коло р. Джурджан. Сари — столиця півд. берега Каспійського моря, званого Мазендераном і Табаристаном (сі назви мішалися); Анджиле місце на певно не відоме; за часів походу 909—10 р. край сей належав до Саманідського калифату, і Абуль-Аббас був намісником тут. Що Хозари не пускали військові ватаги ходити на схід, про се каже Йосиф (див. далі); де стояла та залога хозарска, трудно сказати, інші думають на Тмутаракань, власне протоку Керченську, інші на той „волок“ межі Доном та Волгою, де мала бути твердиня Саркел.

ми вже згадували;¹⁾ вони ж мали єму дати половину всего, що заграблять у народів, що живуть по тому морю. Він (цар хозарський) пристав на се. Так вони і ввійшли в протоку, прийшли до устя ріки й стали плисти тією протокою, аж прийшли до Хозарської ріки, прийшли нею до міста Ітиля, проминули і дістали ся до устя ріки, де тече вона в Хозарське море. Від устя до міста Ітиля се ріка велика і богата водою. Кораблі Русів розійшлися по тому морю, купи їх кинулись на Джиль, Дайлем, на міста Табаристана, на Абаскун, що лежить на Джурджанськім березі, на Нафтяну землю і в напрямку на Адарбайджан, бо від округа Ардабіля в землі Адарбайджана до сего моря коло трох днів дороги. Руси лишили кров, брали в неволю жіночі і дітей, грабували майно, розсилали кінних і палили. Народи, що мешкали коло сего моря, заголосили з переляку, бо з часів найдавнійших не бувало, щоб ворог на їх тут вдарив, а приходили тільки кораблі купців та рибалок. Руси воювали з Джилем, Дайлем [і з прибережним краєм Джурджана, мешканці ж Барда, Арана, Байлакана й Адарбайджана тікали від них²⁾], з воєводою ібн-абис-Саджа і дійшли до Нафтяного берега в окрузі Ширвана, званого Баку. Вернувшись з країв прибережних, Руси повернули до островів, що недалеко Нафти, кілька миль від неї. Царем Ширвана був тоді Алі-ібн-аль-Гайтам; мешканці взяли ся до зброї і посідавши на кораблі (війскові) і купецькі, поїхали на ті острови; але Руси кинулись на їх, тисячі мусульман було побито й потоплено.³⁾

Чимало місяців Руси заставали ся таким чином на тому морі; жаден з народів тих країв не міг приступити до їх на тому морі, а кріпилися й стерегли ся від їх, бо навколо того моря мешкають народи. Коли ж вони награбували ся, й жите таке їм наскучило, поїхали вони до устя Хозарської ріки, де тече (в море), послали до царя хозарського й понесли гроши й здобич, як була в їх умова; а цар хозарський не має кораблів і його люде до того не звикли, інакше мусульманські краї мали б з того великий страх. Тоді Лорсия і всі мусульмани з землі Хозарської, дізnavшись про сю справу, екали хозарському цареві: „позволь нам (помститись), бо сей народ (Русь) нападав на землі наших братів мусульман, лив їх кров і брав в неволю їх

¹⁾ Ріжні частини Каспійського моря мали специальні прозвища від побережних місць і країв; топографічні дати східних народів Русі спеціально розібрана в згаданій праці Дорна. Подаємо звіти об'яснення до місць, згаданих в описі віданню Масуди про похід 913—4 р.: Джиль (Гилянь) і Дайлем — землі на схід від Табаристана, в півд.-західнім кутку моря, Адарбайджан — край далі на захід, до Тавриза; Ардабіль — місто на південній від р. Кури; Нафтіною, як видно, звалася богата нафтою земля коло Баку; Бердаа — місто на притоку р. Кури, недалеко сучасного Елісаветполя; сусідній край (на півд.-захід від Кури) звався Аран; Байлакан — місто на Араксі, не дуже далеко від устя.

²⁾ Додаток деяких кодексів.

³⁾ Як ми бачили, Хозарська держава не пускала воєнничих ватаг на схід, бо то шкодило її інтересам торговельним; коли „царь“ хозарський пустив Русів, то тому тільки мабуть, що не міг втримати. Число руского війска здається за великим, але про похід Ігоря 941 р. історики оповідають, що мав з собою 10 тис. човнів. Похід Русів 913—4 р. був щастливіший від попередніх, бо в Табаристанійшло повстання і боротьба з саманідським війском; похід був в кінці 913 і початку 914 р.; як бачимо, Руси не обмежились Табаристаном, а зруйнували й західний берег Каспійського моря. Про сей похід окрім Масуди оповідають коротко і інші — згаданий Мухамед бен аль-Хасан, Зегир-ед-Дін, вірменський історик Каган-катааваді.

жінок і дітей". Не можучи їх втримати, цар послав сповістити Русь, що мусульмани хочуть воюватись з ними. Мусульмани зібралися й пішли їх шукати там, куди пливуть до Ітиля. Коли побачили одні одних, Руси вийшли з своїх човнів; мусульман було коло 15 тис., на конях і в зброй; з ними було також богато з християн, що жили в Ітилі. Три дні була меж ними битва; Біг поміг мусульманам супроти Русів, і меч знищив їх; деяких вбито, деяких втоплено. Коло пяти тисяч (Русів) втікло і поїхало човнами в той край, що коло землі Буртасів, вони лишили свої човни й стали на землі, але й тих — кого мешканці Буртаса вбили, хто піймався мусульманам в землі Бургар, і ті їх вбили. Нараховано було мерців, що вбили мусульмани коло берегу Хозарської ріки, коло 30 тис. З того року Руси вже не чинили такого як ми описали.¹⁾

(III. 61). Розділ XXXIV. Відомості про Славян, їх оселі, оповідання про їх царів і розселене їх народів. Сказав Масуди: Славяни належать до потомків Мадая, сина Яфета, сина Нухи (Ноя); до него належать всі народи славянські і до його йдуть вони в своїх генеалогіях. Такого ж погляду і багато освічених людей, що висліджували сю справу. Оселі їх під Козерогом (на півночі), звідти тягнуться на захід. Вони складаються в ріжні народи, меж якими трапляються війни; мають королів. Деякі з їх держаться християнської віри, якобитського закону; деякі ж не мають св. Письма, не підлягають законам: вони язичники і не знають ніяких законів откровенних (св. Письма).

З помеж сих народів один попереду, за давніх часів, мав владу (над іншими), цар єго звався Маджак, а самий народ звався Валиана. Сему народу за давніх часів корилися всі інші славянські народи, бо влада була єго, й інші королі єго слухалися. Далі йде славянський народ Астрабана, теперішній король єго зветься Саклаіх. Також народ званий Дулаба, цар їх зветься Ванджелава. Далі народ званий Бамджин, король зветься Азана; се народ найхрабріший між Славянами і найкращі їздці. Ще народ званий Ма-

¹⁾ Назва Ларсії зостається ся незрозумілим; так звало ся, видно, війско хазарське, рекрутоване з магометан. Буртас — Мордва. Останні слова Масуди показують, що він писав се раніше, від до нього дійшла звістка про новий похід Руси на каспійські землі — 944 р., про який давніше оповідане знаходимо у Мойсея Каганкатаці, вірменського історика з другої половини X в.; він оповідає в своїй Історії Агван (края коло р. Кури): „в тіж часі з півночі напався народ дикий і чужий — Рузики; не більш як трома заходами (властиво — трома часами) вони як бура розпростирилися по всему Каспійському морю до столиці агванської Партава (Бердаа). Не було можливо їм противитися; вони віддали місто мечу і забрали все майно мешканців. Той же Салар (вождь народу Гелемеків — м. б. з Дайлему) обстутив їх, але не міг їм зробити жадної шкоди, бо вони були необорні силою. Жінки в місті, звернувшись до підступу, почали труйти Рузів; але сі, довідавшись про зраду, немилосердно вигубили жінок і дітей і пробувши в місті б місяців, цілком єго зруйновали. Інші, як страхополохи, пішли в край свій з великою здобиччю“. Історію Агван видав в рос. перекладі Патканов 1861 р., витяг в розправі Дорна; ширше оповідане про сей похід знаходимо у пізніших письменників, особливо в персидській поемі Нізами († коло 1202—3 р.), в обставинах однаке легендарних — з Русию воюю Олександер Великий, і у Ібн-ель-Атира († 1233). Про східні походи Русів є ще кілька давніших праць — Григорєва в Журналі Минист. Нар. Просв. 1835, V і Куніка в Бюллетенях Петербур. Академії.

набан, а король зветься Ратибар. Потім народ званий Сарбин; сей народ славянський грізний, довго було б оповідати — за для яких причин, і широко викладати — за для яких ознак, а також для того, що не підлягають ніякому народу (або закону). Далі йде народ званий Марава, потім народ званий Сасин і народ званий Хашанин; далі народ званий Баранджабин. Згадані тут імена деяких королів — то звичайні (імена) їх королів.¹⁾

Згаданий народ званий Сарбин палить себе на огні, як вмерає в їх король або старшина; палить також його худобу. В їх є звичаї подібні до звичаїв Гинда; ми вже про се згадали по частині в сій праці, оповідаючи про гору Кобха (Кавказ) і землю Хозарську, кажучи, що в землі хозарські є Славяни й Руси, й що вони палиять себе на стосах. Се славянський народ, інші йдуть на схід і тягнуться на захід.²⁾

Перший меж королями славянськими — то король аль-Дир, він має великі міста, великі залюднені землі; в столицю його держави приходять мусульманські купці з ріжним крамом. Коло сего короля з помежі королів славянських живе цар Аванджа, що має міста і великі землі, богато війска й запасів військових; він воює з Румом (Византиєю), Ифранджем (Франками), Нукардом і з іншими народами але війни ті виходять на різно. Далі є сусідом того славянського царя цар Турка. Сей народ — найкращий з лиця меж Славянами, найбільший числом і найхрабріший що до сили.³⁾ Славяне зкладаються ся з багатьох народів і численних родів; до книги нашої не належить описувати їх народи і поділ на роди. Ми вже вище сказали про короля, якому в попередні часи інші королі їх підлягали, себто про Маджака, короля Валинана, а то є корень з корнів славянських, поважається з помежі народів славянських і має першенство між ними. Пізніше, як пішла незгода між народами, пропав лад, вони поділились на племена, кожде племя вибрало

¹⁾ Імена народів славянських і їх князів значно покручені і заховані в дуже одмінних варіантах, так що обяснювано їх ріжними неподобними способами; так маємо варіанти: для Валинана — Валмана, Лабнана, Маджан — Махаль, Бабак, Астрабана — Асабана, Вастарана і т. і., Саклаих — Сакландж, Дулаба — Дулана, Дулавана, Бамджин — Намджин, Махас, Азана — Гарана, Араба, Манабан — Манали, Матнаи, Ратибар — Занбир, Зантабир, Сарбин — Сартин, Марс, Сасин — Хасин, Харватин — Джарваник, Хашанин — Хасабин і т. і. Перееказувати ріжні догадки не будемо, зазначимо кілька правдоподібніших: Марафа — Морава, Харватин — Хорвати; в Сасин бачать деякі Саксів, Бамджин — Чехів. Для нас цікавіші назви, які прикладаються до народів славянсько-руських; так в Валинана деякі новіці учени бачать Волинян; ми мали б тут надзвичайно важливу, бо одиноку відомість, про якусь велику державу, засновану князями волинськими, про якусь організацію, ранішую від київської. Дулаби є, очевидччики, Дуліби, але чи наші, чи західні, в Чехії? в їх князів бачили Вацлава ческого (Лелевель); але може бути, що тут маємо подвійну звістку про теж князівство волинське (дульбське). Сарбин — звичайно уважають за Сербів, се правдоподібно, але могли то бути і наші Сіверяне, близьші сусіди Арабів, і в їх справді мерців палили, як ми бачили вже.

²⁾ Варіант: і далекі від заходу

³⁾ Сі слова про аль-Дира не трудно прикладти до київського князя того імені одного з попередників Олега (хоч ми не знаємо запевнені часу його князювання); хоч Масуди ніби каже за сучасних, але помилка така можлива, тим більше що Масуди не здавав собі ясно справи, чи каже він про імення, чи про титули славянських князів. До Київа добре припадають і слова про торговлю з мусульманами. Останні слова — про красу можуть належати до народу Аванджа (не зрозумілого).

собі короля, як то ми вже казали про їх королів, — з причин, які оповідати було б довго. Ми вже виложили головне з того всього і деякі подробиці в двох книгах наших — Ахбар аз-Земан (Літопис часу) і Аусат (Середня книга)¹⁾.

XVIII. Умова кн. Ігоря з Византією.

Умова ся, перехована в літописі початковій під р. 945, з'являється тут наслідком щасливого походу Ігоря на Византию 944 р., що виратував славу руску, пониженну нещасливим походом р. 941. Сей похід 944 р. доволі непевний, его уважають декотрі учени за легенду, і дуже правдоподібно, що ми дійсно маємо вигадку, що мала виратувати честь руску, або покручене в народній памяті оповідане про похід з р. 941, подібно як і похід Святослава в легенді літоцисній представлена щасливим і вдатним. Та й умова сама, своїм змістом не показує щоб була наслідком якоїсь побіди рускої, навпаки — права купців руских значно зменшенні, а руский князь має давати Византії війскову поміч; справедливо зауважено також, що тим часом як в ум. 911 р. князю рускому дано титул съ вітности, в умові 944 (як і в умові 971 р.) сего нема вже. Дати умова не має, але дата літоцисна цілком можлива: Роман, що правив разом з Костянтином, перестав бути імператором в грудні 944 р. (по визант. лічбі — 945), отже як прийняти дату літоцису, то умова була уложена в чотирох останніх місяцях 944 р. Подаю її з Іпатської літоп., як і попередні.

Въ лѣто 6453. Присла Романъ и Костянтинъ и Стефанъ послы къ Игореви построити мира пѣрваго; Игорь же глаголавъ съ ним(и) о мирѣ. Посла Игорь мужи свои къ Роману, Романъ же събра бояры и сановники. И приведоша Рускыя послы, и повелѣша глаголати и писати обоихъ рѣчи на хартью:

равно дѣугаго свѣщания, бывшаго при цари Романѣ, и Костянтинѣ, Стефанѣ, христолюбивыхъ владыкъ:

1) Мы отъ рода Рускаго слы¹⁾ и гостье:²⁾ Иворѣ, соль Игоревѣ, великаго князя Рускаго, и обѣчни сли: Вуефастъ — Святославъ, сына Игорева, Искусеви — Олгы княгиня, Слуды — Игоревѣ, нетий Игоревѣ, Улѣбъ — Володиславъ, Каницарь — Предславинъ, Шигобернъ — Съфандръ, жены Улѣбовы, Прастенъ — Турдуви, Либиаръ — Фастовъ,⁴⁾ Гримъ — Сфииковъ, Прастѣнъ — Якунъ, нетий Игоревѣ, Кары — Тудковъ, Каршевъ — Тудоровъ, Егри — Ерликовъ,⁵⁾ Войстовъ Иковъ⁶⁾ Истръ Яминдовъ,⁷⁾ Ятвягъ Гунаревъ, [Прастѣнъ Берновъ], Шибъридъ Алданъ, Колъ Клековъ, Стегги Етоновъ, Сфирика, Алвадъ Гудовъ, Фудри Тулбовъ,⁸⁾ Муторъ Утинъ, купѣцъ Адуинъ, Адолбъ, Ангивладъ, Улѣбъ,⁹⁾ Фрутанъ, Гомолъ, Куци, Емнгъ, Турьбридъ, Фурьстѣнъ, Бруны, Роальдъ, Гунастръ, Фрастѣнъ, Ингелдъ, Турбернъ, и другий Турбернъ, Улѣбъ, Турбенъ,¹⁰⁾ Моны, Руалдъ, Сѣнъ, Стиръ, Алданъ, Тилий,¹¹⁾ Апубкаръ,¹²⁾ Сѣнъ,¹³⁾ Вузелѣвъ, Исињко боричъ,¹⁴⁾ послани отъ Игоря великаго князя Рускаго, и отъ всея княжья, и отъ всѣхъ людий Руское земли.*). И отъ тѣхъ заповѣдано обѣновити ветхий миръ и¹⁵⁾ ненавидящаго

¹⁾ Тут і далі в Іпат. поправлено на посли. ³⁾ В деяких пізнійших го-
стѣ сѣ стоять після: обчи и сли. ⁴⁾ Або: Либи — Арѣфастовъ. ⁵⁾ Вар.: Евли-
сковъ. ⁶⁾ Се поправляють: Войстъ Войковъ ⁷⁾ Вар.: Аминодовъ. ⁸⁾ Вар.: Фруди,
Туадовъ. ⁹⁾ Иггивладъ, Олѣбъ. ¹⁰⁾ и другий — Турбен в Лавр. нема. ¹¹⁾ Ти-
ленъ. ¹²⁾ Апубъксар. ¹³⁾ Нема в Лавр. ¹⁴⁾ Боричъ. ¹⁵⁾ В Іп.: отъ ненавидящаго.

¹⁾ Сї книги Масуди не заховали ся, як сказано вже.

^{*)} Як видно з вступних слів умови, названі тут люде належать до двох категорий — княжі посли і купці; правдоподібно, послів ми маємо аж до слів:

щаго добра выраждюбца дьявола разорити, отъ многъ лѣтъ, утвѣрдити любовь межю Грѣкы и Русью. И великий нашъ князь Игорь, [и князи]¹⁾ и бояре его и людие вси Рустии послаша ны къ Роману и Стефану и Костянтину, великымъ царемъ Грѣцкымъ, створити любовь [съ] самими цари, и съ всѣмъ боярствомъ, и съ всими людми Грѣцкими, на вся лѣта, дондеже солнце си яеть и весь миръ стоитъ. Иже помыслить отъ страны Рускыя разрушити таковую любовь, и елико ихъ священне прияли суть (отъ страны Рускыя)¹⁾, да примутъ мѣсть отъ Бога Вседѣржителя, осужение и на погибелъ и въ сий вѣкъ и въ будущий; а елико ихъ не крещено есть, ди не имутъ помощи отъ Бога, ни отъ Перуна, да не ущитеся щиты своими, и да посѣчени будуть мечи своими, и отъ стрѣлъ и отъ иного²⁾ оружья своего, и да будуть раби и въ сий вѣкъ, и будущий.*)

2) Великий князь рускыи и бояръ его да посылають на то³⁾ въ Грѣкы къ великимъ царемъ Грѣцкымъ корабля, елико хотять, съ слы своими и гостыми, якоже имъ уставлено есть. Ношау слы печати златы, а гости серебряны, нынѣ же увѣдалъ есть князь вашъ⁴⁾ посылати грамоту⁵⁾ къ царству нашему:⁶⁾ иже посылаеми бывають отъ нихъ послы и гостье, да приносятъ грамоту, пишуще сице: яко послахъ корабль селико, и отъ тѣхъ да увѣмы и мы, оже съ миромъ приходяты. Аще ли безъ грамоты приидуть и преданы будуть намъ, дѣржимъ и хранимъ, дондеже възвѣстимъ князю нашему;⁷⁾ аще ли руку не дадять и противятся, да убѣни будуть, и да не изыщеться смерть ихъ отъ князя нашего. Аще ли убѣжавше приидуть въ Русь, и мы напишемъ къ князю нашему,⁷⁾ и яко имъ любо, тако створять.**)

¹⁾ З двохъ кодексівъ Лавр. ред. ²⁾ Пізн.: нага. ³⁾ На то — нема въ Лавр.

⁵⁾ Вар.: грамоти. ⁴⁾ Поправлено замісъ: нашъ ⁶⁾ Въ більшості код.: въ шему. ⁷⁾ Вар.: нашему.

купѣць Адунь, і далій йдуть вже „гостье“. У всякім разї маємо тут надзвичайно цѣкавий реєстр князів тогочасних руских: на першім місці стоїть великий князь Ігорь, далі інше (обчи) княже, князі і княгинї — Святослав, Ольга, племенники (нетий) Ігоря — Ігорь і Якун, якісь Володислав, Предслава, Сфандра — жінка Улебова, Тудко і т. і., все невідомі нам з інших джерел. Чи було меж ними й більше князїв з київскої династії, не знаємо. Що поруч князів княгинї мали свої окремі волості, знаємо з оповідання літописи про кн. Ольгу, що мала так Вишгород, і пізнійшої практики. На жаль, богато імен покручені, мабуть ще в грекім орігіналі (сліди его заховались і в транскрипції імен — напр. Іггівлад замісъ Інгівлад); коло імен Сфирка мабуть пропало імя посла Деякі припускають між сими послами і послів від людей, та мабуть посли княжі були разом і послами людскими. Значне число послів княжих залежало від того, що посли звичайно діставали дарунки, тож кождий князь мав інтерес послати. Гостье беруть участь як безпосередно інтересовані, а може теж і для дарунків. Реєстр кінчить Исињко (чи: и Синько) бирич — биричи були урядниками княжими; на томісъ в інш. кодексах є то імя власне Борич.

*.) В сїй умові скрізь меж Русию розріжняють ся християне і нехристияне, чого не було в попередніх. Що віру в будуче жите мали і Руси язичники, найвиразніше каже Лев Диякон, згадуючи й про віру в можливість рабства посмертного.

**) Попередній спосіб рекомендації послів і купців — печатями князь руский заміняє новим; сей у всякім разї съвідчить про розвій письменності в то-гочасній Русі. Плутаниця велика в заіменниках ваш і наш має свій початок мабуть ще в однозвучності їх в грекім орігіналі; має бути про Греків скрізь 1-а особа, про Русь 2-а; цѣкаво одначе, що в вступі до умови іде мова від Руси, а далі — від Греків; се пробували об'яснити тим, що автор „Повісті“ перед

И аще придусть Русь без купля, да не взимають мѣсячины.¹⁾ И да запретить князь сломъ²⁾ своимъ и приходящими Руси седе, да не творять бешиня в селѣхъ, ни въ странѣ нашей. И приходящимъ имъ, да витаются у святаго Мамы; да послеть царство наше³⁾ да испишеть имена ихъ,⁴⁾ и тогда възмутъ мѣсячное свое і сли слѣбное свое, а гости мѣсячное свое, първое отъ града Киева, и пакы ис Чернигова и ис Переяславля и прочии города. И да входять въ городъ одиними вороты съ царевомъ мужемъ безъ оружья 50 мужъ, и да творять куплю якоже имъ надобѣ, и пакы да исходять; и мужъ царьства нашего⁵⁾ да хранить я, да аще кто отъ Руси или отъ Грѣкъ створить криво, да оправляетъ. Входя же Русь въ городъ, да не творять пакости. И⁶⁾ не имѣютъ власти купити паволокъ лише по пятидесяти золотникъ; и отъ тѣхъ паволокъ аще кто купить,⁷⁾ да показаетъ цареву мужеви, и тъ я запечатаешь и дашь имъ. И отходящи Руси отсюду взимаютъ отъ насъ еже надоби брашно на путь, и еже надобѣ людямъ, якоже установлено есть първое, и да възвращаются съ спасениемъ въ свою сторону, и да не имутъ волости зимовать у святаго Мамы.*)

3) И аще ускочить челядинъ отъ Руси, понеже^{**)} приидутъ въ страну царства нашего, и отъ святаго Мамы аще⁸⁾ будетъ, и обрящется,⁹⁾ да помимутъ и; аще ли не обрящется, да на роту идуть наши крестьяна Русь [по вѣрѣ ихъ],¹⁰⁾ а не крестьяни по закону своему: ти тогда взимаютъ отъ насъ цѣну свою, якоже установлено есть прежде, 2 паволоцъ за челядинъ.

4) Аще ли кто отъ людий царства нашего,¹¹⁾ или отъ рода¹²⁾ нашего,¹¹⁾ или отъ инѣхъ городъ, ускочить челядинъ нашъ къ вамъ, и принесеть что,

¹⁾ Мѣсячна — Лавр. код. ²⁾ Так Лавр., въ Ип.: словомъ. ³⁾ Ваше — Лавр.

⁴⁾ Ваше — Лавр. код. ⁵⁾ Попр. замісь: вѣшего. ⁶⁾ Въ декотр. нема:

да не творятъ пакости и. ⁷⁾ Л: крьнетъ (=рушить). ⁸⁾ Ипат.: и аще.

⁹⁾ И обрящется — нема въ Л. ¹⁰⁾ З Лавр. ¹¹⁾ Попр. замість вашого. ¹²⁾ Лавр.: города.

собою мав обидві редакції умови і так недобре получив їх; тоді плутанину замінників такоже подібним способомъ можно було б об'яснити.

*) В сїм роздїлі ствержують ся попередні постанови, з р. 911, але разомъ поставлені деякі обмеженія: так обмежено повну давнійше („якоже имъ надобѣ“ ум. 911 р.) свободу торговлї, купцї не можуть купувати найдорожші паволоки (ними писала ся Византия, і вивозити їх було заборонено навіть), і куплю руску поставлено під контроль доглядача грецкого; окрім того час пробування Руси въ Византії обмежено. Умова покликується тут на попередні ухвали; багато клопоту задало ученимъ те, що таких ухвал нема въ умові з р. 911, тільки з 907 р.; задля того деякі, як згадано, уважали фрагмент 907 р. за уривок з умови 911 р., інші об'ясняють, що ухвали 907 р. мали вагу і після умови 911 р., а можливо ще й те, що ті ухвали були въ якімъ пізнійшімъ трактаті, що до насъ не дійшов, бо от і дальший роздїл (3) покликується на попередню ухвалу, а такої ухвали про викуп за 2 паволоки нема въ обох попереднїх умовах (пор. розд. 11 умови 911 р.).

**) Понеже поправляють на понь же (за ним). Д. Сергіевичъ бачить тут і въ дальшімъ роздїлі (такоже въ розд. 12 — отъ Грѣкъ etc., себто въ Византії) виразний доказ того, що мова йде лише про Русь въ Византії (толкую так: як втече раб відъ Руси, і покажеться, що дїйсно втік зъ св. Мами); інші розріжняють отъ Руси — зъ краївъ Русскихъ відъ Руси коло св. Мами. Замісь наши крестьяна Русь тра читати ваши.

да взвратять е¹⁾ опять; и еже что принесль будеть цѣло все, да возметь отъ него золотника два имѣчнаго.*)

5) Аще ли покусится кто отъ Руси взяти что²⁾ отъ людий царства нашего,¹⁾ иже то створить, покажненъ будеть вельми; аще ли и взялъ будеть, да заплатить сугубо. Аще ли створить тоже Грѣчинъ Русину, да приемет ту же казнь, якоже приялъ есть онъ.

6) Аще ли ключится украсти Русину отъ Грѣкъ что, или Грѣчину отъ Руси, достойно есть да възвра(ти)ть е не точною едино, но и цѣну его; аще украденое обрящется продаемо, да вдасть цѣну его сугубу, и тъ покажненъ будеть по закону Грѣцкому, и по уставу Грѣцкому,³⁾ и по закону Рускому.^{**)}

7) И елико христианинъ отъ власти наша пленена приведутъ Русь, ту аще будеть уноша или дѣвица добра, да въдадять золотникъ 10 и поимуть и; аще ли есть средовѣчъ, да вдасть золотникъ 8 и поиметь и; аще ли будеть старъ или дѣтичъ,⁴⁾ да вдасть золотникъ 5. Аще ли обрящутся Русь работающе у Грѣкъ, аще суть полоници, да искупаютъ е⁵⁾ Русь по 10 золотникъ; аще ли купилъ и будеть Грѣчинъ, подъ крестомъ достоинъ ему да възметь цѣну, елико же даль будеть на немъ.****)

8) О Куреунъсцій сторонѣ: колко же есть городъ на той часті, да не имудъ⁶⁾ власти князи Рускыи да воюеть на тѣхъ сторонахъ, а⁷⁾ та страна не покоряется вамъ. И тогда аще просить вои отъ нась князь Рускый, дамы ему елико ему будеть требѣ, и да воюеть.*****)

9) И о томъ, аще обрящютъ Русь кувару Грѣческу вывержену на нѣкоемъ любо мѣстѣ, да не преобидять ея; аще ли отъ нея възметъ кто что, или человѣка поработить или убеть, да будеть повиненъ закону Рускому и Грѣцкому.******)

1) Л.: и. 2) Так в Л., в Іпат.: кто взяти отъ Руси и отъ. 3) Грѣцкому — нема в Л. 4) Дѣтичъ Л 5) Так в Л., в Іп. а. 6) Л. имате. 7) Л.: и.

*.) Имѣчное, себто — за держане (в Лавр. сего слова нема), в Рус. Правдѣ — переим (гривна кун).

**) Роздїл 5 і 6 розріжняють так, що в першім мова про грабоване симоміць — пробу або вчинок, в другім крадіж. В умові з р. 911 (розд. 6) злодій платить потрійно, в сїй подвійно лише, за то припускають ще можливість іншої карі („показненъ“).

***) Детальна такса замінює неозначену докладно „челядину ціну“ ум. 911 р. В ухвалі 944 р. бачуть нерівні умови для Греків і Руси (Русин всякий по 10 зол., і навіть Грек, за присягою, може вимагати більшу ціну); та може умови сї були обопільні, тільки так висловлено їх недокладно (Русин по 10 зол. — розумій тоді = „уноша“).

****) З сего роздїлу і р. 11 можна вивести, що руский князь володів вже землями Подоньскими, Русию Тмутороканською; Византія застерегала, щоб він не пробував відтягнути які міста кримських анексів византійських і обороняв навіть від нападу Чорних Болгар, що жили за протокою Азовскою (Воспором Кимерийским), пор. Прокопія. За се імператор обіцяє поміч рускому князю. „Корсуньска страна“ — властиво західня частина Криму, тим часом як до південній прикладається звичайно назва Кліматів; але тут чи не значить вона всіх взагалі византійських земель на півн. березі Чорного моря; відомості про сї волости византійські взагалі дуже бідні, про їх див. новіці ірації — Куніка О запискѣ готського топарха (1874) і Успенского Визант. владѣнія на сѣв. берегу Чернаго м. (Кiev. Ст. 1889, V).

*****) Пор. розд 8 р. 911; таке скорочене д. Сергіевич доволі правдоподібно обяснює, що показалось в практиці неможливим докладно управильнити відносини в далеких краях (так і розд. 7 р. 944).

10) И аще обрящютъ Русь Корсуняны рыбы ловяща въ устьи Днѣпра, да не творять имъ зла никакого же. И да не имѣютъ Русь власти зимовать въ устьи Днепра, Бѣлобережа, ни у святаго Елеуфѣрья; но егда придетъ осень, да идуть въ домы своя въ Русь.*)

11) А о сихъ, иже то приходять Червнини Болгаре, и воюють въ странѣ Корсуньстий, и велимъ князю Рускому да ихъ не пущаетъ: и¹⁾ пакостять сторонѣ той.²⁾

12) Или аще ключится проказа нѣкака отъ Грѣкъ, сущихъ подъ властью царства нашего, да не имате власти казнити я, но повелѣньемъ царства нашего да приеметъ, якоже будетъ створилъ.**)

13) И аще убьеть крестьянінъ Русина или Русин Христіанина да держимъ будеть створивый убийство отъ ближнихъ убъенаго, да убьютъ и. Аще ли ускочить створивы убо(й) и убѣжитъ, и аще будеть имовитъ, да возмутъ имѣніе его ближний убъенаго; аще ли есть неимовитъ створивый убийство и ускочить, да ишють его, дондеже обрящется; аще ли обрящется да убъенъ будетъ.***)

14) Или аще ударить мечемъ, или копьемъ, или кацѣмъ инымъ съсудомъ³⁾ Русинъ Грѣчина, или Грѣчинъ Русина, да того дѣля грѣха заплатить серебра літръ 5, по закону Рускому; аще ли есть неимовитъ, да како можетъ, въ толко же и проданъ будеть, яко да и порты, въ нихже ходить, и то съ него сняти, а опрочи да на роту ходить по своей вѣрѣ, яко не имѣя ничтоже, ти тако пущенъ будеть.****)

15) Аще ли хотѣти начнетъ наше царьство отъ васъ вои на противящихся намъ, да пишуть къ великому князю вашему, и пошлеть къ намъ, елико хощемъ: и оттолѣ увѣдѣть иныхъ страны, каку любовь имѣю(ть) Грѣци съ Русью.*****)

16) Мы же свѣщаніе все положихомъ на двою харатю, и едини харотя есть у царства нашего, на нейже есть крестъ и имена наша написана, а на другой посли ваши и гостиѣ ваши. А отходяче съ посломъ царства нашего, да попроводять къ великому князю Игореви Рускому и къ людемъ его, и ти принимающе харотю, на роту идуть хранити истину, якоже мы свѣщахомъ и написахомъ на харотю сию, на нейже суть написана имена наша.*****)

1) и нема въ иныхъ. 2) Так въ пізнійш., въ Іп. і Л.: его. 3) Л.: оружьемъ.

*) Знов обмеженіе прав Руси; Византія очевидчики бояла ся, щоб Русь не основала ся міцно на устю Днїпровім, де була бъ небезпечнішою й для Херсоніскихъ земель, і для самої Византії.

**) Пор. р. 3 р. 911; заборона самосуду мусіла і тамъ розумітись.

***) Пор. р. 4 р. 911. Між коментаторами також ріжниця що до розуміння слівъ „да убьютъ и“ (чи пімета родичів після суда чи кара смертна публична), як і тамъ.

****) Пор. р. 5 р. 911; продан=покаран (продажа — кара грошова).

*****) Порівнане зъ сим р. 10 зъ р. 911, де князь руский тільки дозволяє своїмъ вступати до византійского війска, показує ясно ріжницю въ обставинахъ, въ якихъ ті дві умови уложені. Що Византія користала зъ помічнихъ рускихъ війскъ, знаємо зъ листівъ патр. Миколи Миєтика (видрук. у Мині въ т. 111), р. 917, під час боротьби Византії зъ Семеномъ болгарскимъ: згадує вінъ, що імператоръ приготувавъ союзниківъ — Русь, Печеніги, Алани, Угри вже умовились і підуть на війну. Такимъ чиномъ що Византія звернулась до Володимира (у Ях'ї), не було се чимъ новимъ.

*****) Сі слова ясно показують, що обидва тексти умови — въ імені Греків і въ імені Руси уложені були въ Византії, Греками; і низше въ оповіданю літопис-

Мы же, елико нась крестилися есмы, кляхомся церковью святаго Ильи въ зборнѣй церкви, и предълежащи(мъ) честнымъ крестомъ, и харотею сею, хранити же все, еже есть написано на ней, и не преступати отъ того ничтоже; а оже переступитъ се отъ страны нашей или князь, или инъ кто, или крещенъ, или некрещенъ, да не иметь отъ Бога помощи, и да будуть раби в сий вѣкъ и въ будущий, и да заколенъ будетъ своимъ оружьемъ. А некрещении Русь да полагаютъ щиты своя и мечи своя нагы, и обручи свои и прочая оружья, и да клѣнутъся о всемъ, и яже суть написана на хароты сей и хранити отъ Игоря и отъ всѣхъ бояръ и отъ всѣхъ людей и отъ страны Рускыя, въ прочая лѣта и всегда.*)

Аще ли же кто отъ князь и отъ людей Рускыхъ, или крестьянъ, или некрещеный, переступить все еже написано на хароты сей, и будеть достоинъ своимъ оружьемъ умрети, и да будеть проклятъ отъ Бога и отъ Перуна, и яко преступи свою клятву. Да обаче²⁾ будетъ добрѣ, Игорь великий князь да хранить любовь въсю правую, да не разрушится дондеже солнце сияеть и въсъ миръ стоить, въ нынѣшняя вѣкы и въ будущая.“

Послани же посли Игоремъ придоша къ Игореви съ послы Грѣцкими, и повѣдаша вся рѣчи царя Романа. Игорь же призыва послы Грѣцкыя, рече: „молвите, что вы казаль царь?“ И ркоша посли цареви: се посла ны царь, радъ есть миру, и хочетъ миръ имѣти съ княземъ Рускымъ и любовь; и твои послы водили суть царя нашего ротѣ, и нась послаша ротѣ водить тебе и мужъ твоихъ“. И обѣщася Игорь сице створить. И наутрѣ призыва Игорь послы, и приде на холъмы, кде стояще Шерунъ, и покладоша оружья своя, и щиты, и золото, и ходи Игорь ротѣ и мужи его, и елико поганыя Руси; а христианскую Русь водиша въ церковь святаго Ильи, яже есть надъ ручьемъ, конѣцъ Пасынцѣ бесѣды и Козаре: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша Варязи христиани.**)

XIX. Константин Порфирородний.

Константин, син імператора Византиї Льва Філософа, родивсь р. 905, і вже від р. 912 став імператором, однаке опекуни й фаворити матери его Зої, а нарешті соправитель — Роман Лакапин віддалили его від дійсного справування: лише від р. 944 стає він самодержцем; вмер 959 р. Відтертий від справ державних, він закохав ся в роботі літературній, заставивши чимало писань про історію й су-

¹⁾ Л.: нехристиянъ. ²⁾ Л: аще (але значіне, як і в Іп. таке: але того най не буде і т. д.).

нім Русь не укладає умови, а тільки складає присягу. В оповіданю літоп. про умову Святослава представлено просто, що Греки пишуть умову в імені Руси. Се доводять і християнські вислови умови. Так Греки відступали від практики, яку мали з більш культурними народами, що самі в імені своїм умови укладали

^{*)} Є суперечка, чи ся церква св. Ілії — київска церква, де присягала „христианая Русь“ в Київі після умови, що стояла „над ручаем“, себ то над Почайною, чи осібна церква варяжска в Константинополі; останнє здається мені менш правдоподібним, так як і догадка, що сю церкву сам літописець умістив в текст умови. Цілком можливо, що Греки як найдокладніше означили ритуал і формулу присяги рускої, щоб зміцнити умову, скорше — що літописець на підставі умови описав далі присягу руску; обручи — мабуть гринви на шию, в дальшім оповіданю літоп. натоміс — золото.

^{**) Пасинча бесѣда, Козари — назвища київських улиць на Подолі, тепер не відомі. Слова літописця про варягів — християн дали повод (на пр. проф. Го-}

часний устрій Византиї; для рускої історії цікава біографія імп. Василя Македоняніна епізодом про хрещене Руси, трактат що зветься тепер Про церемонії двору Византійського, „De ceremoniis aulae Byzantinae“—своїм оповіданем про приїзд Ольги, а ще більше — Про кермоване держави, De administrando imperio, де К. хтів означити сина Романа з політикою Византиї що до сусідних народів, з їх історією, а також з деякими фактами історії Византійської держави: тут знаходимо богато цікавого, меж іншого класичне місце — подорож Руси до Константинополя. Оцінка праць їх досі не уставила ся міцно; є закиди й що до автентичності, до авторства К. і ще більше — до історичної вартості їх відомостей. Навіть ті, що признають К. совітне і пильне зберане матеріалу, разом з тим доводять брак критичного чутя й правдоподібності у власних комбінаціях его. Подаемо уривки з видання в боннськім Corpus hist. Byzantinae — біографії Василя з т. XXVIII (Theopanes continuatus), De administrando imperio — т. X, De ceremoniis — т. VIII.

Оповідане історичне про жите й діла славного імператора Василя. 97. І народ руский, необорний і безбожний, нахилив він (імп. Василь) до угоди, щедро роздаючи одежні золоті, срібні і шовкові, а завівши з ними спокій і згоду, умовив їх прийняти спасене хрещене і прихильнув до прийняття архиєпископа, що одержав посвячене від патріарха Ігнатія. Сей (архиєпископ), прибувши в землю того народа, здобув собі віру таким випадком. Коли князь (*ἄρχων*) того народу зібрав на збір півладних і засів з своєю старшиною, що через довге призвичає більш як інші мала до своєї віри привязане і роздумувала над свою вірою та християнскою, закликаної новоприхожого архієрея і розпитувано, що він проповідує і чому вони мають вчитись. Коли ж він, протягнувши святу книгу євангелія божого, оповів їм деякі чуда Спасителя й Бога і з чуд божих старого завіту дещо отримав, зараз Русь заговорила: „коли і ми щось подібне не побачимо, особливо як ти кажеш от за трох хлопців в печі, нізащо тобі не повіримо і слухати твоїх слів не будемо.“ А той, віруючи неложності Того, що сказав: „що попросите в Моїм імені, одержите“ і що „хто вірить в мене, діла, які я роблю, і він зробить, ще й більші від сих“, коли сі діла не на показ, а для спасеня мають діятись, — сказав їм: „хоч не гаразд пробувати Господа Бога, але як широ постановили съте до Бога приступити, просіть, чого хочете, і Бог зробить то певно для вашої віри, хоч ми єсьмо не варті і бідні.“ І вони захотіли, щоб ту книжку християнскої віри, себто божественне і святе євангеліє, кинуто на огнище, що вони запалили, і як вона зістанеться без шкоди, не згорить, то вони признають Бога, якого він проповідує. Коли се було сказано, священник піднявши до Бога очі й руки, сказав: „Прослав ім'я твоє, Ісусе Христе, Боже наш, перед очима всого отсего народу“, і кинуто книгу святого євангелія в піч огнищу. Як минув значний час і піч загасла, знайдено святу книжку непорушену і цілою, не мала вона від огню ніякого знищеня чи шкоди, так що й завязки, якими завязувала ся книга, жадної шкоди чи відміни не мали. Побачивши се, варвари, здивовані великим чудом, без вагання почали хрестити ся.¹⁾

лубинському) думати, що з початку християнство на Русь заносила варяжска дружина; але вони доводять тільки, що впорядчик літописи уважав ту давню дружину переважно варяжскою, що стояло в звязку з єго варяжскою теорією початку Руси.

¹⁾ Се оповідане потім перейшло до пізніших компіляторів византійських (Кедрина, Зонари, Гліки і т. и.) і росийських (т. зв. Никоновській збірник), меж іншою і в характерну компіляцію грецьку про охрещене Руси, зкомбіновану з ріжних (може і руских) жерел, де звязано в одно се перше охрещене Руси

Про кермоване держави, 2: Про Пацинакитів та Русь (сі 'Рос'). Пацинакити сусіди і сумежники Руси й часто, як не буває меж ними згоди, грабують Русь ('Росія') і дуже її шкодять і нищать. Тай тому Русь силкується мати згоду з Пацинакитами: бо від їх вона купує корови, коні і вівці, і з того живе легше й вигодніше; бо з названої худоби жадних нема в Русі.¹⁾ І в походи заграницні Русь зовсім не може виходити інакше як тільки маючи згоду з Пацинакитами, бо поки її (Руси) не має в краю, (Пацинакити) можуть напасті на їх край, нищти й руйновати. Для того — щоби не мати від їх руїни, і задля сили того народу, завше силкується Русь брати від їх помічників і мати від їх запомогу, щоб і їх ворогування обмінути і користати з помочи. Так що й до сего столичного міста Ромеїв (Константинополя) не може Русь уdatи ся чи то для війни чи для торговлі, як не буде в згоді з Пацинакитами, бо коли Роси приходять до порогів ріки й не можуть перейти інакше як тільки обходом — витягнувши човни з ріки й несучи на плечах, сі Пацинакити нападають на їх і легко подолюють і вбивають.²⁾

4. Про Пацинакитів, Русь та Турків.³⁾ Тому як імператор Ромеїв в згоді з Пацинакитами, то ані Русь, ані Турки не можуть нападати на державу Ромеїв, ані за спокій свій не можуть вимагати від Ромеїв великих і незвичайних грошей та подарунків, бо бояться сили імператора, яку він завдяки тому народу (Пацинакитам) має проти їх, як би вони пустилися походом на Ромеїв. Бо Пацинакити, чи задля своєї приязні з імператором, чи як зніме він їх листами і дарунками, легко можуть нападати на землі Русі та Турків, заберати в неволю їх жінок та дітей і грабувати їх край.⁴⁾

з охрещенем за Володимира (видана найповнішее в *Analecta byzantino-russica*, ed. Regel, Спб. 1891, также в бонінськім *Corpus'ї*, т. III, в коментарях Бандури). Оповідане біографії стоїть в певній суперечності з відомостями Фотия: той оповідає, що Русь до нього звернулась за єпископом, скоро після походу свого, а тут се надається ся патріарху Ігнатію, що вернувсь на патріархію р. 867. Се об'яснюють або помилкою автора, або ставлять гіпотезу, що Русь охрестилася за Фотия, а єпископа послав Ігнатій, або що єпископ, посланий за Ігнатія, був не перший. Лекше об'яснити собі другу дату — що се стало ся за імпер. Василя: Василь стає дійсним імператором з вересня 867, по замордованню імперат. Михайла, але вже від мая 866 він був соправителем Михайла, і внук Василя — Костянтин (чи був він автором, чи лише ініціатором сїї біографії) міг подію, що стала ще до смерті Михайла, надати Василю Далі — тим часом як у Фотия Русь сама, з власної охоти звертається за єпископом, тут ініціатором виступає Василь, що дарунками нахиляє Русь до того, аби приняла єпископа; можна одначе зауважити, що Фотию не було до речі казати про се в своєму обіжнику. У всякім разі се оповідане, разом з відомостями Фотия, съвідчить про християнську проповід на Русі межи ширшою громадою в IX в. Результати її невідомі докладно, бо християнство значно дає себе знати в Київі вже цівікі пізніші, за Ігоря. Пізніші рускі відомості звуть першого єпископа Михайлom — така традиція переховала ся за мощи, що лежить дес' в Лаврі Печерській.

1) Тут маємо зразок недокладних комбінацій автора: він певне знат, що Русь купує худобу у кочовників, які головним чином живили ся з худоби, але з того вивів зовсім нещасливо вивід, що така худоба не ведеться в Русі.

2) Пацинакити або Пацинаки — Печеніги; Араби звуть їх Баджнэк; всі три назви повсталі, очевидчаки, з одної. Костянтин пізше оповідає про їх прихід в Європу, відносячи то до кінця IX в.; вони посувувались слідом за Уграми, і в середині X в. займали цілу просторонь степову від Дону до Дунаю; про їх напади на каравани рускі ширше оповідає К. далі, а живою ілюстрацією є факт смерті Святослава, як вбили його Печеніги, підстерігши в Порогах.

3) Турками К., як і інші Византійці, звє Угрів.

IX Про Русів, як ідуть вони човнами з Руси до Константинополя. Човни, що приходять до Константинополя здалекої Руси ($\tau\eta\zeta \xi\omega \rho\omega\sigma\alpha\zeta$), себто з Немогарди, де сидів Свендостлав, син Інгоря, князя Руси, з замка Милиниски, й із Телючи, і Цернигоги і з Висегроде. Всі ото вони ідуть вниз рікою Дніпром ($\Delta\chi\omega\pi\rho\varepsilon\omega\zeta$) і збираються до замку Кіоава, званого Самватас. А їх півландні Славяни ($\Sigma\chi\lambda\chi\beta\omega\zeta$), звані Кривитеїни та Ленцанійни інші Славяни ($\Sigma\chi\lambda\chi\beta\omega\zeta$) під час зими вирубують в горах (дерево на) човни, і обробивши, як прийде час, як ростане лід, спускають їх в близкі озера. І як спустять в ріку Дніпро, ідуть тією рікою і приходять в Київ; витягнувшись, виставляють човни й спродають Руси. А Русь купує самі кадуби і розламавши давні однодеревні (човни), беруть з них весла, уключини (до весел) і інший припас і споряжають (нові). Місяця ж іюня рушивши рікою Дніпром, приходять в Витецеви — то є замок півландний Руси. Зачекавши там два або три дні, поки зберуться всі однодеревні, рушають і пливуть вниз тією рікою Дніпром.¹⁾ Перш за все приходять вони до першого порога, званого Ессупи, що по руску і по славянську значить: не спати. Сей поріг є вузкий, як цуканистирій вширки; по середині єго скелі круті та високі, вистромлені подібно до островів. Вода, боччись об їх і пінччись, спадає звіти ключем, чинячи великий гук і (наводячи) страх. Тому Русь не відважається ся плисти посеред него, але приставши поблизу, висажують на суходіл людей, а інші речі лишають в човнах і тоді роздягнувшись, ногами мацають, щоб не вдаритись на камінь, і так — ті ніс, ті середину, ті керму пропихають палицями. І з такою пильною обережністю меж заворотами і берегами ріки переходят той перший поріг. Коли перейдуть сей поріг, заберують з берега решту люду і приходять до другого порогу, званого по руску Ульворси, а по славянську Остронуніпрах, що значить: острів порога. І сей подібний до першого, тяжкий і трудний що до переходу; знову висажують людей і переводять човни як і попереду. Подобним чином переходят і третій поріг званий Геландри, що по славянську значить: гук порога. Далі так і четвертий поріг, великий, званий по руску Аіфор, по славянську Неясить, бо в скелях того по-

¹⁾ Деякі з географічних імен, поданих тут у Костянтина, так перекручені, що тільки з жерел руских їх можна більш менш об'яснити. Немогорда є, певно, Новгород, хоч з інших жерел ми не знаємо, за князюване тут Святослава, Милиниска — мабуть Смоленск, Телюца — Любеч, що виступають в оповіданні про похід Олега на Київ як головні міста на Дніпровій дорозі; Цернігога — Чернігів; за те ясно виступають — Вишгород, важнійший з городів київських по Київі, і Витичев — с. Витачів, низше Київа на правім боці Дніпра. Ім'я Київа — Самватас відоме тільки з К. і досі не обяснене, хоч пробувано його з різних мов витовкмати; норманисти з своїми: „збіром корабельним“ (*sam+*
bat) і „піскуватим горбом (*sandbakka+áss*) були не щасливіші від інших Як бачимо, К. відріжнає в своїх відомостях Русь, володарів, і Славян — півландні; норманисти бачуть тут доказ, що Русь була норманська, але так само повинні були відріжнятись Поляне-Русь від півландніх славянських народів. Русь що приходила єх $\tau\eta\zeta \xi\omega \rho\omega\sigma\alpha\zeta$, по за початковою Русю — Київщиною, могли бути купці й дружина, що везли на продаж зібрану дань і здобич. Стан купецький був близко получений з дружиною, він входив і в дружину в великому числі. З півландніх народів славянських згадує К. імена тільки Кривичів і Лучан (частину Дулібів, південну, з околиць Луцка). На його погляд, торговля сих народів обмежувалась продажею човнів, але дійсно так не було, хоч зовсім можливо, що головну частину заграницю торговлі держало в своїх руках купецтво „руске“ — київське. Човни рускі К. зве *μούσιολα*, себто зроблені з одного стовбура.

рого криють ся пеликани. При сім порозі пристають всіми човнами до берегу, вибрані люди виходять стерегти їх і йдуть, держучи пильну варту за-для Пацинакитів. Решта, забравши речі, які мали з собою, з однодеревнів, ведуть невільників в кайданах суходолом шість миль, аж доки перейдуть поріг. Тут ті тягнуть, ті на плечах несуть свої однодеревні й переносять за поріг, і так спускають їх в річку, кладуть свої речі і знову відливають. Прийшовши до п'ятого порога, званого по руску Варуфорос, по славянську — Вулнипрах, бо він чинить велике озеро, знову перепроважають свої однодеревні через завороти річки, як в першому й другому порозі, і приходять до шостого порога, званого по руску Леанти, а по славянську Веруци, себ то: варене води, і єго подобним чином переходять Пливуть звіти й до сьомого порога, званого по руску Струвун, по славянську — Напрези, се значить: малий поріг, а перейшовши єго — до броду званого Крарийского, де переходять Херсонити (йдучи) з Руси, і Пацинакити — на Херсон; сей брод вширки як Гипподром, а взвиш — скільки очі можуть сагнути і скільки сягне стріла, як би хто стрельнув звідси туди. Тому до сего місця зходять ся Пацинакити і бують ся з Русию.¹⁾

¹⁾ Се оповідане К. є одною з найважійших підвалин скандинавської теорії; Таку особливу вагу надали єму подвійні йм'я порогів, подані у К. в мові рускій (ξωστι) і славянській (σκλαβιστι); признаючи останні за рускі, норманисти обясняють перші з мови давньої скандинавської; тому оповідане се розбералось і обяснялось позначенням числа разів: почавши ще від Б'єра, праотця сеї теорії, петербурзького академіка 1-ої половини XVIII в. (єго розправи зібрані в Opuscula, видані Клоцом в Галле 1770), всяка ширша розправа про початок Руси застиковлялась і над сим оповіданем; опріч того є й спеціальна розправа Лерберга, в єго Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands, 1816 (і по російську 1819), що й досі не втратила ваги: тут порівняв він оповідане К. з пізнішим (пол. XVII в.) оповіданем Боплана і з сучасними порогами й дав добрий коментар.

Пороги на Дніпрі витворені верхами гранітного горба, що йде від галицько-волинського плато на півд.-схід: Дніпро, обминувши єго північні зугірі, від Катеринослава проривається ся крізь него просто на південь. Пороги йдуть почавши ся низше Катеринослава аж до р. Волинянки, вище м. Александровска, на протягу коло 60 верст; виступи горбу, що не переходят через ціле корито, звуться за борами, ті що перерізають єго від берега до берегу — порогами; вода на їх не спадає водоспадом, але витворює вир меж камінем. Порогів тепер рахують 10—12, К. знає тільки сім, так що єго пороги не все можно приложить до сучасних. Перший поріг К. уважають за перший сучасний — Койдацкий; назвався повстала в XVII в., коли збудовано було тут твердь Кодак; К. називає єго Ессупи, і то має значити в обох мовах — не спати; думають, що то є ім'я славянське, мало бути Несупи, себто „несъспи“, а в скандинавській мові не sofi (ні, не спи) — тому й останнє виспало, як подібне; се ім'я пригадує ім'я одного з низших порогів — Будилі; Койдацкий належить до більш небезпечних порогів. Цуканістерион, до якого прирівнюють єго К., була селя в Константинополі, де родина імператорська грала ся в мяча, сидючи на конях; яка вона була завбільшки, невідомо. За Койдацким ідуть три менших пороги — Сурекий, Лоханський і Стрільчий (або забора С ча); один з сіх порогів має бути другим порогом Костянтина, бо третій — Геландри, уважаючи на обяснене того імені, мають за поріг Звонецький (5-ий, за Стрільчим), а назви їх обясняють: Острозвинпрах — острівний пра (поріг), Ульворси — holm (острів) + fors (водоспад); що до Геландри — норманисти кажуть, що К. помилкою залишив єго до славянських, що то скандинавське gjallandi, gellandi — participium від: звеніти, звінкій. Четвертий поріг К. є безперечно Ненаситець (що йде за Тягинським, 7-ий у Лерберга). Се самий страшний з порогів; скелі підводні й вистромлені з води йдуть майже цілу версту, і вода, бьючись меж ними і гранітними виступами берега, витворює страш-

Перейшовши се місце, пристають до острова званого св. Григорія і на сemu острові чинять свої жертви, бо є там превеликий дуб. Жертвуєтъ живих птиць; навколо втинають стріли; інші жертвуєтъ хліб і мясо і що має, як то є в їх звичай. Про птиць кидають жеребки — чи їх зарізати, чи пустити живих.¹⁾ Почавши від сего острова Руси не боять ся Пацинакитів, аж поки прийдуть до р. Селини. Рушивши звідти, пливуть чотири дні, аж поки прийдуть до лимана на устї ріки. Тут є острів св. Етерія; приставши до нього, спочивають там два або три дні, направляють човни свої, як є яка шкода, що до вітрил, щогол, керми. Устє ріки, як сказано, має лиман, і йде він аж до моря, і при морю той острів св. Етерія.²⁾

Звідти пливуть до р. Дніпра (себто Дністра) і прибувші щасливо, знову спочивають. Вибрали ж добру годину, рушають і приходять до річки званої Білої, і там подобним чином перепочивши і рушивши, приходять до Селини, до т. зв. рукава (*παρακλάδιον*) р. Дуная. І поки проходять р. Селину, біжать поруч Пацинакити, і як море, як то часто буває, кине човни до берега, всі виходять, щоб разом відбити ся від Пацинакитів. Від Селини вже не боять ся нікого; йдуть до Булгарії приходять на устє Дуная. Від Дуная приходять в Конопу, з Конопи в Константинію, на р. Варну, від Варни йдуть до р. Дицини — то все в землі Булгарській. З Дицини приходять в Мезембрійську крайну, і таким чином аж сюди йде та бідолашна і страшна, тяжка і трудна дорога.³⁾

ний вир; щоб обминути его, тепер є обгорожений греблею обхід. Імя Неясить справді значить пелекана по слав., але подібне значінє вивести для Аіфор з мови скандинавської досі не вдалось; Томсен (его обясненія в „Початку держави Рускої“ тут наводимо) догадується, що Костантинові пелекани — се помилка, а імя Неясить значило теж „ненаситний“, і Аіфор = ei (завше) + forr (бурхливий) Порог Вулніпрах — вльняний праг (волна — хвиля) — є безперечно Волний, або Вовнісий; імя Варуфорос обясняють — varu (хвилі, genet.) + fors (водоспад), а як слова K. про озеро не відповідають ані дійсному виду порогів, ані приточеним іменям, то замість λιμνήν (озера) поправляють διυγήν — вир. Два останні пороги K. трудно приложить на-певне до сучасних Будила, Таволжного, Лишнього й Вильного; Лерберг тільки зауважив що імя „малий поріг“ не підходить до останнього. Що до імен, то Веруци обясняють з вържции, part. врѣти, варити ся, а Леанти — hlaejandi, part. — що сміється ся; Наපрези — напоріже, малий поріг, а Струвун (вар. Струкун) — від struk (водоспад). Окрім скандинавських мов, деякі пробували „рускі“ імення обяснити з інших. Треба признати, що деякі імена справді добре обяснюють ся з мовою скандинавською (тім часом як інші, невважаючи на всі заходи — не дають ся), се доводить одначе істнуванє Скандинавів на Русі, а не скандинавизму Русі, як народу. Крарійский брод — се т. зв. Кичкас, звісний брод татарський, описує его Боплан подібно до K.; і тепер сюдою йде шлях з Катаринослава на Александрівск. Гиподром, до якого рівняє его K., мав вширину 270 стоп.

¹⁾ Сей острів св. Григорія є Хортиця, зараз низше Кичкаса, великий острів, за часи Боплана вкритий дубовим лісом. Культ дерева добре відомий і у Славян руских, ще в т. зв. церковнім уставі св. Володимира згадується про них, що моляться в гаї (во рощеньї); жертвовані птиці знаходимо й у Льва Диякона, і в ібн Фадлані.

²⁾ Острів св. Етерія є Березань, давній Бористен, коло устя Дніпрового лимана, названий так тому, що тут умер і похований св. Етерій, епископ херсонеский; про острів сей див. розвідку Бруна в I т. его Черноморія.

³⁾ Де була р. Біла, напевне не можна сказати (Брун думав про Білобереже, лиман Дніпровий, але то не згожується з маршрутом); Селиною звало ся, очевидно, одно з північних устів Дунаю.

Зимою суворе жите Руси є таке: як настане місяць ноємврій, зараз їх князі виходять з усею Русю з Київа (Кілбсю) і йдуть на полюдє (εἰς τὰ πολιόρκητα), себ то округи (γύρω): до Склавінії, Вервіан, Другувитів, Кривиців, Сервів інших Славян, які підвладні Русам. Переїхавши (вл. — перегодувавши) там цілу зиму, в місяці апрілі, як ростає лід на Дніпрі ріці, приходять в Київ. Тоді, як оповідано, заберають свої човни, споряжають і йдуть в Византію (Ρωμαϊστι).¹⁾

А Узи можуть воювати з Пацинакитами.

30—33.²⁾ Хорвати (Χρωβάται) жили тоді за Вхузварею, де тепер Білохорвати (Βελοχρωβάται). Решта Хорватів зостались коло Франків (Φραγγίσαι) і тепер звуться Велочрівбатами себ то Білі Хровати, і мають власного князя. Вони підвладні Отону, величному королю Франків і Саксів, зостають ся нехрещеними і мають посвоячене і приязнь з Турками (30).

Хровати, що замешкують тепер край далматинський, мають початок від Хорватів нехрещених, званих Білими, що мешкають за Турками, поблизу Франків, граничать з Славянами — нехрещеними Сербами (Σέρβλοι). Хроватами звуться вони по славянську, се значить: що замешкують великий край (31).

Велика Хроватія, звана під Білою, і досі нехрещена, як і сусідні Серби. Вона менше виставляє війска кінного, як і пішого, ніж Хроватія хрещена, бо занадто часто нападають на неї Франки, Турки і Пацинакити; вони не мають ані неводів, ані кондур, ані кораблів торговельних, бо море далеко від них: звідти до моря 30 днів дороги; море, до якого йдуть 30 днів, є т. зв. Темне (Σκοτεινή) (31).

Треба знати що Серби походять від Сербів нехрещених, Білих, що мешкають за Турцією, до місця званого в їх В'єю, поблизу Франків, подібно до нехрещеної Хроватії званої також і Білою (32).

Рід антипата і патриція Михайла сина Вусевича, князя захлумського, прийшов з нехрещених, що мешкають при ріці Віслі (Βισλαζ), званій Дицником (33).³⁾

1) Тут ми маємо цікаву звістку за зимовий збір дані на Руси; полюди, очевидчики, звалися походи рускої дружини до підвладних народів для зборання дани; термін сей існував ще в кінці XII в. (в Лаврентіев. літоп. під р. 1194: сущю в. князю Ростові на полюдь, і далі: сущю князю вел. в Переяславлі в полюдь); єї походи X в. ілюструє знане оповідане літописи про смерть Ігоря: и приспѣ осень, и наче мыслити на Деревляны, хотя прымыслити большую дань... и прымысяше къ пѣрвой дани, и насиляше имъ, и мужи его, и взмѧ дань, и поиде въ свой городъ " З помежі підвладних народів Руси К. знає Древлян (Вервіан), Дреговичів, Кривичів і Сіверян. Цікаво нарешті, що К. виразно ідентифікує ту дружину, що ходила на полюді, з учасниками весняних ватаг торговельних: сама дружина, як згадано було, провадила торговлю. „Вся Русь“, яку мали забрати з собою київські князі, має означати дружину київську.

2) Подаю уривки де згадує К. про Білохорватію, як правітчину Хорватів південних.

3) Вістки Константина, хоч як недокладні, поповнюють одначе найдавнішу літопись, що нічого не каже за оселі наших Хорватів. З неї виходить, що Білохорвати мешкали на північ від Угрів (Турків), під горами (се він каже в іншому місці 13: Хровати під горами сусідують з Турками), але як при Віслі жили Серби, то значить Хорвати — на схід від неї, в східній Галичині; інші означення: близко Германії (Франкі), за Баварією (Вхузварею), далеко від Темного моря (мабуть Балтийского — частини Темного (північного) океана) не помогают об'яснити сего докладніше. Додам, що В'єю Шафарик, а за ним і деякі інші (і Партицкий) прикладали до наших Бойків; інше об'яснене — земля Боїв, Че-

37. Про нарід Пацинакитів. Треба знати, що Пацинакити з початку мали свої оселі при р. Атиль, такоже при Геіх, маючи сумежниками Мазарів (читай: Хазарів) і т. зв. Узів (Οὔζ). Тому 50 літ т. зв. Узи, змовившися з Хозарами, розпочали війну з Пацинакитами і перемогли, вигнали з їх землі і займають її аж досі т. зв. Узи. Пацинакити ж, втікши, ходили й шукали місця собі для мешкання; прийшли в землю, що тепер займають, і знайшовши Турків, що там мешкали, перемогли їх війною, вибили й вигнали звідти й оселились там, і володіють сим краєм, як то вже сказано, аж досі, тому 50 літ.¹⁾

Треба знати, що вся Пацинакития поділена на 8 тем (округів) і стільки ж має великих начальників; округи такі: першої ім'я Ηρτήρ, другої Τζόφ, третьої Γύλα, четвертої Κουλπέη, пятої Χαροβόη, шостої Ταλμάτ, семої Χοπόη, восьмої Τζόποη.²⁾

Треба знати, що чотири коліна Пацинакитів, себто тема Κουχρτζέօύր, тема Συρκαլπεή, тема Βοροτάլματ і тема Βουλατչօսպօն мешкають по той бік Дніпра, в напрямі східнім і північним, до Узії, Хозарії, Аланії, Херсону і інших країв (χλίματα), а других чотири коліна мешкають по сей бік р. Дніпра, на захід і північ, себто тема Γιαχιչօսպօն наближається до Болгарії, тема κάτω — Γύλα наближається до Турції, тема Χαροβόη наближається до Руси, тема Ιαβδιερτήρ наближається до країв, під владних землі Руській: Ульцам (Οὐλτίονις), Древлянам (Δερβλενίονις), Лучанам (Λευζενίονις) і іншим Славянам. А до Пацинакитів з Узи і Хозарії пять днів дороги, з Аланії шість днів, від Мордії десять днів дороги, від Руси один день дороги, від Турції чотири дні дороги, від Болгарії пів дня; до Херсона близко, а до Воспора ще близше.³⁾

Про церемонії Византійского двору II. 15: Інше приняті — Ельги Русинки. Місяця Септемвра 9, в середу, було приняті цілком подібне до попереднього,⁴⁾ з поводу приїзду Ельги, княгинї рускої. Сама княгиня

хія. Що до Костянтинового толковання імені Хорватів, то він, очевидчаки, виводив єго від χώρα і βαθύς; дійсне значене єго зостається єдиною: давне толковане (Шафарика) від хръбъ, хрибъ (горбъ, пор. Карпати) відкіненъ, а новіці виводи і порівняння з chārv, sarv (обороняти), szarvótas (узброєний) — не нашли признання.

1) Отже в IX в. Печеніги мешкали на Волзі (Атиль) і Яіку (Геіх); правдоподібно обясняють, що Хозари погнали їх на захід, щоб визволитись від їх нападів; рух той мав початись при кінці IX в.; в половині X в. Печеніги, як згадано було, розпросторились до Дунаю, вперши звідси Угрів. Місце їх на сході зайняли Узи, що правдоподібно уважаються за один нарід з Торками наших літописей, і з тої переміни Хозари, мабуть, не богато вигрэли (пор. відомості Масуди й Іосифа).

2) Далі Костянтин дає прізвища ханів печенізьких і об'ясняє, що властивість у їх переходить від дядька до племенника або племенникових дітей.

3) Тут ми маємо звістки про народи рускі вже після того, як натиск печенізький витиснув їх (лишивши хіба меньші сліди) з степів чорноморських: на одній лінії граничній бачимо Русь — Полян, Ульців, давніших мешканців Побожа, Древлян і Лучан; між оселями їх і печенізькими лишалася єдина просторівня на день дороги.

4) Перед тим описано приняті арабського еміра, посла гамданідського (вододарів сірийських). Уважаючи на подані у Костянтина дні, виводять, що Ольга була в Костянтинополі р. 957, тим часом як літопись кладе її подорож під р. 955. Друга важна суперечність — літопись головною метою Ольгиної подорожі ставить хрещене, Костянтин аві згадує про те. Одні об'ясняли се так, що в трактаті йде мова тільки про церемонії двірські (на зразок їх і подають ся ті описі поодиноких аудиенцій), отже не було чого згадувати про охрещене (як не згадувати про хрещене).

ввійшла з своїми своячками, з княжого роду, і значнішими служницями, вона йшла попереду всіх, а ті ішли в порядку одна за одною, і стала на місці, де логотет звичайно питає. За нею всступили послі і агенти (*πραχματευται*) князів руских і стали ззаду коло запон, і все інше йшло як і в попередньому приняті. Вийшовши назад через садок, салю кандидатів і салю де стоїть камелавка¹⁾ і іменуються магістри, перейшла вона через онопод і золоту руку і через портик августеона і сіла там. Імператор же звичайним чином ввійшов до дворця, і було друге принятие таким способом: в салі Юстиніановій поставлена підвищена, заслане червоним шовком, і на ній великий трон імператора Теофіла, а збоку золоте крісло імператорське, а далі під двома запонами — срібні органи двох партій (циркових), а органи що грають — перед запонами. Покликана з августеона, княгиня пройшла через абсиду (аркаду), гипподром і внутрішні переходи того ж августеона і прийшла й стала в салі трофеїв.²⁾ Імператриця сіла на згаданім троні, а невістка³⁾ її на кріслі, й увійшов увесь кувуклій,⁴⁾ а препозит і дверники (*ostiarii*) ввели корпорації: 1 корпорація — зости,⁵⁾ 2 — жінки магістрів, 3 — патриціїв, 4 — протоспатаріїв офіційльних, 5 — решта протоспатаріїв, 6 — спатарокандидатів, 7 — спатаріїв, страторів і кандидатів. Тоді препозит і дверники ввели княгиню, вона йшла впереді, а за нею, як сказано, її своячки — княгині і значніші служниці. Препозит запитав її в імені імператриці, і вона вийшла й сіла в салі трофеїв. Імператриця ж, вставши з трону, перейшла через лавсанак і трипетон в кенургій, і відпочивала. А імператор сів з августою і порфирородними своїми дітьми, і покликано княгиню з салі кенургія; імператор сказав її сестри, і вона казала імператору, що мала.

Того ж дня був парадний обід в тій же Юстиніановій салі: імператриця сіла на згаданім троні з невісткою, а княгиня стояла з боку, коли ж начальник столу ввів звичайним способом княгинь, і вони уклонились, княгиня, трохи ухиливши чоло, сіла там же де стояла, по чину, за стіл імператорський з зостами. Треба знати, що съпівці з церкви Апостолів і св. Софії були при тому ж обіді й съпівали съпіви на честь імператорську; грали ся також всякі забави театральні. В золотій же салі був другий парадний обід, їли там всі послі князів руских, люди й свояки княгині й агенти, і одержали дарунки: племенник її — 30 міліаресій, вісім близьких людей її по 20 міл.,

єсть ся, про що Ольга говорила з імператором). Натоміс інші доводять, що Ольга й не хрестилась в Костантинополі, а на доказ того, що вже була хрещена, здають ся на те, що юздив з нею вже якийсь съвящ. Григорій. Та побіч того, що присутність съвященика ще нічого не доводить, треба зауважити, що окрім нашої літописці й інші жерела (як продовж Регінона, Кедрин, Зонара, т. зв. мних Іаков) кажуть виразно, що охрестилася Ольга в Костантинополі. Літопись каже, що Ольга незадоволена була з византійського приняття, з оповідання Костянтина виходить, що як на церемоніял византійський, показано її було доволі чести, хоч знов не більше, як якимсь емірам з Тарса.

¹⁾ Камелавка — шапка (досі так звуться в Росії съвященнічі шапки), а камелавкою тут могло що інше називатись.

²⁾ Імператриця — жінка Костянтина, невістка — Теофано, жінка його сина Романа, августа — жінка Костантинового спільника Романа Лакепена, якого зкинуто р. 944.

³⁾ Εἰς τὰ σκύλα (трофеї), що воно було властиво — невідомо.

⁴⁾ Κουβούκλιον — cubiculum, низша служба двірська.

⁵⁾ Властиво — повязана, найстарша дама двору, одна при імператриці, друга при її невістці.

20 послів по 12 міл., 42 агенти по 12 міл., священник (*παπᾶς*) Григорій — 8 міл., два товмача по 12 міл., люде Святослава по 5 міл., шість людей по слівских по 3 міл., товмач княгинї — 15 міл.¹⁾ Коли імператор став зза столу, був десерт в салі сніданальні, поставлено малий стіл золотий, що стоїть в пентапирі, і на нім десерт на тарілях, оздоблених емалю і камінєм; сам імператор і Роман Порфирородний імператор, порфирородні їх діти, невістка і княгиня, і княгинї подано на емалеванім тарілю 500 міл., 6 близким жінкам її по 20 міл., 18 служницям по 8 міл.

Місяця жовтня 18, в неділю, був парадний обід в золотій салі, і імператор обідав з Русами, а другий обід був в пентакувуклії св. Павла, імператриця обідала з порфирородними дітьми своїми, невісткою і княгинею, і княгинї дано 200 міл., племенніку її 20 міл., священнику Григорію 8 міл., 16 близким до неї жінкам по 12 міл., 18 служницям її по 6 міл., 22 послам по 12 міл., 42 агентам по 6 міл., товмачам по 12 міл.²⁾

XX. Симеон Логотет.

Симеону, значному византійцю з 1-ої половини Х в., надається авторство хроніки, що в окремих рукописях переховалась з написом: Σωμεων ρχριστρου και λογοθετου χρονογραφια й обіймає час з Льва Вірменіна до Никифора Фоки. Однака трудно доволі припустити, що то є дійсно його робота, і натоміс деякі обяснюють, що то є витяг з його хроніки, одна з ріжних і численних компіляцій, що були з її зроблені. То є певно, що ми маємо серію компіляцій, що оповідають про події рускі на основі одного спільногого джерела і крім т. зв. Симеона, ще продовжене хроніки Теофана (для 941 р.), продовж. Амартола, хроніки Георгія Монаха й Льва Граматика (для 865 і 941 р.) і т. і. Су оповідання цікаві ще тим, що одна з цих компіляцій, долучена, як продовжене, до хроніки Георгія Аматола, була жерелом оповідань про ті походи нашої найдавнішої літописи. У Симеона окрім того знаходимо ще легенду про якогось митичного Роса. Подадено уривки з Симеона з видання в *Coprus scriptorum hist. Byzantinae t. XXXVIII* (там же продовжене Теофана і Георгія Монаха), а додатки з продовження Аматола з видання Муральта в Ученія Записки II отд. Академії Наукъ т. VI.

Р. 674. 9 року (панования) пішов імператор Михайло на Агарянів, лішивши іпарха Орифа в місті. Коли вже імператор дійшов до Мавропотама, сповіщає він (Орифа) про нахід Руси (*τῶν Ῥῶν*) на двохстах кораблях. Імператор вертається ся зараз, нічого не вдявліши.

10 року Русь, прохопившись в середину *Τερρύ*'а, багато починила смертоубийства, окружила місто. Імператор насили пройшов; зараз же з патріархом Фотием удали ся до Влахернської церкви Богородицї і з сильними внесли омофор Богородицї, з легка окунули в море. І то не було вітра, а зараз підняв ся, на тихим (доти) морі підняли ся густі хвилі. Й розбили кораблі безбожної Руси, так що не богато втікло від напasti.³⁾

¹⁾ Византійський звичай — підносити гроши в дарунок, міліарезій=драхма (коло франка).

²⁾ Коментарий до *De ceremoniis* — Рейске в *Script. hist. byz.* бон. t. IX, коментирований уривок про Ольгу — у Голубинского в *Истории Русской Церкви I*; новша праця про византійський двір — Беляєва *Byzantina*.

³⁾ Вище, в примітках до Фотия, зауважено було, що у Фотия нема віякої згадки про чудо; воно з'являється ся донервя в сім оповіданню Х в.; окрім Симеона і продовження Аматола є воно в компіляціях Георгія Монаха і Льва Граматика, у Зонари. Продовжене Теофана про чудо каже дуже невиразно: „але

Р. 707. Русь, вони ж і Дромити, таке мають ім'я за для якогось сильного Роса, прозвані так після того як визволились через якусь божу раду чи натхнене від прикростей тих, що їх подолали і володіли. (Ім'я) Дромитів дістали через те, що швидко бігають. А вони з роду Франків.¹⁾

Р. 746. Того року (14 р. панування Романа) прийшла Русь, звана також Дромитами, з роду Франків, на Костантинополь на 10 тис. човнів. Против їх послано протовестиярия Теофана з кораблями і той, приготувавши флоту, чекав їх. Коли вони наблизилися до маяка ($\phiάρος$), що над Евксинським Понтом ($\phiάρος$ зеть ся будівля, і на її башта, щоб показати путь тим, що вночі їдуть, а Евксинський Понт зеть ся так для контраста ($χατά χτίσφασιν$): звав ся негостинним, бо розбійники часто нападали на переїзжих, а як їх, кажуть, вигубив Геракл, переїзжі, безпечними ставши, назвали єго (море) Гостинним), — коло т. зв. $Ιερόν$ (святе), що своє ім'я взяло з того, що Аргонавти, проїздиачи тут, збудували храм, — він (Теофан) несподіванно напав на їх і попалив більшу частину кораблів, а решта подала ся тікати; серед конечного втікання декотрі з кораблів потонули разом з людьми, а велике число живими взято.²⁾

вони (Русь) підували гніву Божому, бо Фотий, що правив тоді церквою, умоловив Бога, і пішли до дому. І недовго потому (додає продовж.) прийшли до столиці посли їх, просячи, аби й ім уділити съятого хрещеня, що й стало ся.“ Оповідане літописи нашої про сей похід що до змісту цілком подібне до продовження Амартола, але не буквально; велику трудність завдає, що в літописі воно уміщено під р. 14 панування Михайла — 866: як викобінував собі сю дату укладчик літописі, трудно вгадати. Михайло став імператором 842 р., а почав правити сам, по Теодорі, р. 856. Розділюючи між двома роками оповідане про похід Руси, хровіка показує, що тривав він якийсь час, в кінці літа і початку осени (865 р.). Заразом доповнюю тут уваги про перший похід Руси на Костянтинополь, подані при Фотію, ще одною: в недавно виданім катальзої імператорів (Cumont, *Anecdota Bruxellensia I, Recueil de travaux publié par la faculté etc. de Gent*) при імператорі Михайлі означенено тут похід Руси під 18 червня 860 р.; се дало повод д. Василевскому (Византійский временнік, I) прийняти висловлену равійш гадку проф. Голубинського, що т. зв. похід Аскольда і Дира був 860 р.

1) Сей міт виступає у Симеона в главі, де зібрани коментарі до ріжних назв географічних; текст его не дуже ясний, очевидно маємо тут якийсь вивід імені Руси (сі 'Рѣ') від такого патронімічного героя Роза ('Рѣс'), що визволив їх від утисків якихось чужих володарів. Міт цікавий тим, що дає орігінальний, і так давній, може тубильний — руский, вивід руского імені. Друга назва — Дромитів виступає і в інших хровіках, що йдуть з того ж жерела — продовженю Теофана й Амартола; не задоволяючись об'ясненем тим, що в тексті, пробовано се імя об'яснити від Ахілесового дрома, коло лимана Дніпрового. Чи не правдоподібніше звязати его з дромонами, швидкими кораблями (див. далі): значило б воно пиратів. Що до франкского роду Руси — що також стоїть в тих продовженях Теофана й Амартола, то се є ще один з доводів норманської теорії: Русь з роду Франків, ergo = Нормани; натомість зауважають, що назва Франки мала також широке значінє, як і Скити, прикладаючись до ріжних народів; тож в новійшім зводі аргументів норманських (у Томсена) цього доводу вже не знаходимо. Догадують ся ще, що Франки прийшли тут наміс Варягів (Фрѧгѹи.—Въ-рѧгѹи), як могли себе в Греції звати деякі з прихожої Руси; так в давнім болгарськім перекладі сієї відомості заміс Франків приходить: „отъ рода Варяжска сущимъ.“

2) В продовженні Амартола оповідане се трохи ширше, зазначимо цікавіці подробиці; в битві при Κερύ: „з початку (Теофан), виїхавши на своїм бігуні (δρόμῳ, швидкого ходу корабль), розірвав лаву руских кораблів і штучним огнем попалив богато, а решту примусив тікати; за ним і інші дромони і трі-

Ті що зостались попалили в східній краї, до т. зв. Рогів; коли послали вони за припасом відділ війска до Витинії, стрів їх Варда Фока, посланий для того з вибраними юздцями, переїняв їх і повбивав всіх. А Куркуа, прийшовши з усім війском східним ($\tau\eta\zeta \alpha\nu\tauο\lambda\eta\zeta$) решту виловив і повбивав. Вони (Русь) попалили богато місць і храмів а Ромеїв, яких ловили — тих розпинали на хресті, інших прибивали до землі, клирикам забивали зелізні цвяхи в середину голови, звязавши їм руки ззаду. Заходила вже зима, вони (Русь) хотіли вернутися до дому й силкувалися втійти ся від (грецької) флоти; відплили вночі, але патріцій Теофан їх перестрів.¹⁾ Стала ся друга битва, і дуже богато кораблів (руських) потонуло; небогато спасло ся з кораблями і дістало ся до берега в Константинополі, а вночі втікли. Теофан же вернув ся з великою побідою, імператор прийняв єго з великою честию і надав чин паракименна ($\pi\alpha\rho\alpha\kappa\omega\mu\theta\epsilon\omega\zeta$ — що спить при імператорі)²⁾.

XXI. Житие Василя Нового.

Про похід Ігоря 941 р. на Византию маємо ще жерело в житії Василя Нового († 944), зладженім его учеником Григорієм: сей оповідає між іншого, що съятій предсказав той похід й оповів про єго. Сей епізод, цікавий тим більше, що він був жерелом, чи мав спільне жерело з оповіданем про се нашої літописи, проминено в тексті жития, виданім в *Acta Sanctorum*, і єго навів недавно з рукоп. XIV в. Олександр Веселовский (в Журналі Міністерства Нар. Просвіщення 1889, I.).

Він (Василь) сказав: „Варварський народ нападе на нас немилосердно, зветь ся Рос, Ог і Мог.“ Я ж сказав єму: „Пане мій, пане, чи не мають вони взяти і сего міста (Костантинополя)?“ А він: „Мати Господа нашого Ісуса Христа не даеть сему місту впасти в руки єго ворогів, бо то уділ, даний її від Бога, і вона добре єго обороняє. Нарід той прийде з попущення Божого задля наших гріхів і зруйнує краї на той бік від р. Ріви ($\Phi\beta\chi\zeta$) і далі, бо-

ери, напавши, до остатньої втікачки їх обернули, богато кораблів потопили разом з людьми, богато поуражали і велике число взяли живими.“ В продовж. Теофана і у Григорія Монаха ще є, що Теофан зайдов Руси наперед на усті Евксинського Понта

1) В продовж. Амартола замість Роги ($\rho\sigma\gamma\alpha\iota$) — $\Sigma\gamma\omega\phi\zeta$. Низше: „прийшов тут Іван Куркуа, магістр і доместик твої $\alpha\nu\tauο\lambda\eta\zeta$ з усім східним війском і зайняв подекуди поодиноких (відділених від головного війска), так що вони, боячи ся єго нападів, зтягнули ся, стояли всі разом коло кораблів і не відважали ся нікуди відібрати. А вони богато починали шкоди, поки не прийшло ромейське військо: т. зв. $\Sigma\tauευ\omega\zeta$ цілком попалили, невільників, яких взяли, одних на хресті розпинали, інших до землі прибивали, інших, ставлячи ніби метою, з луків розстрілювали; кого взяли з стану священнічого, звязавши руки ззаду, вбивали зелізні цвяхи в середину голови; богато съятіх храмів попалили. Коли вже наставала зіма і не ставало їм страви, а боялися ся того війска, що прийшло, а ще більше боєвих трієр, стали наражуватися щоб їхати до дому. [В сенята брі 15 індикта] рушили, щоб плисти [в краї Тракії,] силкуючись утійти ся від флоти“; далі як у Симеона; те що стоять в [] взято з текста Георгія Монаха і продовж. Теофана, взагалі подібного до оповідання продов. Амартола.

2) В літописи знаходимо оповідане скорочене і доповнене деякими відомостями, що знайдено недавно в інших жерелі — житії Василя Нового (див. низше). Цілий похід представляється ся на основі сих жерел так, що Русь йшла на Костантинополь, але в Босфорі, коло $\chi\epsilon\beta\delta\gamma\zeta$ (на азійській березі, на схід від Скутарі) перестріла їх грецька флота й далі не пустила; Русь попалила тільки

гато вони покалічать і спалить весь край побережний від Хризополя до землі Τερόν і далі. Та прийде на їх з добрим війском патрицій Фока, що скоро стане магістром і доместиком тяжко узброєної варти (імператорської), з ним съятійший воєвода Федір призвищем Спонтарій, прийде на них і Пантир доместик з 40 т. вояків з голими мечами, що вміють бити ся добре, і вони за молитвою Богородиці, сил небесних і всіх съятих посorumлять ворогів, і з тих одні згинуть під мечем, а інші втічуть, дорогою попадуть в хоробу страшну, розвільнене живота, й з того загинуть, і тільки небогато з тих останніх спасуть ся в свій край, оповісти про те, що з ними стало ся. І не осоромлять Християн, а підуть як і сказав отсе зараз тобі.“

Кілька днів пізніше прислав воєвода херсонський звістку до імператора, сповіщаючи про той похід, що вони вже наближаються до тих країв.¹⁾ Скоро по тому прийшли вони до Τερόν'a, і військо імператорське, вийшовши проти їх, як казав чоловік божий, не дало їм вступити до міста; вони ж пройшли до Риви, набігаючи аж до Іраклії Понтійської й Пафлагонії, пройшли через усю стратітію Никомидійську, богато покалічили й попалиши все побереже до Στευόνу, як то наперед сказав слуга божий. І тоді прийшли зі сходу доместик Пантир з 40 т. війска, далі — патрицій Фока з великою силою Македонів, також съятійший воєвода Федір прозвищем Спонтарій з великим війском Тракесійців. Вони окружили тих навісних собак, що немилосердно на нас брехали, і зтиснули їх в середину, не даючи їм виходити з своїх човнів на погибель християнську. Напав на їх страх і переляк великий, хтіли потай втікти і спастися з рук наших воєвод, та не могли, бо боялися нашої флоти, що стергла і чигала на їх на морі. Відважившися з біди, не вважаючи на небезпечність, виходять вони на Ромеїв, почав ся бій, і Ромеї побили Русь дуже. Одні пропали під мечем, інші втікли зпосеред їх і ввечері потай повтікали на своїх човнах, поки наша флота стояла коло Τερόν'a. Коли ж попередні довідалися про їх втікачу і дали знати богоспасенній нашій флоті, більшість їх вже втікла, перейняли тільки задніх, стала ся битва, і наши почали їх палити т. зв. ясним (*λαρπτός*) огнем чи пак знадобом. Страшно було дивитись, як боячись огня, прокляті самі кидалися в безодню морську, волючи ліпше потонути в воді, аніж згоріти огнем, та й сі і ті погинули по слову съятого: одні згоріли, інші самі кинулись в безодню морську, інших взято й стали рабами; таке сталося з ними. А ті що спаслися з рук нашої флоти, впали в страшну хоробу, розвільнене живота, і дорогою пропали, небогато спасло ся в свій край і оповіло там, що з ними стало ся й що потерпіли з волі Господа.²⁾

береги Босфора (*Στευόνу*), та побита тут, повернула руйновати чорноморський берег Малої Азії — Витинію (р. Рива) і Пафлагонію (Гераклея), але попала нарешті в блокаду, зтиснена з моря і з суходолу, а пробуючи пробитись, знову багато втеряла. Чи Тракія, куди Русь хтіла плисти, мала бути її стацію до повороту до дому, чи хтіла вона тільки свої руйновання з південного на північний берег Чорного моря перенести, годі сказати. На оповідання про люте поводжене Русі звертали съмо вище увагу — див. Прокопія, житіє Георгія Амастр., Фотія.

¹⁾ Д. Веселовский справедливо зауважив, що ся подробиця пригадує оповідане про літописний 2-ий похід Ігоря, де звістку про него дають до Костянтинополя Корсуняни.

²⁾ В двох точках бачимо виразну згоду сего оповідання з літописию: в оповіданю про землі, які пограбувала Русь (з токою одміною що наміс річки Риви, що тече в Витинії, приходить в літописи сама Витинія), і в іменах воевод

XXII. ЛІУДПРАНД.

Ліудпранд (скорочено — Ліуцо), родом з Ломбардії, знаменитий політик, в кінці (від р. 963) епископ Кремони († 972), був автором кількох історичних праць; зноміж них нам цікава перша, зв. *Antapodusis* (себто заплата — приятелем за добро, ворогам за зло), вона обіймає історію з р. 893—950, писана між 958 і 962 і для нас важна оповіданем про похід Ігоря, записаним з слів Ліудпрандового вітчима, що був під час того походу послом до імп. Романа від короля Гуго;¹⁾ належить додати, що й сам Ліудпранд був добре обізнаний з справами візантійськими, послувавши також кілька разів в Візантії (вперше в роках 948—50). Видано *Antapodusis* в *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum t. III*, звідки й подаємо переклад.

V, 15. Є нарід в краях північних, що Греки звуть задля їх фізичних ознак (a qualitate corporis) *ρουσιος* (рудий), а ми за для положення (їх) краю — Норманами, бо в мові німецькій північ зветься *nord*, а чоловік — *man*, тому північних людей можемо звати Норманами (*Nordmannos*).²⁾ Король цього народу був на ім'я Інгер; він зібрав тисячу й того більше човнів і пішов на Костантинополь. Імператор Роман, прочувши се, був в великім клопоті, бо свою флоту виправив супроти Сарацинів і для оборони островів. Немало безсонних ночей перепровадив він в думках, тим часом як Інгер грабував вже все в приморських околицях, аж дали Роману знати, що є 15 на пів зруйнованих човнів (*χελάνδια*) — тільки їх і лишило військо, бо були вже давні. Почувши се, покликав до себе калафатів, впорядчиків корабельних, і сказав: „не гаючись, скоренько спорядіть ті хеландії що зістались, а знаряде, яким огонь кидають, поставте не тільки на переді, але й на кормі, й на обох боках.“ Коли за его приказом споряджено хеландії, посаджав на їх людей розумніших і звелів їхати навпроти Інгеру. Поїхали; як Інгер їх побачив на морі, звелів своєму війску, щоб не вбивали, а живих забрали. Але ласкавий і милосердний Господь, зхотівши тих, що його поважали, єму молились, єго про-

византійських; тут є ріжниця з продовженем Амартола, і знати, що літопись окрім него черпала з життя (чи з якого спільногого жерела).

¹⁾ В кінці гл. 14 кн. V він виразно каже: не залишу сказати „що часто чув від него про розум і ласкавість того імператора (Романа) і як він переміг Русь“.

²⁾ Ся назва — Нормани — один з важніших аргументів норманістів: вони доводять, що вітчим Ліудпранда, бачивши Ігоревих вояків, переконався що до ідентичності їх з Норманами, значить Русь — Нормани. На се треба зауважити, що коли між Ігоревими вояками були Нормани (бо дійсно було в єго війску богато їх), то се не доводить, що ціла Русь була норманська; але окрім того чи не є сї Нормани тільки дотепом ученого Італіянця, що пописується ся своїм знанем грецької і німецької мови: „Греки звуть їх Русами, се тому що вони руді (*ρουσιος*), а ми можемо назвати їх Норманами, бо живуть на півночі (nos minimus можливо — я, Ліудпранд).“ Теж і вище: „Костантинополь... має з півночі Угрів, Пиценаків (Печенігів), Хозарів і Русів, що мизвемо іншим іменем Норманами“. Аналогічне місце наводять норманісти з Венеціянської хроніки (*Chronicon Venetum*) диякона Івана, зложеного на початку XI в. (вид. в *Mon. G. hist., script. VII*), де між подіями 3-ої чверті IX в. оповідано таке: „За тих часів народи Норманські осьмілились 360 кораблями напасті на Костантинополь; але жадним чином не могучи пошкодити тому необорному місту, повоювали дуже в околицях, побивши велику силу (люди), і так сей нарід вернувся з троївмом до себе.“ Подібне і в пізніших італійських авторів — Дандуло (XIV), Біондо (XV в.). Ся ідентифікація Русі, що нападала 865 р. на Візантію, з Норманами є мабуть таким же явищем, як заміна Норманів Русию у Масуди і інтерполіатора аль Ка-тиба: кождий відносив похід до того народа, який знов зінав близше.

сили, не тільки оборонити, але й побідою звеличати, наслав вітер на спокійне перед тим море: інакше б для Греків незручно було пускати огонь. І так опинившись по середині між Русию, пускають огонь навколо. Побачивши се, Русь з кораблів скоріш кидається в море, воліючи ліпше в морі втонути, як від огню згоріти; одні, обтяжені бронями і шоломами, пішли на дно, щоб ніколи не вертатись, інші, плаваючи, на самих хвилях морських погоріли, й ніхто того дня не уратувався, хіба спас ся, втікши на землю, бо кораблі Руси, тому що малі, проходять і там, де води дуже мало, а Греки того не можуть хеландиями за для їх глубокості. Інгер після того з великим соромом вернувся до своїх. А Греки, здобувши побіду, вернулися весело до Константинополя, ведучи з собою богато живих (ворогів): всім їм імператор Роман звелів поутинати голови в присутності посла короля Гуго, себто мого вітчима.¹⁾

XXIII. Продовжене хроніки Регіона.

Хроніку Регіона, абата Прюмського монастира († 915), що доходила до р. 906, невідомий автор (мабуть монах з монастира св. Максимина в Трирі, де писав і вмер Регіон) повів далі десь в середині X в., аж до р. 967; відомості єго з серед. X в., як сучасника, дуже важні; для нас спеціально цікаві звістки за місцю руску. Текст видано в *Monumenta Germaniae hist., scriptorum t. I.*; подаємо переклад звідти.

959. Посли Олени (Helenae), королеви Ругів (Rugorum), що охрестила ся в Константинополі, за Романа, імператора константинопольського, — нещиро, як потім показалось, прибувши до короля, просили, щоб поставити тому народу епископа і съвященників.

960. Року від воплощення Господа 960 король съвяткував Різдво в Франкфурті, де всечесний епископ Адальда[†] посвятив Либуция, з монастиря св. Альбана, епископом для народу Ругів.

961. Либуций, задержаний минулого року деякими перешкодами що до дороги, вмер 15 дня мартових календ (15/II) сего року. На єго місце ординовано для заграницької місії Адальберта, з монастиря св. Максимина, підступом і заходом архиєпископа Вілігельма, хоч той мав добру віру до него і ні в чому перед ним не завинив. Побожнійший король, з звичайною ласкою, спорядив єго щедро всім, чого той потриував, і з повагою вирядив єго до народу Ругів.

962. Того ж року Адальберт, висвячений на епископа для Ругів, вернувся, не змогши зробити нічого з того, задля чого єго послано, і побачивши, що даремне трудив ся; деяких, що були з ним, при повороті вбито, і сам він з великою труднощю ледве спас ся; коли ж прибув до короля, ласкаво єго прийнято, і богоулюблений архиєпископ Вілігельм як брата приймає єго юсаким добром і вигодами наділяє, щоб нагородити за таку тяжку дорогу, що він єму вигадав.²⁾

1) Порівнюючи се з оповіданем жерел византійських, бачимо що оповіданє Ліудпранда доволі недокладне, знає він тільки першу битву Ігоря з Греками. Далі — тим часом як у Л. героем побіди виступає імп. Роман, византійські же жела за нього цілком не згадують.

2) Про сей же факт трохи одмінно оповідає літопись Гильдесгеймська (з к. Х в.) під р. 960: прийшли посли Руського народу (*Rusciae gentis*) до короля

XXIV. Каган Йосиф.

Хасдай, іспанський жид, учений і міністр скарбу у калифа абд-аль-Рахмана († 961), прочувши про ніби іудейську Хозарську державу, дуже тим зацікавився і при нагоді послав лист до „короля хозарського“, питуючи его про его державу і про віру іудейську. На се мав каган хозарський Йосиф, десь коло р. 960, відповісти ему, оповідаючи про початок хозарського народу, про те як прийнято віру іудейську і про сучасну свою державу. Листи їх вперше публіковані в XVI в. (1577). Про автентичність їх були і є закиди, але відомості Кагана так згодні з відомостями східних письменників про Хозар, що лист Йосифа має звичайно віру в історичній науці. Найприступівіші видане его — в *Monumenta Poloniae hist. I.* Тут подаємо уривок, де Йосиф оповідає про сучасний стан своєї держави.

Нарешті що до питання твого про просторонь краю нашого вздовш і вшир, знай, що протягається він над рікою, недалеко моря Джурджанського, на схід на чотири місяці дороги; над рікою мешкає девять чималих народів в селях, містах і твердинях, і всі дають мені дань. Звіти границя повертає до Джурджану, і всі мешканці морського побережжа платять мені дань; на південь є пятнадцять великих і дужих народів аж до Баб-ель-Абваба, вони мешкають в горах і в краю Баса і в Тааті, аж до моря Костантинопольського, на два місяці дороги, й усі платять мені дань. В західній стороні є тридцять дужих і відважних народів, що мешкають на побережжі моря Костантинопольського. Звідти звертає границя на північ, аж до великої ріки Яіку; люди живуть там в оселях неогорожених і кочують по степу аж до границі Гангрин, багато їх як піска в морі; всі вони платять мені дань, а просторонь їх краю — на чотири місяці дороги.¹⁾

Отона і просили, щоб він послав котрого з своїх епископів, аби їм показав праведну дорогу; казали, що хочуть відступити від язическої віри і прийняти віру християнську. І той згодився з їх проханем і послав епископа Адальберта, католика вірою, а вони у всему збрехали, як потім кінець тієї справи показав (*Monum. G. hist., scrip. III* р. 60); в тих же виразах оповідають про се літ. Кведлинбургска і Ламберта (XI в.) — *ibid.*; характерна їх відміна від прод. Ретіона, що Русь виступає язическою, тим часом як сучасний хроніст зовсім того не каже.

Відомість наведену, цілком в жерелах наших незвітну, пробували ріжними способами об'яснити: давніше висловлено було гадку, що тут не про Русь, а про острів Рюген іде бесіда, але такий ознаємлений з справами рускими письмовець як Титмар каже за Адальберта (у него — Етельберт), що він раніше був висвячений на епископа для Руси (*Ruscia* — як скрізь зве Русь). Отже тепер не викидають сеї звістки з рускої історії, і розходиться тільки про її об'яснене; одні думають, що посли ті не були дійсними послами, а від себе набрехали — за сим би промовляв вираз літописи (*ficte, ut post claruit, venientes* — про послів). Більш розповсюднене, а заразом і основніше об'яснене — що Ольга дійсно просила у Оттона епископа; для анальгії пригадують болгарського царя Бориса, що охрестившись, а не можучи від патріархату костантинопольського здобути окремої ієрархії для Болгарії, звернувся до папи, щоб патріарха пострашити; нещасливий кінець Адальберта подібно до того можна тим об'яснити, що Ольга вже встигла з Византією порозумітись. Ще одне об'яснене — що посылала Ольга послів зовсім не в церковних справах, а Оттон зкористав з того для релігійної місії, а літописець *post factum* надав і послам таку мету; але літописець-сучасник, нотуючи прихід послів, чи й знав ще кінець місії. Ширші уваги про се в спеціальних розвідках — Воронова О латинскихъ проповѣдникахъ на Руси Киевской въ XI в. и Фортинского Крещеніе князя Владимира и Руси по западнымъ извѣстіямъ — Чтеvія истор. общества Нестора т. 1 и 2.

¹⁾ Відомості Йосифа, як бачимо, досить недокладні й поверхові, їх можно доповнити з інших жерел; спеціальні розвідки про Хозар — Григорева в его

Я мешкаю на усті ріки і не даю Руси, що приходять кораблями, переходити на другу сторону, а так само не даю переходити до їх краю й їх ворогам, що приходять суходолом; веду з ними (Русию) тяжкі війни, бо як би їм того попустив, то вони спустошили б цілий край Ізмаїла аж до Баїдаду. Далі даю тобі знати, що за ласкою Божою мешкаю я над тією рікою і маю в своїм царстві три столиці: в одній мешкає жінка з своїм жіночтвом і евнухами; та столиця має з своїми селами і присілками простороні 40 парасангів, мешкають там Ізраїльяни, Ізмаїльяни, християни й інші народи ріжні. Друга з своїми околицями має 8 парасангів. В третьій мешкаю я сам з своїми князями, двором і служебниками принадежними; вона мала, містить тільки три парасанга; по середині тече ріка. Там мешкаємо цілу зиму, а місяця Нисана входимо з неї й кожен, удається до свого поля й саду й обробляє; бо кожна родина має якусь батьківщину, на якій мешкає і до якої весело і радісно удається. Не почуєш там голосу жадного напастника, не знайде тебе ворог і ніхто тобі ні в чому не перешкодить. А я з своїми князями і двором удається ще далі на 20 парасангів, аж до великої ріки Арсан і звіти вертаюся на кінець краю.

Така просторонь нашого краю і місця нашого спочинку. Край не багатий дощами, але має багато рік, з великою силою риби, багато криниць, а земля добра і родюча; в поля, виногради, огороди, сади розкішні, политі ріками; багато маємо дерева овічного. Такоже повідомляю тебе, що границі моєї резіденції тягнуться на схід на 20 парасангів, аж до моря Джурджанського, на південь 30 парасангів, на захід 40; я мешкаю в середині острова, на єму поля, виногради, огороди й сади, тягнуться на північ на 30 парасангів; в на єму річки й жерела гарні, і мешкаю спокійно за ласкою божою.¹⁾

збірнику „Россія і Азія“ и П. Голубовского в Київській Старині 1888, VII. Відомості Іосифа належать до часу, коли держава Хозарська доживала останні дні. Розвиватись починає вона після находу Гунінів; в VI в. їх держава розпросторилася до Аракса, і вони вели уперту боротьбу з Персами, а потім з Арабами; аж при кінці VIII в. Араби витиснули їх остаточно з південного Кавказа, і хозарська держава не йшла далі сучасного Дагестана (Баб-ель-Абваб=Дербент; Тагат в Аварії, в Дагестані, Баси мб. Аси, Осетини). Одночасно інші причини впливають на упадок Хозарії: боротьба з ордами, якась ворохобня й розділ в середині, а далі — втрати на заході, через розвиток державної організації в Русі. Раніше (десь в VIII в.) Хозарами платили дань народи по Чорному морю, на східному березі Дніпра і навіть задніпрянські (хоч легенду про дань хозарську у Поліян деякі відкидають), але з кінцем IX в. і в поч. X Подніпрове (полянське й сіверянське) виходить з під влади Хозарів. Святослав привернув до держави київської решту хозарських підданців, а в 965—9 р. остаточно зруйнував Хозарію. З слів Іосифа не можна вивести, як далеко йшли границі його держави на захід, тим більше що він, видно, побільшує їх довжину (що до числа днів); відомо лише інші границі — Чорне море, Кавказькі гори, Каспійське море, р. Яік і Югра (Гантгрип) приуральська.

¹⁾ Іосиф обмежується ся тим, що оповідає за свій побут; столиці, за які він каже — ріжні відділи столичного міста Ітиля (Астрахані). Словеса про перехід весною в сади не тра розуміти за довод пів-кочового побуту: таке мандрування в околії саді й винограді й досі в тих краях істнє, а тут іде мова про мешканців столиці Ітиля. Про устрій своєї держави Йосиф не каже нічого, а був він дуже оригінальний: каган, що дідичним правом приходив на трон, оточений був релігійною повагою, був майже непропустим, і його слово мало безграницю силу, але дійсно провів державою його намісник — бег, або хакан-бег. Каган держав ся юдейської віри, але чи багато по за його двором було юдаїстів, не відомо; на Кавказі по декуди, в гірських краях і тепер жидів звуть Хозарами; їх потомками

XXV. Ібрагім ібн-Якуб.

Особа сего автора дуже мало знана; думають, що то був іспанський жид, купець; з его записок виходить, що писав він десь в 60 х рр. Х в. (раніше, ніж могла дійти до нього звістка, що Святослав знищив Хозарію), догадують ся, що він міг брати участь в іспанському посольстві до Оттона I, бо Ібрагім покликується на відомості що одержав він від Оттона (Гута). Записка его заховалась в компіляції аль-Бекри, іспанського араба з другої половини XI в.; уривки з неї компіляції, цікаві для руської історії видав з російським перекладом і коментарем Куніка Розен. — Ізвѣстія ал-Бекри Спб. 1878; звідти подаємо кілька уривків.

Краї Славян тягнуться від Сирийського моря на північ, до окольного моря (океана). І народи півночі опановали деякі з них і мешкають поміж ними й досі. Вони складаються з багатьох різних народів. Зібрали їх був якийсь король, титул єго був Маха, був він з одного народу, званого Влинбаба, і славився сей народ поміж ними. По нім розійшлася їх мова, пропав лад, народи їх відділились, і в кождім став (окремий) король. А королів їх тепер чотири: король ал-Блгарин, і Бвислав (чи Брислав), король Фраги і Бвими і Krakva, і Мшка — король півночі, і Накур на дальнім заході.¹⁾

Місто Фрага збудоване з каміння і вапна, найбогатіше з міст що до торговлї. Сюди приходить з Krakva Русь і Славяне з крамом, приходять до них (мешканців Фраги) мусульмани з краю Турків, і Жиди, і Турки, також з крамом, з византійськими міткалями (монетами), а від їх везуть муку (вар. рабів), олово (вар. боброві футра) і ріжні футра. Край їх (Чехія) найліпший поміж краями північними і найбогатший що до житевих засобів.²⁾

Сусідами Мшки — на схід Русь, на північ Брус'ї. Оселі Брус'їв коло окольного моря; вони мають свою окрему мову, мови сусідніх народів не знають, славні своїм завзяттям: як прийде на їх військо, то ніхто з їх не жде, поки товариш прийде, а виступає, не дбаючи ні про що, й рубає мечем своїм, поки не пропаде. Русь нападає на їх, приходячи з заходу кораблями. А на захід від Руси місто жіноче.³⁾

Взагалі Славяни — люде съміливі, здатні до находу і якби не було розріжненя серед їх численних і розкиданих племен, то не міг би з їх силами бороти ся ані один народ в сьвіті. Вони замешкають краї найбогатші оселями і житевими засобами. Пильнують хліборобства і що до здо-

уважають і кримських Караїмів. В усякім разі в Хозарії була широка толеранція й до інших релігій, як то видно з оповідання Масуди й Хаукаля.

¹⁾ Ібрагім переказує тут оповідане Масуди за державу Валинана, зачіслюючи до неї всі ті пізніші славянські держави, які знов. Звісно, такого союзу всіх Славян, як він представляє, не могло бути, але Масуди властиво не говорить того, щоб всі Славяни до нього належали (хоч і Масуди міг би тут побільшити ту звістку про славянську державу, яка дійшла до нього). З славянських держав Ібрагім знає: Болгарію дунайську, Чехію (Евіма з Прагою і Krakovom), Польшу (Мшка=Мешко) і Полабських Славян (Накур є, правдоподібно, Након, князь оборитський), про їх відомості він міг здобути під час побуту в Германії, про Славян східних знов він дуже мало, тож і відомості єго про Русь не мають великого значення (виключивши звістку про торговлю західною), бо взяти з далеких преказів.

²⁾ Фрага — Прага; маємо отже цікаву звістку про торговлю Руси з західними землями; порівняти звістки, наведені вище. Турки — Венгри.

³⁾ Тут бачимо доказ бідних відомостей Ібрагіма за Русь: він кладе її на схід від Поляків і на захід від Прусів. Ще далі на захід уміщує він місто Амазонок: пересовуючись все далі вдалі в далекі, північні краї, воно опинилось нарешті коло північного океану, і попало в сусіди Руси, що встигла в ті часи надати своє ім'я і північним краям славянським.

бування собі на прожиток переважають всі народи півночі. Крам від їх іде морем і суходолом до Руси й Костантинополя. А головніші з народів півночі говорять по славянську, бо перемішалися з ними, як наприклад народи ал- Тршкин і Анклій, і Баджнакия, і Русь, і Хазари.¹⁾

XXVI. Умова кн. Святослава з Византією.

Умова ся, датована липнем 971 р., закінчила війну Святослава з Греками, росказану у Льва Диякона. Переховалась вона в нашій літописі початковій, де виступає як результат побіди Руси над Греками: Святослав хоче тільки на час піти до Руси, привести свіжого війска і для того закликає Греків до згоди. Цілковита противність, в якій стоїть зміст умови до сего оповідання усуває всяку сумку про фальсифікацію. Текст подаємо з редакції Іпатієвської, як і попередні.

Царь же наутръя призыва я, и рече царь: „да глаголють посли Русции“. Они же ркоша: „тако глаголетъ князь нашъ: хочю имѣти любовь съ царемъ Грѣцкымъ свѣршену прочая вся лѣта“. Царь же радъ бывъ, повелъ письцю писати на харотю въся рѣчи Святославли; и начаша глаголати посли вся рѣчи, и нача писець писати, глаголя сице: ^{*)}

Равно другаго свѣщания, бывшаго при Святославѣ велицѣмъ князи Рустѣмъ, и при Свѣнгельдѣ,¹⁾ писано при Феофилѣ сенкељ и ко Иоану, на-рѣкемому Цимьскому,²⁾ царю Грѣцкому, в Деръстрѣ, мѣсяца иулия, индикта 14 в лѣто 6479.^{**}

Азъ Святославъ, князъ⁴⁾ Русский, якоже кляхся, и утвѣржаю на свѣщании семъ роту свою, и хочю имѣти миръ и свѣршену любовь съ всякимъ и великимъ царемъ Грѣцкимъ, и съ Васильемъ и съ Костянтиномъ, и съ бого-духновенными цары,^{***}) и съ всеми людми вашими, [и]⁵⁾ иже суть подо-

¹⁾ Як бачимо, Ібрагим розріжняє Русь і Славян, як то ми бачимо і в інших жерелах; що то не може бути доказом не-славянского роду Руси, казав я вже вище (див. Костянтина П.). Так само не має такого значія й інша по-дробиця, на яку вказують Норманисти — про ті народи півночі, що перемішалися з Славянами і перейняли їх мову: мала б то на їх думку бути Норманська Русь, але бачимо сами, що до північних народів попадає Русь і Польща (Мешко — король півночі), Хозари, і Баджнаки — Печеніги (імя Тршкин не відоме, а Анклій пригадує Канкли, такоже ім'я одного з турецких народів, може ідентичного з Печенігами — див. Голубовського Печенѣги etc. (с. 55).

²⁾ Л.: Свѣнгельдѣ. ³⁾ Л.: Цимьскию. ⁴⁾ В пізн. копіях: великий князь. ⁵⁾ и з Л.

^{*)} Я згадував вище, що се оповідане цікаве, бо виразно надає уклад умови Грекам, хоч диктувати її літопись примушує послів руских.

^{**) Дата літописи, замазана в копії Іпатієвській, істнує в інших копіях сеї редакції, в редакції північній (Лавр.) і ін., вона зводиться з числом індикта, але стоїть в противності з головним жерелом нашим — Львом Дияконом, що закінчене війни кладе на р. 972. Хронологія літописи не багато варта, бо оповідане було пізніше вже, знати, розбито на роки, і рік міг і в умову пізніше вставленим бути, але він знаходить собі підмогу в Ях'ї, бо з его оповідання виходить, що війна не могла закінчитись літом 972, а хіба 971. Справа остаточно не роз'яснина.}

^{***)} Заміс съ Иоаномъ в літопись прийшло съ всякимъ и; Срезнев-ский об'ясняв, що се ім'я було написано глаголицею (Іонъмъ), а відчитано кирилицею. Василь і Костянтин, сини Романа, внуки Костянтина Порфиріодного, були лише номінальними імператорами до смерті Цимисхія.

мною Русь, бояре и прочин, до конца вѣка.*¹) Яко николиже помышляю¹) на страну вашю, ни сбираю людий, ни языка иного приведу на страну вашю и елико есть подъ власть(ю) Грѣцькою, ни на власть Корѣсуньскую, и елико есть городовъ ихъ, ни на страну Болѣгарьску. Да аще инъ кто помыслить на страну вашю, да азъ буду противенъ ему и бьюся с нимъ. Якоже и кляхся азъ к царемъ Грѣцьскимъ, и со мною бояре и Русь вся, да хранимъ правая свѣщания. Аще ли отъ тѣхъ самѣхъ и преждереченыхъ не хранимъ, азъ же и со мною и подо мною**²) да имѣемъ клятву отъ Бога, в неже²) вѣруемъ, в Перуна и въ Волоса, бога скотья, да будемъ золотъ якоже золото се, и своимъ оружьемъ да иссѣчени будемъ, да умремъ. Се же имѣете во истину, яко же створихъ нынѣ к вамъ, и написахъ³) на хароты сей и своимъ печатами запечатахомъ.***³)

XXVII. І б н Хаукаль.

Абуль - Касим - Мухаммед, прозвищем Ибн-Хаукаль, купець з Мосуля, почавши від р. 943, як сам опогодає, більш 30 років мандрував по ріжних краях, і на основі зібраного матеріялу доповнював попередні географічні праці; наслідком того була єго „Книга доріг і держав,” писана десь, значить, в 70-х р. Х в. Що до загального змісту, вона дуже подібна за для спільноти жерел до працї Істахри, але цікава деякими додатками; для нас особливо важні відомості про походи Святослава (про оповіданє Хаукаля за поділ Руси була мова вище при тексті Джайгани). Подаемо уривок в збірнику Гаркави (по тому Хаукаль був виданий в *Bibliotheca geographorum arabicorum de Гуе т. II.*, 1873, але лише арабський текст).

Тепер не зістало ся й сліду анї від Булгара, анї від Буртаса, анї від Хазара, бо Русь напала (або: знищила) всіх їх, забрала в їх всі ті краї й до себе привернула. А ті що спасли ся з рук їх, розтікли ся по близких місцях, бажаючи зістати ся поблизу своїх країв та сподіваючись прийти до згоди (з Русию) і піддати ся її.⁴)

1) Л.: помышлю. 2) Вар.: него же. 3) Вар.: сотворихомъ, написахомъ.

*) Розумій: хочу мати згоду і т. і. я і підвладна моя Русь; може бути, що Русь (як і трохи низше) все ще значить володарів і виступає як синонім дружини.

**) Зміст такий: я і ті що зо мною і підо мною: тому Микльосич по-правляє: и же подо мною.

***) Цілий зміст умови в тім, що Святослав присягає не нападати на сусідні землі грецькі — в Криму, і на Болгарію, що такоже опинилася під властью грецькою, і обіцяє військову поміч Византії; порівняти з сим прелімінарні пертрактациї у Льва Диякона, IX. 10; там є мова і про торговельні зносини, але, як бачимо, торговельних відносин сама умова не тикається зовсім, для того мабуть, що вони були нормовані попереднimi умовами і все мало зістатись *in statu quo*, як се в тих прелімінарах сказано.

*) Наша найдавнійша, чи Початкова літопись оповідає тільки про похід Святослава на Хозарів, взяте Саркела (Біла Вежа) і побіду над Ясами і Касогами, себ то прикавказкими народами, як думають звичайно — предками сучасних Осетинів і Кабардинців. Хаукаль natomis каже, що Святослав поруйнував краї від Болгара (коло сучасної Казані) і до Семендара (на Каспійські морі, на південь від устя р. Сулака). Поводом до походу на Хозарів літопись піб виставляє бажане Святослава — прилучити до своїх держави східні славянські околицї (Вятичів), що ще платили дань Хазарам; догадують ся, що причиною могла бути й пере-

Булгар — се невелике місто, без великих підвладних країв, відомий же був тому, що був портом тих країв. Але Русь пограбувала єго, Хазран, Ітиль і Семендар 358 р. (969) і зараз пішла до Руму і Андалусу.¹⁾

Головнійша страва Хазарів — то риж і риба; що з їх краю вивозять мед і футра, то се привозять до них з країв Руси і Булгарів, як і шкури видри, що розвозяться по ріжних краях, а бувають тільки в тих північних ріках, що в землі Булгарській, Рускій та Куюбі. Шкури видри в Андалусі — то мала частина того, що є в ріках північних країв. Більша частина тих шкур і найліпші меж ними — в землі Рускій, а деякі дуже гарні з землі Гога і Магога переходят до Руси за для їх сусідства з Гогом і Магогом і торговлі з ними. Вони (Русь) продавали се в Булгарі, доки не зруйновали р. 358 (969). Часть того йде до Ховаразма з причини частих подорожей Ховаразмійців в Булгар і землю Словянську, походів і нападів на їх та заберання в неволю. Головна ж торговля Руси була в Хазрані, се не перемінилось: там була велика сила купців, мусульман і краму.²⁾

Хазари мають такоже місто зване Самандар, воно було між ним (Ітилем) та Баб-ель-Абвабом. В тому місті було багато садів, кажуть, що містив коло 40 тис. виноградних садів. Я розпитав ся в Джуржані за нього по свіжій памяті; в нім жили мусульмани й інші; (мусульмани) мали там мечеті, християни — церкви, жиди — синагоги. Але Русь напала на все отсє, зруйновала все що було на ріці Ітиль і належало до Хазарів, Булгарів і Буртасів, і опанували єго (Самандар). Людність же з Ітилем повтікала на острів Баб-аль-Абваба, а часть їх живе на острові Сія-ку в страху. Жили (в Самандарі) в хатах, будинки робили з дерева і обмазували зверху. Король їх був з жидів, родич хазарського короля.³⁾

шкода, яку становила держава хазарська для руских походів східних (див. Масуди). Так чи сяк, але похід на Болгарію не міг мати іншої мети, як тільки здобич, був то просто розбійницький напад. Болгарія, як і Хозарія, провадили велику торговлю, були й для Руси важливими посередниками в торговлі східній; тим і упадок сеї торговлі, що помічається з кінцем Х в., об'ясняється звичайно тими походами Святослава, хоч тепер вказують ще, як на важливішу причину, на упадок торговлі в самім Ховаресмі. Знесилена вже попередньо боротьбою з ордами, Хозарія упала цілковито, Болгарія ж існувала і пізніше, до татарського находу.

¹⁾ Хронольгія цього походу неясна. — літопись містить хазарський похід під р. 965, Хаукаль під 968; або об'ясняють, що тут вийшла ріжниця в лічбі літ, або припускають два походи Святослава в краї східні. Хаукаль каже, що було то до походу Святослава на Византию, значить до 967 р. (бо трудно припустити, щоб Святослав ходив на Хозарію в перерві меж першим і другим походом на Болгарію Дунайську), тож скоріше можна припустити ріжницю в лічбі. Хазран — як об'ясняє сам Х., „є половина міста (Ітиля), звана східним Ітилем; там пробуває більшість купців, мусульманів і краму.“ Андалус приходить тут цілком безпотрібно, може з Масуди.

²⁾ Оповідане се про торговлю футрами нагадує Хордадбега. Гог і Магог (Яджудж і Маджудж) мають означати північні, финські народи. Що до Ховарезмійців, то, здається, в поправнійшій формі виступає сей уступ у Істахри: до Ховарезмійців приходить більша частина невільників від Славян, Хозарів і з країв, їм підвладних, також невільники туркські і дорогі футра“ (Гаркаві с. 193); у Хаукаля вийшло щось незрозуміле, бо ані про походи руских Славян на Ховаресм, ані — ще менше — про походи Ховарезмійців на їх нічого не відомо.

³⁾ Число семендерських садів у Істахри і в Якута — тільки 4 т. На карті Істахри острів Сія-ку стоїть в північно-західнім куті Каспійського моря, а острів Баба — в півд.-зах.

XXVIII. Лев Диякон.

Лев з Калої (в М. Азії) урод. в половині Х в. і хлопцем прибув до Константиноєла; бувши дияконом, перебував при війську імп. Василя, в часі походу на Болгарію (981), а десь коло 990 р. взяв ся писати історію свого часу. Вона обіймає р. 959—975 (від смерті Константина Порфирородного до смерті Цимисхія). Написана доволі штукованою мовою, визначає ся вона великою вагою історичною, вийшовши з під пера сучасника і совітного человека. Для нас важне его широке оповідане про війну Святослава, яке й подаємо. Текст переложено з видання в *Scriptores historiae byzantiae t. XI* (Bonnae, 1828).

IV. 6.¹) Постановив (імпер. Никифор Фока) не вдаватись в трудні і небезпечні місцевости; тому завернувши військо, пішов до Византії і обдарувавши чином патриція, послав Калокира того, человека съміливого і хитрого, до Тавро скитів, що в простій бесіді звичайно звуться Рос (Ρῶς), аби їм роздав гроши, що ему (Калокиру) доручив, всього коло 15 центенарів,²⁾ і навів їх на землю Мизян, щоб вони їх собі забрали. І Калокир поїхав до Тавро скитів³⁾.

V. 1. Поки імператор таке чинив в Сирії і в Византії, патриций Калокир, посланий з волі імператора до Тавро скитів, приїхавши до Скитії, підійшов під ласку князя (χατάρχων) Таврів і знадивши дарунками і обійшовши привабною мовою (бо скитський народ надзвичайно користолюбний, зависний як найбільше і охочий до всего, що обіцює або дає якусь користь), умовив (князя) зібрати велике військо і йти на Мізів, щоб подолівши, опанувати їх землю і взяти їх собі для власного замешкання, а ему (Калокиру) щоб помогти на Ромеїв — осягнути власті імператорські і здобути пануване над Ромеями. І обіцяв ему достачити великі, що й не сказати, користі з скарбів імператорських⁴⁾.

¹⁾ Причиною, що викликала війну Святослава з Византією, була боротьба її з Болгарією; від часів царя Симеона, Византія платила дань Болгарам, ніби-то за те що Болгари мали боронити її від нападів Угрів. Такі соромливі відносини зірвали воєвничий імператор Никифор Фока (963—968), користаючи з невздатності наступника Сименового — царя Петра, і за тею приключкою, що Болгари не сповняють свого обовязку що до Угрів, не тільки відмовив що до дані, але й осоромив послів болгарських; та сам він обмежив ся тільки на тому, що позабирав деякі болгарські замки сусідні. Наражати своє військо на небезпекності війни з Болгарами він не хотів, тим більш що мав на собі війну Сирійску, й уважав за лішче, тримаючись старого принципу византійської політики — напускати на варварів варварів же, напустити на Болгар Святослава, як то далі оповідає Лев Д. Про пануване Никифора є спеціальна монографія, обширна і назви чайно розкішно видана, хоч в справах руских трохи поверховна: Schlumberger — *Un empereur byzantin au dixième siècle Nicephore Phocas*, Paris 1890.

²⁾ Калокир був вибраний до сеї місії тому, думають, що був сам з Херсонса. Центенар (χευτηγράρον) мав 100 літр, византійських фунтів, по 72 золотих кожий; 1500 фун. золота — сума трохи неправдоподібна.

³⁾ Лев Д має охоту до класичних назв, як то часто траплялось, тому Русь звє звичайно Тавро скитами або Таврами, Скитами, Болгар — Мізами. Далі оповідає він про події константинопольські, походи Никифора в Сицилію і Сирію.

⁴⁾ З дального оповідання видно, що Калокир дійсно імператору зрадив, може справді думав про корону; чи він мав такий замір вже в часах своєї місії до Святослава і таким чином цілу справу згори хтів для себе використати, чи прийшов він до сего пізніші, а в умовах з Святославом держав ся імператорскої інструкції, — годі сказати.

2. Почувши такі речі, Святослав (*Σφευδοσλάβος* або *Σφευδοσθλάβος*) — так єго звали Таври — не міг вдержати запалу, заніс ся в надії на богацтва, марав про те, щоб заволодіти землею Мізян, а до того бувши палким і сьміливим, відважним і діяльним, все юнацтво (властиво — людність дорослу) Таврів підняв до того походу. І зібравши військо з 60.000 дужого люду, окрім обозу, рушив на Мізян разом з патрициєм Калокиром, якого мав з приязні за брата¹). Коли він ще підпливав до Істра і готовував ся до виходу на беріг, Мізяне, дізнавшись про се, спорядили військо коло 30.000 чоловіка і пішли на зустріч. Але Таври, посходивши з човнів, виставивши щити і мечі оголивши, міцно вдарили звідусель на Мізян. Ті не витримали й першого нападу, вдарились бігти і нужденно замкнули ся в Доростолі (се міцна твердь Мізян). Тоді, кажуть, і Петро, володар Мізян, чоловік побожний і поважний, з жалю про таке несподіване бігство, дістав епилепсію й трошки проживши, пішов з сего світа. Але се в Мізії вже пізніше трапилось. Імператор же Ромейв Никифор, дізнавшись про Таврів, а бувши через усе жите чоловіком діяльним, енергічним, не плохим і до всяких втіх не охочим (бо ніхто не зможе сказати, що бачив єго навіть за молодого віку в п'ятиці), тоді скрізь наспівав — і піše військо готовував, полки узброяв, впорядковував військо кінне, споряжав іздців в бронях залізних; будував стрільчі машини й рештував їми башти місکі (Царьгорода), зробив преважжого ланцюга залізного і привязавши до башти званої звичайно Центенариєм, приладивши на великих палях, протягнув через Боспор і причепив до башти Кастелія, що навпроти. А бувши чоловіком метким і розумним, як навряд хто інший з них, кого знаємо, розсудив, що не вигідно ему підняти війну супроти обох народів (Русий і Болгар). Здало ся ему користним один з них народів собі позискати; думав, що так найлекше подужас другого і швидче єго звоює.

3. Тому не сподіваючись прийти до згоди з Таврами (бо знов, що як раз Калокир збочив з правого шляху і вийшов з під єго (імператора) власти, а має великий вплив на Святослава, то й сей не захоче єго волі вчинити), постановив ліпше послати послів до одновірних Мізян²).

VII. 8. У імператора Івана думка була заклопотана багатьма справами — куди кинутись попереду, меж трома шляхами стоючи, щоб не помилитись. Недостача поживи і голод, загніздившись, третій вже рік нищив Ро-

¹⁾ Сей похід Святослава на Болгарію наша літопись і Лев Д. згідно кладуть на р. 967; літопись каже загально, що Святослав взяв 70 міст (се число одначе має якийсь легендарний характер), осів ся в Переяславу (Мала Преслава, на південні від Дуная, тепер с. Преслав на схід від Тульчи; Велика Преслава, столиця Болгарії, була близько Шумли) і почав брати дань з Греків: сі слова пробують об'яснити згадкою про ті дарунки Никифора. Потім мав він вернутися на Русь задля нападів половецьких, і р. 971 йти новим походом на Болгарію, Болгари боронили Переяславець, але були побиті, і тоді Святослав заповів похід на Византию. Оповідане літописи беруть звичайно на віру, але уважаючи, як фальшиво представляє воно далі цілій той похід, треба бути обережним з ним, і то так і що до змісту і що до хронології.

²⁾ Никифор, навівши Святослава, хотів тепер використати ситуацію, Болгар, але перервала то все двірска конспірація, що закінчилася смертю Никифора і переходом імператорської корони до його убийці Івана Цимисхия (грудень 968 р.). Русь тим часом не тільки зайняла всю Болгарію до Балкан, але, як бачимо далі, розпочала походи забалканські Цимисхий, заклопотаний сирійскими справами, пробував обминути війну, та як се не вдало ся, відновив плян Никифора що до Болгарії.

мейську імперію. Налягав руский нахід, показуючи невеселі вигляди, та напад Картагенян і Арабів на сирийську Антиохію, що недавно були придбали Ромеї. Необорне лихо голоду розвіяв він привозом хліба, що спорядив запобігливо й швидко з усіх емпорий, спинивши пагубу такого лиха. Напад Агарян відбив відпором східних війск, за проводом патріція Миколая: се був власний евнух імператора, але великим старанем дійшов досьвіду в справах війни. З Свяславом, вождем руского війска, постановив трактувати про згоду. Посилає послів до єго, визиваючи щоб взяв нагороду, яку обіцяв єму імп. Никифор за напад на Мізян, і вернув ся до своїх осад і Кимерийского Боспора, а Мізію залишив, бо належить Ромеям і з давніх часів була частиною Македонії¹).

10. Святослав, запишавшись дуже побідами на Мізянами і високо заносячись з варварської відваги (бо опанував край міцно), держав Мізян в переляку і страху природженою своєю сувористилю (кажуть, що здобувши війною Филиппополь, з людей, забраних в тім місті, 20.000 немилосердно і неполюдеску насадив на палі, і тим все що ще заливало ся настрашив і привів до покори) і дав послам Ромеїв відповіді горді й съмливі: не піде з сеї багатої (родючої) землі інакше, як за великою грошовою платою і за викупом міст і невільників, що взято на війні; а як Ромеї не схотят того заплатити, нехай скорше заберають ся з Європи, бо то їм не належить, і до Азії переходять; а інакше, думає він, Тавроскити з Ромеями не помирять ся. Одережавши такі відповіді від Скита, імператор Іван, пославши послів назад, відповів так: „думаємо, що не треба б нам ламати згоди, що від батьків до нас прейшла непорушна, як її Бог дав, бо віримо за провідінє, що воно все устроює, і звичаї християнські поважаємо. Для того радимо вам, як своїм приятелям, і вмовляємо — абисьте рушили з сего краю, що зовсім вам не належить, бо знайте, що як не послухаетесь сеї спасенної ради, то не ми, а ви порушуєте давно уставлену згоду. І не думайте, що ми за съміло таке вам відповідаємо, бо сподіваємося від Христа, безсмертного Бога, що як не вийдете з сего краю, то і без волі вашої вас виженемо. Думаю, що не забувти невдачі батька свого Ігоря, що зневаживши заприсяжену згоду, приплів великим походом, на десятю тисячах човнів на столицю, а ледве з десятю човнами вернув ся до Боспору Кимерийского, ставши сам вітником свого нещастия. Проминаю вже непасливу смерть єго, як він пішов походом на Германів²) і попав ся ім в руки, і привязаного до стовбурів дерев, на дві частини єго роздерто. Думаю, що й ти не вернеш ся до вітчини, як примусиш виступити супротив тебе зброю ромейську, але пропадеш тут з усім війском, що ані оден човен (огненосний) не прийде в Скитию, повідомити про нещасливу долю що теб спіткала.“

Святослав, розгнівавшись з такої відповіді, під впливом варварського запалу і нерозсудності, сказав на те так: Не бачу жадної потреби імператору ромейському йти до нас; нехай не трудить ся йти в сей край: ми самі скоро поставимо шатри перед брамою Византиї, обведемо її міцним валом, а як він (імператор) буде бороти ся з такою бідою й вийде — съміло приймемо і са-

¹⁾ Іде екскурс про те, як Болгари з'явились в краях балканських.

²⁾ Германи тут з'явились на місце Древлян; подробиць сих про смерть Ігоря літописне оповідане не знає, просто каже, що Древляне вбили Ігоря. Дуже цікава тут і вище (VI, 8) згадка, що Русь вертала ся до дому Боспором Кимерийским; се ствержає догадку, що краї придонські належали тоді до Рускої держави.

мим ділом єму докажемо, що ми не якісь партачи — зарібники, а люде крові (*ἀμάρτων ἀνθρες*) і зброею поборяємо противних, хоч він через несвідомість силу руську й уважає за якесь жіночтво, в запічку виховане, і сими погрозами пробує нас настришити, ніби дітей немовлят якимись машками¹⁾.

11. Вислухавши такі нерозсудні його речі, імператор рішив не гаятись, але як пильніше готовитись до війни, щоб випередити з своїм походом і перебити єму похід на столицю. Зараз вибрав полк з найкращих съміливіших молодиків і назвавши їх безсмертними, звелів при собі бути. Далі магістру Варді прозвищем Склиру, брату небіжчики Марії, жінки тогож імператора, чоловіку проворному й до бою відважному, і патріцию Петру, що за імператора Никифора зроблений був обозним (*στρατοπέδαρχης*) задля своєї съміливості і славних вчинків на війні (кажуть, що під час нападу Скитів на Тракію припало Петру, хоч був евнух, стати з своїм полком до боротьби з ними, і вождь Скитів, здоровенний чоловічище в добрій броні, махаючи предовгим списом, виїхав на коні між війсками й викликав, хто б схотів против нього стати; Петро, набравши ся сили й відваги над сподіване, вдарив коня острогами міцно і розмахнувшись дуже списа, обируч вдарив ним в груди Скита, і удар був такий сильний, що спис пробив наскрізь і пролетів навпереди через груди, так що й броня з колець его не задержала, й той велетень без крику упав на землю, а Скити злякавшася з такого несподіваного і дивного виду, вдалились тікати) — сим двом воєводам звелів імператор з війском іти в сусідні, близкі місця Мізії, там перебути зиму, муштруючи військо й обходячи край, щоб не стало ся єму шкоди від нападів Скитів. А до становищ і мешкань ворогів посылати людей, що вміють обидві мови, перебраних в скитську одіж, аби розвідати про їх заміри й повідомити про те імператора. Одержанавши від імператора такий наказ, пішли в Европу.

12. Тавроскити, прочувши про їх похід, спорядили частину свого війска, придавши силу Гуннів і Мізян, і вислали на Ромеїв. Магістр Варда, скоро довідав ся про їх прихід, бувши чоловіком відважним і діяльним, а тоді ще під впливом серця й запалу великого, зібравши виборних вояків, споряжав ся до битви з ворогами; покликавши Івана Алаку, вислав его на розглядини — оглянути Скитів, довідатись про їх число, де стоять і що чинять, і як найскорше послати єму сказати, аби спорядив і впорядкував військо до бою. Іван, забравши з собою виборних, поїхав швидко до Скитів; другого дня посилає до магістра, радячи, щоб скоріш ішов з війском: Скити стоять не далеко, близько. Той, почувши таке, уставив Фалангу на троє, одній частині звелів іти з фронту, а двом пройти з боків в ліси і з засади вибігти, скоро зачуто, що труба до бою заграла. Таке розказавши лохагам, виступив з фронта на Скитів і починає бити ся міцно. Військо вороже переважало числом, було їх з 30 т., а у магістра, з засадою, не було більше як 10 т. Почав ся бій, і згинули съміливійші, аж якийсь Скит, сподіваючись на силу й велетність, відділив ся від свого полку і на коні напав ся на Варду, вдарив єго мечем по шолому, але удар меча був невдатний, збив верх і ослизнув ся з решти за для

¹⁾ Се оповідане Льва Д. нагадує нашу літопись, де Святослав посилає сказати Грекам: „хощю на вы ити и взяти городъ вашъ, яко и сий“. Взагалі, хоч в літописі покручена істория Святославової війни дуже, але знаменита її характеристика особи Святослава згоджується з оповіданем Льва (порівняй єго оповідане про облогу Дористоля), і тому можемо її тут вірити.

єго міцности. А Костантин патриций, родич Варди, що тільки першим пухом почав обростати, велетень тілом і сили непереможної необорної, витягнувши меча, кинув ся щоб вдариги Скита, але той, злякавшись удару, ухилився, посунувшись до заду коня; удар прийшов ся коню по шиї й наскрізь й перерубав, а Скита, що впав з конем, Костантин вбив.

13. Коли бій так вагав ся туди й сюди, з частою переміною щастя в обидві сторони, Варда звелів сурмити до бою й бити часто в бубни; Фалянга по розказу вийшла з засади й зайдла зтилу Скитам — страх на їх напав, і подались тікати. Ще не розпочала ся справжня втікачка, як Скит значний якийсь, що видавав ся меж іншими велетенским тілом і красою зброї, проїздив між війсками, підбодряючи своїх. Варда Склир підіхав до его й ударили по голові, і всадив меча до пояса: не затримав ані шолом, ані броня сили руки чи удару меча. Коли він, розтятий на двое, впав на землю, крикнули Ромеї з радощів і підбодрились, а Скити, настражені таким новим і страшним ударом, помішавши лаву, з лементом вдарили ся бігти; Ромеї гнали їх до пізнього вечера й били немилосердно. Кажуть що в самім бою вбито Ромеїв 55 чоловіка, а покалічено багато, й більшу частину коней піками повражено, а Скитів пропало більше 20 т. Так закінчилася битва Ромеїв з Скитами. Імператор Іван переслав війска через Гелеспонт в Европу, щоб вони перезимували в Тракії і Македонії ѿ щодня муїтрували ся в зброї, щоб під час війни не показати ся нездатними й гіршими від ворогів, і щоб там ждали війни. А коли вона вийде з під зимової негоді й приведе погоду ясну, сам імператор прибуде з своїм війском і з усіми силами піде на Тавро скитів.¹⁾

VII. 9. (971) Бо (Скити), прочувши, що воєвода Варда рушив з Європи до Азії, посланий імператором задля повстання Варди Фоки, як то вже сказано, дуже шкодили Ромеям наглими нападами і немилосердно грабували й руйнували Македонію. Бо магістр Іван Куркуа призвищем, що був поставлений на чолі тамошнього війска, незвичайно зледачів і розпив ся і дуже нещасливо і нерозсудно справував, єй надало Руси съміливості й відваги. Не терплячи їх пихи й тяжких образ, імператор заберав ся з усіма силами їх спинити й битвою відбити. Звелів споряджати огненосні кораблі, привезти правлянськими кораблями до Адріянополя силу збіжа і корму для худоби і потрібне число зброї для війска, щоб Ромеям нічого такого під час війни не бракувало.

VIII. 4. (972)²⁾. З съвітом (імператор) уставив і глубокими фалангами уникав військо та й рушив на Престлаву, сказавши в сурми до бою часто сур-

¹⁾ Пограничну війну, на границях Болгарії й Византії заміщує Лев Д. під р 970. Повстане Варди Фоки, братанича покійного імператора Никифора, сина Льва Куропалата, примусило імператора не тілько відложить власний похід на Святослава, але й Склира відкликати, і дало можливість Руси поновити свої напади на Византію (про що каже дальший уривок). Доперва по тому, як Варду Фоку було взято, з початком р. 972 міг імператор забрати ся до походу на Русь. Так у Льва Д., що з тою хронологією не згоджують ся відомості Ях'ї, сказав я вже.

²⁾ Восьму книгу Л. розпочинає ширшим оповіданем про збори Цимисхія до походу на Русь, я его випустив. Поклонившись съвятощам, оглянув він в Босфорі флот з огненосних кораблів і вирядив его на Дунай „стерегти его, щоб не могли Скити, як би скотили тікати, поїхати в свої краї, до Боспору Кимерийського“ (1). Сам імператор з війском рушив до Адріянополя, граничного міста Византії з Болгарією, й довідавсь, що Скити, над сподіванку, лишили балканські переходи без охорони. Тому імператор постановив ітискоріш в Болгарію, користаючи з необачності рускої та сподіваючись „взяти з першого ж нападу болгарську

мити, в цимбали звонити і в бубни бити. Підняв ся галас незвичайний, в горах лунав гук тимпанів, зброя звеніла, коні іржали й вояки перекликались, звичайно підбодряючи один одного до бою. Тавроскити з поводу несподіваного находу на їх випробованого війска, збилися й перестрашилися. Але входивши ся скоро за зброю і взявши на плечі щити (а сї велики, для безпеченості зроблені аж до ніг) міцною лавою виступили супроти Ромеїв на свободну для коней рівнину перед містом, кричачи як звіри й піднявши дикий і гучний галас. Ромеї, напавши на них, били ся міцно й діла доказували немалі, але битва вагала ся, аж імператор звелів безсмертним за сурмою напasti міцно на ліве крило Скитів, і ті кинувши піками, коней добре штрикнули острогами й на них метнулися. Скити, бувши пішаком (бо в їх нема звичаю бити ся на конях і до сего не привчають ся) не встояли перед їх піками, вдарили ся тікати й у стінах міських замкнулися; Ромеї доганяли їх і били немилосердно; кажуть, що в сїй битві погинуло Скитів півдесятої тисячі.¹⁾

5. Ті що спасли ся, замкнувшись в місті, міцно відстрілювали ся зза стін. Тоді, кажуть, патрицій Калокир, той що навів руску силу на Мізію, як то сказано, й пробував в Престлаві, дізнавшись про прихід імператора (а втіти ся то не могло, бо клейноти імператорські близком золота сяли надзвичайно) серед ночі тихцем вийшов з міста той подав ся до Святослава, що перебував з усім війском в Дористолі (тепер зветься Дриста). Так втік Калокир. Ромеям ніч перебила битву; другого дня (то була т зв. велика п'яница, коли Спаситель, ідуши на муку, після тайної вечери дав науку ученикам) прийшла решта війска з машинами, імператор Іван вийшов рано та уставивши війско рогом, затрубивши до бою, напав на стіни, щоб взяти місто приступом. Русь, підбодрена своїм вождем (то був Сфенкел, що мав третє місце по Святославу, бо той був старший над усіма) боронилися зза стін і відбивали Ромеїв яко мoga, кидаючи в їх піками, стрілами й ручним камінем. Але Ромеї, зчаста стріляючи з низу з машин до кидання стріл і каміння, з пращ, і піками, відбили Скитів сильно і не давали їм съміливо зза стіни виступати. Імператор гучним голосом звелів ставити до стін драбини й своїм криком підбодрив облогу, бо всі перед очима імператора били ся съміливо, сподіваючись зараз від него відповідної за працю нагороди.

6. Тим часом як Ромеї наступали і приставляли драбини до стін, якийсь съміливий хлопець, що тільки почав обростати рудим пухом, з країв східних, Теодосій на імя, а прізвищем Мезоникт, з голим мечем в одній руці, другою піднявши над головою щит, щоб не влучили в него Скити зверху, пішов драбиною. Підійшовши до заборона, приступив до якогось Скита, що вистромившись, хтів пікою єго вдарити, — та по шиї єго втяв, аж відтята голова

столицю Престлаву, а звіти рушивши, легко пиху руску подолти.“ Старшина війскова, правда, уважала була швидкий такий похід за річ небезпечну, але імператор при своєму зостав ся. Війско дійсно без перешкод перейшло Балкани і перепочивши, другого ж дня рушило на Престлаву. Окрім імператорського полку „бесмертних“, Л. рахує грецького війска 15 т. пішого і 13 т. кінного, а у Святослава мало бути 60 тис.

¹⁾ Тут і низше Лев Д. каже, що Русь не мала кінних; Норманисти вказують анальгією, що й Нормани не вміли їздити кіньми. Не можемо відкидати сїї звітки, що війско Святослава було піше, хоч сам Святослав в літописній характеристиці виступає їздцем. В пізнійших звітках бачимо значно більш розповсюднене уживане коней, напр. в Гнат. л. з р. 1151.

з шоломом покотила ся з стіни до долу. Ромеї з такого вчинку підняли великий крик та завидуючи съмлівости сего що перший вийшов, в великом числі побігли по драбинах. Мезонікт же, вийшовши на стіну й здобувши заборола, богато Руси на всій сторони порубав і з стіни поекидав. Коли ж швидко по тому повиходило з усіх боків богато на стіну і з усієї сили почали рубати ворогів, Скити покинули заборола й із соромом повтікали до царського двірця, що був міцно огорожений і мав в собі скарби Мізян; а одну хвіртку лишили відчинену. Тим часом товпа Ромеїв за стінами розбила й знищила завіси й засови воріт і вступила до міста, страшно витинаючи Скитів. Тоді, кажуть, і царя болгарського Бориса, що визначав ся рудою бородою, ухопили з жінкою й двома дітьми, й привели до імператора. Той его прийняв з честию й оголосив володарем булгарським, кажучи, що прийшов помстити ся за Булгар над Скитами за їх утиск.¹⁾

7. Ромеї, раз убрали ся до міста, пішли по заулках, вбиваючи ворогів та грабуючи їх майно. Так прийшли до царського двору, де збила ся сила руського війска. Але Скити з середини боронили ся міцно, вбивали тих, що власили хвірткою, і вбили коло півтораста съмлівих людей. Імператор, дізнавшись про таке, конем приїхав хутко й звелів був свому полку всіми силами йти на ворога, та побачивши, що вступали тісною хвірткою й багато побили, задержав нерозсудне змаганє Ромеїв і звелів з усіх боків кидати в двір огонь. Розгорілось велике полум'я й нищило скоро все навколо, тоді Русь, звиш 7 тис., вийшла з дому на двір і пробували боронити ся від нападу. Імператор послав на їх магістра Варду Склира з молодецким полком; Склир окружив їх лавою съмлівійших вояків і взяв ся до бою. Почалась битва, і Русь міцно била ся не відступаючи, але Ромеї завдяки своїй відвазі й досвіду військовому побили їх піками. Богато погинуло в сїй битві й Мізів, які помагали Скитам, гніваючись на Ромеїв, що з їх причини став ся той нахід Скитів. Сфенкел подав ся до Святослава, втікши потай з невеликим числом. Єго вбито потім, як то буде мова. Так Престлава, по двох днях облоги, дostaла ся Ромеям.

8. Імператор Іван, нагородивши, як треба, військо, став до спочинку і съвяткував там съвяте воскресене Спасителеве. З невільників скитських вибрали він деяких і послав до Святослава, щоб вони оповіли про взяте місто і вбитих товаришів і сказали, щоб він не гаючись вибрав скоріше або се або те: або відложив зброю, покорив ся перемозі й попросивши пробаченя за нерозсудність, скоро забрав ся з Мізії, або — як не хоче сего, і перейняв ся своїм завзятем, аби боронив ся всіми силами від находу ромейського війска. Таке звелів він сказати Святославу; сам перебув кілька днів в місті, направив єго руїни, лишив міцну залогу, назвавши єго з свого імені Іоаннополем, і з усім війском рушив на Дористоль; се місто збудовав від початку імператор Костантин славний і привів єго до сучасної слави й великоності, коли бачив на небі знак хреста з зір і поборов Скитів, що ворожо виступили на него й ринули навіжено.²⁾ Імператор (Іван) дорогою взяв Пліскуву та Дінію й багато міст, що відступили від Скитів та пристали до Ромеїв. А Святослав, довідав-

¹⁾ Цимисхий пішов тією же стежкою політичною, на яку був виступав вже Никифор — пуби опікуватись над Болгарами, а в кінці Болгарію собі до рук взята.

²⁾ Доростол — Силистрия, на правім, болгарськім боці Дунаю.

шишь про біду Престлавску, журивсь і тужив, уважаючи се злим знаком на будучість, але вдавшись в нерозважність скитску та пишаючись побідами над Мізами, думав, що легко єму прийде й ромейську силу побороти.

9. Бачучи, що Мізи кидають попередню приязнь до нього й переходять до Ромеїв, в великім був клопот, міркуючи, що як би Мізи перейшли до Ромеїв, нещасливо б єго справа вийшла; отже зібраав всіх значніших родом і можностию Мизів, числом до 300 і зчинив з ними річ люту й нелюдску: позабивав, повтинали голови, решту ж закував і в вязниці посажав. Сам же зібраавши все військо Тавроскитів — а було їх коло 60 т. люду, вийшов су-проти Ромеїв. Коли ж імператор дуже поволі надходив, деякі съміливійші відділились від руского війска, під впливом нерозсудної відваги, сіли в засаду й несподівано вискочивши, напали на передних і кількох вбили. Імператор, побачивши їх трупи, розкидані повз дороги, здергавши коня уздою, пожалився погибелі земляків і звелів догнати тих що се вчинили. Пішаки скоро обігли ліси й чагари, вхопили тих напастників і привели звязаних перед лицем імператора, сей зараз звелів їх потяти, а ті не гаючись посікли до решти мечами. Коли ж військо прийшло в околиці Дористола, що звичайно зветься Й Дристрою, Тавроскити, узбройвши свою лаву піками й щитами, стіною ставши, чекали ворогів. Імператор виставив Ромеїв супроти їх, поставивши з боків кінних в бронях, а стрільців і працників ззаду, звелів їм стріляти часто й повів війско.

10. Війска взяли ся до бою, почала ся битва велика, і в перших бійках боротьба йшла рівно з обох сторін. Руси били ся міцно, уважали за великий сором, як би тепер побили Ромеї їх, які мали у сусідніх народів таку славу, що завше в битві поборюють ворогів, і позбавили їх. Ромеї ж знов соромились і страшились, щоб піший нарід, що не вміє зовсім їздити, не подолів, буцім невправних в війні, їх, що завше побіждали супротивників збросю й відвагою, і щоб за одну хвилю не пропала їх вся слава. Такі маючи думки, війска били ся відважно; Русь, унесена своєю дикостю та запалом, завзято натискала на Ромеїв, кричучи мов божевільні, Ромеї ж відбивали їх з своїм досвідом і науковою воєнною. Богато погинуло з обох сторін, і до самого вечера побіда була нерішена, й битва то в той то в сей бік хилилась; вже зоря гасла, аж імператор вдарив сильно кінними та крикнувші, щоб вони, бувши Ромеями, ділом свою мужність показали, тим підбодрив дух війска. Вдалили з натиском міцним, сурмахи засурмили до бою і крик загальний за-лунав у Ромеїв. Скити, не зтерпівши їх натиску, подали ся тікати і спаслися за стіни, богато втративши своїх в цій битві. Ромеї ж, засьпівавши пісню побідну, вихвалили імператора, а той віддячив їм, роздаючи уряди і пир спорядивши, і до (далішних) битв підбодрив.

IX. 1. З съвітом імператор свій табор огородив міцним валом так: на рівнині коло Дористола є горб невисокий; тут війско отаборилось, і (імператор) звелів викопати рів навколо, а землю, вибраавши, зложити по над ровом навколо тabora, а висипавши досить високо вал, повтикати зверху піки і на їх повісити щити, один коло одного, так щоб рів і вибрана з него земля були замість стіни, і вороги не могли пройти в середину і не мали вступу, попадаючи в рів; так звичайно роблять собі Ромеї захист від ворогів. Зробивши такий вал, другого дня уставив військо й приступив до стін. Скити, ви-хильяючись з башт, кидали на ромейське військо стріли, камінє і всяке що мож кидати, але й ті били Скитів з низу з пращ і стрілами. В такий стрільбі

пройшла битва, і Ромеї, вернувшись в табор, стали обідати. А Скити під кінець дня на конях виїхали з міста, вперше з'явившись кінними, бо звичайно виступають на ворогів пішки, не вміючи вилазити на сідла й так бити ся з ворогами. Ромеї скоренько взяли ся до зброї, посідали на коней і взявші ратища (вони вживають такі довгі до битви) з запалом і натиском великим на їх пустились. Але ті, не вміючи й керувати коней уздами, коли Ромеї почали їх бити списами, завернулись і забралися до міста.

2. Тим часом і огненосні триери ромейські й кораблі з збіжем показали ся на Істрі; побачивши їх, Ромеї великою сповнили ся радістю, а на Скитів напав страх: бояли ся мокрого огню, що везли на них, бо чули від старших земляків своїх, як десятки тисяч Ігореві (батька Святославового) Ромеї сим персидським огнем знищили на Чорнім морі. Тому скоріш позберали свої човни й повитягали їх попід стіни міста, де Істер протекає повз Дористола. А огненосні кораблі обстутили й стали стерегти їх, щоб Скити не могли, посідавши (на човни), спастися в свою землю. Другого дня Тавроскити, вийшовши з міста, виступили на рівнині, захистившись аж до ніг щитами і зиплетеними з колець бронями. Ромеї також виступили з табору, вбралися в броні добре. З обох сторін міцно били ся, і побіда була непевна, то сі ті перемогали. Але як котрийсь з Ромейского війска, вихопившись, вдарив списом Сфенкела, щоуважав ся у Тавроскитів третим по Святославі, що бив ся съміливо тоді, велетень тілом і завзятий,¹⁾ — Тавроскити з єго смерти настрашили ся, подали ся з рівнини й скоренько пішли до міста. Тоді богато побив ворогів заливною булавою Теодор призвищем Лалакон, чоловік за для моци й сили тіла страшний і необорний, бо з такою силою нею (булавою) махав, що розбивав разом з шеломом і голову в нім. Отже Скити, завернувшись, подали ся до міста, а імператор Ромеїв, звелівши сурмити до повороту, зкликав (війско) до табору, і наділивши дарунками й вечерею, захотив бити ся міцно з ворогами.²⁾

5. Так замисел Льва Куропалата страшно й погибельно закінчив ся. А Русь лавою (вертаю ся з оповіданем, звідки почав) вийшли на рівнину, всяким способом силкуючись попалити ромейські машини. Не могли вони скочатись від їх гучної стрільби, що богато Скитів що дня вбивала киданим камінem. Маістр Іван Куркуа, з імператорського роду, що стеріг ті машини, побачивши такий съміливий натиск ворогів, а до того підпілій і розіспаний (було то по сніданю), сів на коня і з виборними вояками поїхав на їх. Кінь попав в яму й зкинув маістра з спини, а Скиги, побачивши красну зброю, кінські прибори й інше убране, розкішно зроблене (бо все було густо позолочене); подумали, що то імператор, збігли ся з своєю зброєю й мечами та сокірами посікли немилосердно, а голову насадили на ратище й поставили на башті, знущаючись з Ромеїв, що їх імператора немов яку скотину на шматки посікли. А се маістру Івану дістало ся, що проіав від навісних варварів, за єго злочинства, що починив з божими храмами зпяна, бо кажуть, що ба-

¹⁾ Ім'я Сфенкела (*Σφέγχελος*) пригадує близко Свинельда або Свенгельда, воєводи Святослава, що поруч з ним виступає і в умові з Византиєю, але тільки Сфенкел у Льва мав бути вбитий, а Свинельд жив і потім; чи не помиливсь тут Лев?

²⁾ Перервавши оповідане про руску війну, оповідає Лев Д. в гл. 3—4 про пробу повстання, яку вчинив в Костантинополі Лев Куропалат, брат покійного імператора Никифора.

гато їх пограбував у Мізів і їх съяті прибори й начиня повернув на свої власні оздоби.

6. Загордувавши з того щастя, Русь другого дня вийшла з міста й стала лавою. Ромеї ї собі виступили супроти їх широкою лавою. Тут Анема, один з імператорської прибічної сторожи, син критського начальника, побачивши Ікмора (*Ικμόρα*),¹⁾ що по Съятославу вів військо скитське і після него мав у їх перше місце, чоловік здоровений і съміливий, що з своїм пішим повком завзято поступав і бив богато Ромеїв, — (Анема) сподіваючись на свою силу фізичну, витягнувши прибічного меча, розігнавши коня і штиринувши острагами, кинувсь на Ікмора і напавши утяв по шиї: голова Скита, відтята разом з правицею, полетіла до долу. Коли він впав, крик з лементом разом піднявся у Скитів, Ромеї кинулись на їх, ті не витримали їх натиску і зажурившись з погибелю свого воєводи, заложивши щити на спину, подалися до міста; а Ромеї йшли за ними й били. Як настала ніч, повний місяць съвітив, вони (Русь) вийшли на рівнину й шукали своїх мерців. Поскладавши їх коло стін, богато отнів розложили й палили на їх, забиваючи по предківському звичаю багато невільників, чоловіків і жінок. Справляли жертви за мертвих: топили в Істрі дітей і піvnів, кидаючи в течію. Кажуть, що вони, тримаючись обрядів елинських, подібно до Греків справляють жертви й поливання мерцям, чи то навчившись від Анахарсиса і Замолкса, своїх філософів, чи то від воїків Ахилея.²⁾ Бо Аріан оповідає в своїм *Перипл*, що Ахилей син Пелея був Скит, з місточка Мірмікіона, що лежить при Меотийськім озері. Скити прогнали его за сувору, люту вдачу й пиху, і він тоді пішов в Тесалію. Явні доводи того — одіж з застіжкою, піший спосіб битви, руде волосе й сині очі, нерозважність, гнівлива й люта вдача, за що й дорікав єму Агамемон, кажучи:

Милі завше єму суперечки та війни та битви (Іл. I. 177.).

І тепер Тавро скити звичайно рішають суперечки вбиванем та кровию. А що се нарід нерозважний, воєвничий, сильний, що нападається ся на всіх сусідів, съвідчать про се богаго, і съятій Єзекіїл, що згадуючи про їх, каже: „От я наведу на тебе Гога і Магога, князя ‘Рѡс’“ (Єзек. XXXIX, 1). Але про жертви Таврів досить і цього.³⁾

7. Вже зaimав ся день, аж Съятослав зібрав свою старшину — се своєю мовою вони звуть комент (*χρευτόν*);⁴⁾ коли зібралися, й спітав їх, що

¹⁾ Ім'я в наших жерелах цілком невідоме.

²⁾ Те що тут Лев Д. оповідає про похорони рускі, згожується з арабськими описями похорон, особливо ібн Фадланом; що до жертв, то про вбивання дітей не знаходимо більш звісток, а що до піvnів — то порівняти з сим оповіданням Константина Порфирородного про рускі жертви на Хортиці. Цікаво, що тут Л. дає Руси в земляки Скита — Анахарсиса і Гета — Замолкса, себто уважає Русь за один нарід з Скитами й Гетами.

³⁾ Про перенесене легенди за Ахилея на наші береги чорноморські казав я вже вище (див. Страбона); Лев Д. заходить ся тут коло наукової аргументації, що Ахилей був Тавро скит, себто Русин. Се, як і вивід Руси від Єзекіїлового ‘Рѡс’, потім війшло в пізнійші елюкабрації книжні. Цікаво, що Русь у Льва виступає як народ стародавній, з початком невідомим, без яких небудь переказів за якусь міграцію, що були відомі Византійцям напр. за Болгар, Угрів, Пече нігів і т. і.

⁴⁾ Се назвище нераз приходить у Византійців і єго здебільшого об'яснюють від комони = кон', комонство = збір кінних; натоміс деякі tolkуют се покрученим *conventus*.

тра робити, деякі радили серед ночі сїсти на човни, викрастисъ якось і втікти, бо не можна бороти ся з кінними в зелізних бронях, і то вже втративши най-ліпших бойців, що кріпили військо й дух підбодряли. Інші противно радили стати до згоди з Ромеями, завести угоду й тим спасті решту війска; бо не легка річ викрастисъ і відплисти, тому що огненосні кораблі з двох боків при берегах Істра стережуть броду, так що як би спробували поплинуть рікою, то вони б усе зараз попалили. Святослав тяжко й гірко застогнавши, сказав: „пропаде слава, яка йшла за руским війском, що нетрудно воно підбивало сусідні народи та тримало в неволі цілі краї, не проливаючи й крові, пропаде, як тепер так соромотно поступимось Ромеям. Від предків ми мужність дістали; пригадаймож, якою необорною до сих часів була сила руска й міцно биймось за своє спасене. То не наш звичай — втікачами йти до дому, але — або жити з побідою або славно вмерти, доказавши діла як слід сьміливим мужам“. Так нарадив Святослав.¹⁾

8. Про Тавроскитів оповідають такоже, що вони й до сих часів ніколи, хоч переможені, не віддають ся в руки ворогів: як не сподіватися виратовати ся, встромляють собі в нутро мечи й так себе забивають. А се чинять тому, що мають таке переконане: кажуть, що забиті ворогами на війні після смерти, як душа вийшла з тіла, служать на тім сьвіті (ἐν ἡδονѣ) своїм убийцям; боячи ся такої неволі, Тавроскити самі себе забивають, не хотячи служити тим що їх забують.²⁾ Така панує в їх думка. Отже вислухавши мови свого князя, радо ухвалили задля свого спасеня ще пробувати щастя й міцно бити ся з ромейською силою. Другого дня (була се субота, 24 ліпня місяця), вже сонце пішло на захід, Тавроскити вийшли з усім війском з міста й стали міцною лавою, з виставленими піками пробувати щастя. Імператор ушикував Ромеїв і вивів з табору. Почала ся битва, і Скити міцно натиснули на Ромеїв, бючи їх списами, коней разячи стрілами й збиваючи так їздців на землю. Тут Анема, що визначив ся так день перед тим, вбивши Ікмора, побачивши Святослава, що з запалом, як непрітомний, натискав на Ромеїв і підбодряв своє війско, виїхавши на коні (так він робив звичайно і багато перед тим таким чином Скитів побив), пустивши коня цілком, наскочив на нього й ударив мечем по горлу, — збив єго, але не вбив: задержала броня з колець зплетена й щит, що він брав, боячи ся ромейських списів. Скитське війско отримало Анему, збило з коня кількома ударами списів; вбив він багато з них, але вбито й єго, а то був чоловік, якого ніхто з товаришів не міг переважити сьміливими війсковими вчинками.

9. Підбодривши знову з єго смерти, Русь гучно й дико закричала й потиснула наших: відступали вони, ухиляючись перед незвичайним натиском Скитів. Імператор, побачивши, що ромейське війско відступає, злякав ся, щоб збившись з того страшного натиску Скитів, цілком воно того рішучого моменту не упустило, і кликнувши до свого полку, списа міцно вхопив і рушив на ворогів. Забили в бубни, засурмили в сурми до бою. Ромеї, застидивши

¹⁾ Тут ще раз маємо цілковиту згоду що до характеристики Святослава у Льва Д. і в нашій літописі, пригадаймо єго славну промову до війска: „уже нам нікако ся дѣти, и волею и неволею стати противу: да не посрамим земли Руские, но ляжемы костью ту“ і т. д.

²⁾ Се нагадує клятву в ум 944 р.: „и да будуть рабі в сий вѣкъ и въ будущий.“

пред таким запалом імператора, завернули коней і міцно вдарили на Скитів; як раз підняла ся й буря з порохом, і заполонивши повіtre, впала на ворогів: порохи, піднявши ся, засліпляли їм очі. Кажуть, що з'явив ся й якийсь юдець на білім коні і вів Ромеїв, підбодряючи їх іти на Скитів, і дивно побиваючи ворогів, помішав їх лаву. Кажуть, що его перед тим ніхто в війску не бачив, та не побачив і після битви, хоч імператор і шукав его, щоб відповідними дарунками наділити і за працю его віддячити; та хоч шукали, не знайшли, і звідти повстала думка певна, що то був великий мученик Теодор, якого імператор в битвах молив помагати, рятувати й спасати его з війском. Кажуть що й таке трапилось звечера перед битвою: в Византії одній дівчині, Богу присвяченій, здало ся ві сні, що бачить Богородицю, і навколо якісъ огневидні люде. І сказала вона (Богородиця) до їх: „покличте мині мученика Теодора“; зараз же привели красного, відважного мужа в зброй. І сказала до него Богородиця: „твому Івану, (*κύριε*) Теодоре в битві з Скитами тяжко приходить ся, поспіши ся єму на поміч, як не встигнеш, то буде его справа зла. Той сказав: „готовий я слухати матери Бога й Господа моего“, і се сказавши, зараз пішов, і зараз сон злетів з очей дівчини. Так закінчив ся сон дівчини.¹⁾

10. Ромеї пішли за тим божественним мужем — вождем, вдарили на ворогів, почав ся тяжкий бой, і Скити, не витримавши натиску кінного війска, і як ще обійшов їх матістр Варда прізвищем Склир (бо той з своїм полком зайдов їм з заду), подали ся тікати; гнали їх до стін, і гинули вони з соромом. Мало що й самого Святослава не взято, враженого й закрівленого, аж ніч надійшла й его виратувала. Кажуть, що в тій битві вбито Скитів пів-тисячою, взято 20 тис. щитів і мечів пребагато, Ромеїв вбито пів-чвертаста і покалічено багато. Таку то побіду осягнули Ромеї в сїй битві. Святослав цілу ніч журив ся про погибелъ свого війска, сумовав і ярив ся. Але не можучи бороти ся з необорним війском, зрозумів, що розсудний вождь, попавши в неможливе становище, не повинний віддавати ся злій долі, а яко муга ратувати свое війско. І так з сївітом послав послів до імператора Івана і просив згоди, з тою умовою, що Тавроскити віддають Дористол Ромеям і пускають взятих в полон, лишають Мізію і вERTAЮТЬ до своеї вітчини; Ромеї ж дають їм відплисти і не нападутъ на їх з огненосними кораблями (бо страшно бояли ся персидського огню, що може нищити й камінє), дадуть окрім того їм збіжа й приймати муть приязно тіх, що прибувати муть для торговлї до Византії, як то давнійше був звичай.²⁾

11. Імператор радо прийняв таку угоду (волів далеко ліпше згоду, як битву, бо знов, що ся раз ратує народи, а другий раз знову нищить), завів умову і згоду й наділив збіжем, кожному чоловікови виміривши по дві міри (медимна); було їх що брали хліб 22 тис., що з тих 60 тис. руского війска втікли від смерти, а 38 тис. зброя ромейська знищила. По заведеній умові Святослав зажадав побачитись з імператором; той не відмовив і в позлоченій зброй на коні приїхав на берег Істра, маючи з собою силу кінних в зброй позложеній. Святослав же прибув, приплівши якимсь скитським човником, тримаючи весло і разом з іншими гребучи, як би й всякий іншій. Виглядав він так: середнього зросту, не занадто високий, але й не низкий, брови

¹⁾ Ся легенда зостається ся доказом, як тяжко приходила Грекам побіда над Русию і яке одушевлене серед їх вона викликала.

²⁾ Тут маємо прелімінарій умови до вище поданого трактату Святослава з Греками; але відносин торговельних, як згадано було, в йому не зачеплено.

мав густі, очі сині, ніс короткий, борода оголена, на верхній губі густе й довге волосе, голова зовсім обголена, з одного боку висів чуб, що означало значний рід; шия здорова, плечи широкі, і взагалі дуже добре був збудований; здавався якимсь понурим і диким; в однім усі висіла золота сережка, оздоблена двома перлинами, з карбункулом посередині, одіж на нім була біла, нічим не різнилась від інших окрім чистоти. Не багато поговорив з імператором, сидачи на лавці човна, й поїхав. Так закінчилася війна Ромейв з Скитами.¹⁾

12. Святослав, лишивши Дористол і віддавши невільників по умові, поплив з товаришами, які зістались, до вітчини. Але як плив, Пацинаки, наряд кочовничий великий, нечистий (власт. — що єсть воши), що перевозить свої оселі, з дебільшого живучи на возах, зробили засаду, майже всіх побили, і самого Святослава з іншими вбили, так що з такого великого війска не багато спаслося в Русь.²⁾ Іван же імператор, в протягу чотирох лише місяців поборовши руске військо, як то вже оповідано, й привернувши Мізію Ромеям, Дористол назвав Теодорополем, з іменем воєводи і мученика Теодора, і лишивши добру залогу там, вернувся до Византії.³⁾

XXIX. Б р у н о.

Бруно з Кверфурта (род. 976 р.), свояк Титмара, близкий чоловік при Отоні III, потім чернець з іменем Боніфая, перейнявся бажанням проповідувати християнство невірним народам і висвячений на єпископа *in partibus*, подався до східної Європи. Звістки про місіонерську діяльність його доволі темні й бідні. З листа його видно, що з Угорщини удався він до Печенігів, потім до Прусів; тут його і вбито було скоро — р. 1009. Лист Бруно, писаний, як доводять, коло 1008 р., після подорожі до Печенігів, до імпер. Генриха II, має на меті помирити імператора з Болеславом польським, прихильником Бруно. Для нас лист сей цікавий своїм оповіданням про побут Бруно у Володимира. Подаємо уривок в перекладі з видання в *Monumenta Poloniae historica* т. I.

Пройшов цілий рік, аж проседівши довго даремно, кинули ми Угрів і пустилися в дорогу до найлютіших з усіх язичників — Печенігів (*Pecenegos*).

Князь Рузів (*Rusorum*), великий і богатий володар, що проти моєї волі задержав мене місяць у себе, — ніби я хочу себе свою волею занапастити, й умовляв, аби я не ходив до такого невірного народу, де не здобуду їх душам жадної користі, а тільки смерть (собі), та ще й найлютійшу. Коли ж не зміг він (умовити), та ще й якесь видінне про мене грішного (*indigno*) єго налякало,

1) Оповідане Льва Д. цілком пригадує слова літописів про простий спосіб життя Святослава. Що до подробиць вигляду Святослава, то оповідане Л. подає повод до деяких двозначних толковань: так Святослав міг бути чи обстриженний чи обголений (ἐψηλωμέος τὸν πώγωνα, τὴν κεφαλὴν ἐψήλωτο — властиво з голою бородою, головою); що до чуба то можна толкувати: чуб висів з одного боку і — з обох боків. Се оповідане Льва Д. від давна звертало на себе особливу увагу, бо то одинока описує вигляду руского князя і Русина взагалі з тих часів.

2) В нашій літописі Печенігам дають вість Переяславці — себ то Болгари з М. Преслави, що Святослав везе великі скарби, і тим дають повод до того нападу на Святослава. Се, як і ціле оповідане про побіду Святослава, неправдиве, але чи не переховалася тут загадка, що смерть Святославу приготовали єго болгарські вороги, і то правдоподібнішо — Греки?

3) Далі йде оповідане про триумф Цимисхія в Костянтинополі; при тім з Бориса, царя болгарського знати були імператорські регалії, і натомість дано ему титло матістра. Тим закінчилася византійська опіка що до його особи.

з війском провожав мене два дні до остатньої границі своєї держави, яку він за для переходів ворожих дуже міцною й довгою огорожею окружив звідусель. Він скочив з коня на землю, я з товаришами йшов попереду, він з своєю старшиною йшов за нами, і так вийшли ми за ворота. Він став на однім горбі, я на другім; обнявши руками, ніс я хрест Христовий, співаючи прегарний съпів: Петре, чи любиш мене? паси вівці мої. Коли закінчено антифон, князь прислав свого старшого до нас, з такими словами: „я давів тебе аж де кінчить ся моя земля і починається ворожа. Для Бога прошу, не занапащай на сором минії свого молодого життя. Я знаю, що ти завтра до третьої години без користі, без поводу мусили зкоштувати гіркої смерти.“ Я відповів: „нехай тобі Біг відчинить рай, як ти мені відкрив дорогу до язичників“.¹⁾

Щож далі? Без жадної шкоди йшли ми два дні, третього дня, в п'ятницю, трічи — рано, опівдні й о девятій вели нас, з похилими головами, на смерть, і всякий раз чудовним чином — бо так велів Біг і вождь наш Петро, виходили ми непорушно з поміж ворогів. В неділю прийшли ми до більшого збору й дозволили нам жити, поки вістники об'їдуть і зберуть народ на збір. Другого отже дня о девятій покликано нас на збір, бито нас і коней, збіглося люду без ліку з лютим видом, підняло страшний крик, тисяча сокір, тисяча мечів витягнено на наші ший й грозять посікти нас на часті; мучили нас аж до ночі, тягали туди й сюди, поки старшина їх землі, віднявши нас силою з рук їх і вислухавши нашої мови, зрозуміли, бувши розсудними, що ми з добрим прийшли до їх землі. Так за волею предивного (*mirabilis*) Бога і найдорогшого Петра п'ять місяців ми пробули між тим народом, обійшли три частини, четвертої не чіпали: звідти вістники старшини (*meliorum*) прийшли до нас. Коло тридцяти душ стало християнами; за помочию божою уложили ми згоду, якої ніхто, як вони казали, не міг окрім нас уложить. „Ся згода, казали вони, тобою стала ся. Як що вона буде міцною, як ти доводиш, всі ми радо станемо християнами. Як же той князь Рузів порушить віру, мусимо дбати тільки про війну, а не про християнство.“

З тим прийшов я до князя Рузів, той згодився задля Бога й дав сина закладником. Висвятили ми з поміж своїх єпископа, і він (князь) разом з сином послав єго в середину землі. І запроваджено на побільшене слави й хвали Спасителя Бога закон християнський в тім народі, найгіршім і найлютійшім з усіх язичників, які є на землі.²⁾

1) Приїзд Бруно до Київа припав на часи дуже тяжкої боротьби Руси з Печенігами, коли, як каже наша літопись, „бѣ рать велика безпереступа“, руска колонізація подалась з степових країв під тим натиском, і Володимир мусів заходитись коло оборони околиць київських. Літопись оповідає, що він тоді почав будувати „городи“ (замки) по Стугні, Десні, Острі, Трубежу й Сулі; до сих заходів коло оборони належить і та огорожа (*sepes*), про яку оповідає Бруно; *sepes* звичайно значить частокіл; були в ній і ворота, як бачимо з оповідання. Заховались досі сліди валів з ровами, часом високих (3—4 сажні й досі), що огорожували південні (і західні) границі Руси (про них спеціальна розвідка В. Антоновича в Київськ. Стар. 1884, III); є їх кілька рядів: понад Росію, Красною, Стугною. Огорожа, про яку оповідає Бруно, що йшли до неї два дні, могла дійсно бути десь в околицях р. Стугни.

2) Далі Бруно каже про свій замір іти до Прусів. Місія у Печенігів, як бачимо, не була дуже щасливою й не заставила по собі значного сліду. Про місіонерську діяльність на Русі Бруно нічого не згадує, була Русь і без того хрещена; звістки про таку діяльність єго на Русі повстають у пізнішого біографа Даміані через помилку — замість князя Прусів з'являється ся князь Русів, що хреш

XXX. Титмар.

Титмар, з роду Сакс (976 † 1018), еп. мерзебургский від р. 1009, один з видатніших хронистів німецких, писав свою хроніку вже бувши єпископом, десь від р. 1012 і до самої смерті. Видатне становище, зносини з двором, давали ему можливість добре осьвідомлятись про події сучасні, тім хроніка єго, написана досить неправильною латиною, стає важним жерелом. В своїх оповіданнях про справи рускі міг він мати відомості від Саксів, що ходили з Болеславом в поміч Святополку, тим так вони й докладні. Специальна оцінка відомостей єго з 1018 р. — у Линниченка *Взаимнія отношення Руси и Польши*. Текст видано в *Monumenta Germaniae historica, scriptorum t. III*, звідти й подаємо переклад.

VII. 52 (1017). Поступлю далі в своїх увагах і згадаю про неправдиве поступоване короля руского (Ruscorum) Володимира (Wlodemiri). Він взяв жінку з Греції на ім'я Олену, що засватана була за Отоном III та хитрим підступом відібрана,¹⁾ і за її намовою прийняв съяту віру християнську, але добрим дѣлами єї не украсив. Бо був з нього чоловік надзвичайно розпустний і лютий, і дуже нашкодив (власт. — тиснув) тендитним Данаям. Мав він трох синів,²⁾ і одного з них оженив з дочкою князя Болеслава, нашого напастника. З нею послано з Польщі Рейнберна, єпископа Солі Колобрежскої (Salsae Cholbergiensis); він уродив ся в окрузі зв. Гассетун³⁾ і освічений свободною наукою у розумних учителях, дійшов годності єпископської, думаю — засłużеної. Скільки попрацював в повіренії єму справі — на се не вистачить ані моє зната, ані красномовности: поруйнував і спалив храми ідолъскі; в море, присвячене демонам, вкинув чотири камні, помазаних св. помазанем і очистив благословенною водою, і всемощному Господеві нову галузь на неплодному дереві — себ то в народі дуже неосьвіченім, порослі св. проповіди вивів; тіло своє мордуючи неспанем, нуждою і мовчанем, серце обернув до богомисленної розваги.⁴⁾

Згаданий вище король (Володимир), прочувши, що син єго з потайної наради Болеслава забирає ся до повстання на него, взяв єго (Рейнберна) разом з ним (Святополком) і (єго) жінкою і віддав під пильний догляд.⁵⁾ Там всечесний отець, чого явно не міг робити, потай на славу Божу робив пильно далі. Тут помирившись з Найвищим Священиком слізми й жертвою неперестанної молитви, що неслась з смиренного серця, визволений з тісної вязниці тілесної радісно перейшов до свободи вічної слави.

стить ся у Бруно. Про згоду Руси з Печенігами, запроважену заходами Б., не кажуть нічого рускі жерела; могла се бути лише коротка перерва, бо далі, й до смерті Володимира війна йде свою дорогою. Б. в листі представляє справу так, що з власної ініціативи, а не з поручення Володимира запровадив згоду; характерно, що Печеніги представляють справу так, що не вони, а Володимир є ініціатором війни.

1) Тут Титмар помилив ся, помішавши византійських княгинь.

2) Стільки знов Титмар.

3) Гассетау, коло Бамбга.

4) *Ad speculum divinae contemplationis.*

5) Перекладають такоже: в осібні вязниці (*in singulari custodia*) Звістка Т. про замір повстання Святополка обяснює нам оповідане літописи, що Святополк хоч одержав від батька землю Туровську, в часі смерті Володимира пробував в Київі, але ніби на волі; літопись натякає на его звязок якийсь з Вишгородом: може батько перед смертю випустив з вязниці і посадив єго під рукою в себе в Вишгороді. Рейнберн чи не був посередником в тих зносинах Болеслава з Святополком.

А ім'я того короля (Володимира) несправедливо толкують: властє спокою (potestas pacis), бо не то зветься правдивим спокоєм, що мають від часу до часу неправедні, або держуть властителі сьвіту сего, бо сей завше хисткий, але той тільки виключно ним володіє, хто, заспокоюючи всякий рух свого духа, здобуває царство Бога, що переборює перешкоди втіхою терпіння. І той епископ, в небесній безпечності пробуваючи, съміється з погроз неправедного чоловіка, володіє чистотою подвійною і дивить ся на полум'я карі того роєспустника, бо як съвідчить учитель наш Павел: перелюбів судить Біг. Болеслав, довідавшись про все отсе, не занехаяв, скільки міг, за те пометитись.

По тому король той (Володимир) вмер в старости, полишивши всю спадщину свою двом синам, тим часом як третій був в вязниці, але звідти він втік, полишивши жінку, й утік до тестя.¹⁾ А король той (Володимир) мав слабість (lumbare venereum), і то ще побільшило його прирожденну недужність. Учитель же спасеня нашого Христос, велячи нам опоясати свої чресла, сповнені погибелльним багатством розкоши, не до чого пньшого як до здережности нас покликує. І король той, чувши від своїх проповідників про съвітильники запалені,²⁾ пляму вчиненого гріха зтер пильною щедростю милостині; бо писано: давайте милостиню, і все у вас буде чисто. І він, бувши вже в старих літах і довго панувавши над згаданим королівством, вмер, і поховано його в Київі (Cuiewa), великом місті, в церкві мученика Христового і папи Клиmenta, коло вище згаданої жінки його:³⁾ їх гроби стоять в середині тої церкви зверху. Власть же його ділить ся меж двома синами, і Христове слово скрізь справджується: бо я бую ся, що виходить те, чому голос правди каже сповнюватись; а він каже; всяке царство, розділивши саме на себе, розпадеться, і таке далі; всі християни молять, щоби Бог перемінив такий присуд що до сих країв (in hiis partibus).

VIII. 16 (1018). Не можна промовчати, що за біда тяжка трапилася на Руси (Ruscia). Болеслав напав на неї з великим війском і багато її пошкодив. Місяця іюля в 11 день августівських календ (22/VII) згаданий князь (Болеслав) прийшов до якоєсь ріки⁴⁾ і там війску свому каже стати табором і приготувати потрібні мости. Коло неї ж і король руский стояв із своїми і чекав неспокійно, який буде кінець заміrenoї з обох боків битви. Тим часом ворог, викликаний Поляками (Polenii), съміливо виступає на битву, але з несподіваним щастем його проганяють від ріки, яку він обороняв. Довідавшись про се, Болеслав осмілюється ся і вмовляючи товаришів, щоб готовувались і посыпали, швидко, хоч і тяжко, переходити ріку. Противне військо, полками ушиковавшись супроти їх, даремно силкується ся боронити вітчину, бо вже з першим натиском відступає і після цього не дає съміливого відпору. Там тоді побито нечислену силу втікачів, а мало побідителів. З наших пропав Герик, вояк славний, що його імператор наш довго держав в вязниці. Після сего дня Болеслав щасливо, як хотів, наганяв розбитих ворогів: всі мешканці його прий-

¹⁾ Тут мусів Титмар помилиться.

²⁾ Наглякає Т. на притчу євангельську про дів.

³⁾ Царевни Анни; Володимира поховано в церкві Богородиці Десятинній, Т. називає її так тому, що там були мощи папи Клиmenta, принесені з Херсонеса.

⁴⁾ Літопись каже (р. 1018), що битва була над Бугом, коло м. Волиня; з якоєсь легенди оповідає вона, що Русини викликали Болеслава до бою посыміхом, і дуже їх побито. В оповіданні своїм Т. все зве Володимира і Ярослава королями (reges), Болеслава — dux, а Святополка — senior.

мають і частують дорогими дарунками. А тим часом Ярослав силою опановує одно місто, що належало до його брата і забирає його мешканців. Місто ж Хитаву (Київ), дуже сильне, вороги Педенеї (Печеніги) знесилують частими нападами з намови Болеслава, і зруйновано єго великою пожежою.¹⁾ Мешканці єго боронили, та скоро мусіли піддатись чужій силі, бо король їх втік і покинув, і 19 д. календ септембрських (14/VIII) прийняло (місто) Болеслава і свого князя Святополка (Centopulcum), якого давно не бачила — єго ласкою і страхом перед нашими придбано весь той край. Архиєпископ міста прийняв їх, як приходили, з мощами святих і іншими святощами різними в монастирі св. Софії, що рік перед тим згорів від нещасливого випадку. Була там невістка вище загаданого короля, жінка і девять сестер єго; старий роспustник Болеслав одну з їх, до якої давніше сватав ся, неправедно забрав, забувши про свою жінку. Несчисленна сила грошей приходить єму тут, більшу частину їх він роздає своїм приятелям і прихильникам, а дещо посилає до вітчини.²⁾ В помочи загаданому князю (Святополку) було з нашого боку 300, Угрів 500, а з Печенігів 1000 чоловіка. Всіх їх віправили до дому, бо князь той тішився, що тубильці верталися і показували себе вірними єму.

В великім сім місті, столиці того короліства, є більш 400 церквів і 8 торгов, люду нечисленна сила, а він, як і весь сей край, боров ся з дуже шкодливими для них Печенігами і інших (ворогів) перемагав силою втікачів — рабів, що сюди звідусель збігають ся, а особливо з швидких Данів.³⁾

Потішений таким щастем, Болеслав послав архиєпископа загаданої (церкви) до Ярослава, щоб той попросив у єго, аби вернув єго (Болеслава) дочку, а обіцяв віддати єго (Ярослава) жінку з невісткою і сестрами єго.⁴⁾

XXXI. Ях'я Антиохійський.

Ях'я син Саїда сина Ях'ї, лікар і письменник арабський з I-ої пол. XI в., був православний грек з Єгипта, родич (свояк) патріархаalexандрийского Евтихия (по арабську — Сеїда ібн Батрика), такоже славного лікаря й історика (+939/40) і повів далі єго „Перлове намисто“ — історичну хроніку, доведену до 837/8 р. З передмови до хроніки Ях'ї знаємо, що в першій редакції написана вона була перед переїздом єго до Антиохії (де мешкав потім) в р. 1014/5, але потім він переробив і доповнив її в Антиохії на основі нових жерел. До якого часу він довів її, не знати, бо досі відомі рукописи єго не мають кінця, доходила напевне до 1031 р.; сам автор — як се є таж сама особа з відомим лікарем того ж імені з Антиохії, жив ще 1063 р. Працю єго недавно відвідував і видав

¹⁾ Про се літопис не каже; Печеніги виступають союзниками Святополка під р. 1010. Про те відомості Т. заслугують віри.

²⁾ Подібно каже й літопись, та тільки виїзд Болеслава був недобровільний: Болеслав же бъжа ис Киева (бо Поляків почали бити Кияне), воизма имъние, и бояре Ярославлъ, и сестръ єго, и Настаса пристави десятильного (священника з катедри), бѣ бо ся ему въвѣрiltъ лѣстю, и людий множъство веде съ (со)бою (Іпат. с. 101). Може про кінець похода Болеслава Титмар не знав, бо вмер 1 грудня, а хроніка єго переривається на вересень.

³⁾ Очевидно, Т. прочув про Варягів — Скандинавів в дружині київській і трохи сю відомість побільшив, такоже як побільшив, мабуть, і число церквів київських (правда, і в літописі під р. 1124 сказано, що в Київі згоріло церквів 600: хто хоче сю відомість прийняти, об'яснюють, що тут пораховано церкви приватні, домові). Згадка Т. про Данів — оден з аргументів норманістів.

⁴⁾ На тім переривається оповіданє Т. про справи руски.

з неї витяги з перекладом росийським і коментарем бар. Розен під титулом: „Імператоръ Василій Болгаробойца, извлечениі изъ лѣтописи Яхъи Антіохійскаго (Спб. 1883); звідти подаємо уривки (с. 23, 177, 180).

Болгари зкористали з випадку, що імператор Никифор воював землі мусульманські, і руйновали скрайні єго держави і набігали на сусідні землі. Він пішов на їх і побив, завів угоду з Русию — а вона воювала з ним¹⁾ — і умовився з нею, що воюватимуть вони Болгар і нападуть на них. І розпалилась ворожнеча між ними і почали вони воюватись між собою. І взяла Русь гору над Болгарами і несподівано напала на їх місто Тлера²⁾, столицю їх держави, і взяли двох синів Самуїла, царя болгарського, що там були.

Прочув Цимисхий, що Русь, з якою Никифор прийшов до згоди і заувів умову про війну з Болгарами, зberають ся йти на нього, воювати з ним і помстити ся за Никифора. І впередив їх Цимисхий, і пішов на них і обложив їх в місті Тайсайра,³⁾ що Руси взяли у Болгарів. І зоставався він там, при тій облозі три роки⁴⁾. І просив король Руси Цимисхия, щоб він дарував і дозволив ему з людьми, що були при ньому, вийти з міста й вернутись до свого краю. І пристав на те цар і взяв від нього міста і сусідні твердині, які опанувала була Русь, і взяв від нього обох синів Самуїла, царя Болгарів, що були в їх (Руси), і від себе іменував начальників до тих твердинь. І вернувся цар до Костантинополя⁴⁾.

І Варда Фока збунтовався явно і оголосив себе імператором в середу, на свято съв. Хреста 14 айлуля (вересня) 1298⁵⁾, себто 17 джумади I 377 і опанував край Греків до Дорилеї і береги моря, і дійшли єго війска до Хризополя. І стала ся справа небезпечною; і імператор Василь був в клопоті з причини сили єго (Варди) війск і побіди над ним (Василем). І перевели ся єго скарби, і примусила єго біда послати до царя Руси — а то єго (Василя) вороги — просити, щоб поміг ему в такому становищі. І пристав він на те. І уложили вони поміж себе умову про посвоячене, і оженився цар Руси з сестрою царя Василя⁶⁾, як сей поставив ему умову, щоб він охрестив ся

¹⁾ Сього з інших жерел ми не знаємо

²⁾ Д. Розен догадує ся, що то Доростол.

³⁾ Мусить бути lapsus linguae, замість 3 місяці.

⁴⁾ Слова Ях'ї, як бачимо, підтверджують оповідане Льва Диякона про результат війни; мотив пімсти за Никифора — то, звісно, помилка. Про різницю хронологічну (971 замість 972 р.) я згадував уже; Ях'я оповідає, що 360 р. гиджри (4/X 970—23/IX 971) пять місяців єгипетське військо стояло під Антиохією, а Цимисхий як раз тоді був на війні в Болгарії, а вернувшись з Болгарії, пішов на схід і перейшов Евфрат 13/IX—11/X 972 р. (Розен ор. с. с. 189—4). Болгарська кампанія Цимисхия закінчилася літом, тож се не міг в такім разі бути 972, тільки 971 р.

⁵⁾ Рік т. зв. селевкідської ери; дата відповідає 987 р. Для пояснення оповідання треба сказати, що Варду Фоку, небіжа імп. Никифора послано було против Варди Склира, византійського намісника в східних краях Малої Азії, що збунтовався й оголосив себе імператором зараз по смерті Цимисхия (976 р.). Втративши віру у імператорів, Фока вішов у зносини з Склиром, але сего увязлив, віддавши під дозор жінки, і себе натомісь оголосив імператором. Повстане пішло так щасливо для него, що швидко (десь при кінці 987 р.) стояв під Костянтинополем; Хризополь — над Босфором (Скутарі), Дорилея — на схід від Пруси (Бруси).

⁶⁾ З дальших слів видно, що імператор видав за Володимира сестру вже пізнійше, тому єї слова треба розуміти, або як пояснене змісту умови, або як згадку про її остаточний результат.

і вся людність его країв, — а то народ великий. І тоді Русь не признавалась ні до якого закону і не знала жадної віри. І послав до него цар Василь пізньше митрополітів і єпископів, і ті охрестили царя і всіх, кого містили в собі его землі, і послав до него сестру свою, і та побудовала багато церквів в землі Руси. І коли зайдла у їх умова про шлюб, прийшли війска Руси такоже й сполучились з війсками Греків, які були у царя Василя, і пішли все разом на боротьбу з Вардою Фокою морем і суходолом в Хризополь¹⁾). І перемогли вони Фоку, і опанував цар Василь край приморський, і забрав все кораблі, які були у Фоки²⁾.

І розійшлося те війско що було з Никифором, сином Фоки, і сам він пішов до своєї матери, а та пробувала в тім замку, де було посажено Склира. І написав Варда Фока своєму сину Льву, що лишив він намістником в Антиохії, і звелів ему, щоб виправив з міста патриарха Агапія з міста, щоб не пошкодив ему своїми заходами. І запросив его Лев виїхати за місто, давши знати, що хоче з ним поговорити про одну справу, що ему задає клопіт, і закликав такоже багато з мешканців Антиохії. І вернувся Лев до Антиохії і не дав вернутися до міста патриарху Агапію й тим, що вийшли з ним разом; було се в суботу 8 адара (марта 989 р.) 1300, себто 23 зу-л-кади 378. І рушив цар Василь і брат его Костантин разом з своїми війсками і з війсками Руси і стріли ся з Вардою Фокою в Абидос — а се недалеко від берега костянтинопольського — і побили Фоку, і вбито его в суботу 13 нисана (квітня) того ж року, себто 3 муҳаррема 379, і принесено его голову в Костянтинополь і виставлено. І тягнувся его бунт один рік і сім місяців³⁾.

¹⁾ Се оповідане про зносини Византиї з Володимиром Св. дуже важне, бо йде з доброго жерела. Доки не відомий був текст Ях'ї, воно було знане з передказу (не дуже докладного, що й затемнило справу) у арабського письменника аль Макина. З оповідання Ях'ї довідуємося, що початок тих зносин пішов від імператора, застрашеною повстанем; Володимир поставив умову, що імператор видасть за нього сестру, імператор — що Володимир охрестить ся. Тоді Володимир послав своє війско — десь літом 988 р. Але сестра імператора поїхала аж пізньше; порівнюючи з сим дату (виведену з звестки у Льва Діякона), що Херсонес взято після квітня 989 р., об'ясняють, що імператор, перемігши за помочию Володимира Фоку, протягав час і не посылав сестри (бо на византійський погляд — шлюб її з Володимиром був великим пониженем), і лише похід Володимира на Херсонес примусив его ту умову сповнити. З сею справою звязаний вивід дати охрещення Володимира, і над нею велась нещо давно жива суперечка (розвідки Завитневича, Соболевского, Лінніченка).

²⁾ Тут проминаю оповідане про поміч, послану Фоці з Грузії

³⁾ Після смерти Фоки жінка его випустила Склира, і той повів справу повстання знову, але імператор завів зносини з ним і приєднав, повернувшись і побільшивши ему і его сторонництву уряди й маєтки. Се об'ясняють тими ударами, які понесла як раз Византия від Болгар і від Володимира (похід на Херсонес). Помічний корпус руський, що прислав Володимир, і пізньше зоставався в Костянтинополі; Ях'я згадує про руске війско, оповідаючи про похід на Сирію 999 р. («де які мешканці (Химса) заложились в місцевій церкви съв. Костянтина, ува-жаючи себе там безпечними; довідавшись про се, Руси з війска его (імператора) підпалили її» — с. 40;) відомості є й у інших авторів; про се розіпраша Василевского — Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополь XI и XII в. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1874).

XXXII. Георгий Кедрин.

Особа сего автора нам майже цілком невідома; додадути ся, що був та якийсь духовний. Єго всесвітна хроніка (*Συγραφή ιστοριῶν*) кінчить ся приходом на стіл імператорській Ісаака — р. 1057 і мабуть коло того часу була й закінчена. Для нас вона цікава головно своїм описом про останній похід Руси на Константинополь, описанем дуже докладним і в византійськім письменстві одиноким. Подаємо уривок з видання в боннськім *Corpus scriptorum hist. Byz.* (t. XXXIII р. 551).

Місяця іюня того ж самого індикта (11 — р. 1043) трапився й похід Руси (*τὸν Ῥῶν*) на столицю. До того часу вона жила з Ромеями в відносинах добрих і спокійних, зносили були безпечно й купці ходили звідти і звідсі. А під той час вийшла в Византий суперечка з якими скитськими купцями, з того повстало бійка, й одного значного Скита вбіло. Князь же (*κατάρχων*) сего народа Володимир, чоловік горячий і гнівливий, скоро дізнався про той випадок, розсердився та не гаючись і трохи з походом, зібраав своїх людей, скільки було до війска здатних, та приїднавши немалу поміч від народів, що мешкають на північних островах океану, зложив, як кажуть, сили коло 100 тисяч та посадивши на місцеві кораблі, звані однодеревними (*μονοξύλα*), рушив на столицю.¹⁾

Дізнавши про се, імператор послав послів, просячи (Володимира), аби залишив похід, і обіцяючи відшкодоване дати, коли яка кривда стала ся, аби задля малої причини не квапивсь ламати від давна установленого спокою і народи один на одного напускати. Коли ж той, одержавши сей лист, з соромом прогнав послів і дав відповідь горду та нерозважну, імператор, залишивши надію на згоду, й собі як треба почав готовуватися. Скитських купців, які пробували в столиці, також і тих що в помічнім війску були, порозідав він по областях і безпечно умістив, щоб і в імперії якоєвъ чвари не повстало, і урядивши, скільки дозволяв єму час і наглі обставини, імператорські триери, і інших немало добре споряжених та легких, посадив на їх війско з того люду воєнного, що трапивсь тоді в Византиї, сам сів на імператорський дромон, рушив на Скитів і стрів їх коло устя Понта: стояли вони коло т. зв. Фара; чимале ж кінне війско (византійське) йшло за ним (імператором) суходолом.

Обидві сили стали одна проти одної, але жадна не хтіла розпочинати: Скити стояли спокійно на якорі в порті, а імператор чекав їх нападу. Так час ішов, і вже було надвір; імператор знову послав послів до згоди, але варвар знову відправив їх з соромом, кажучи, щоб аби він залишив війну з імператором, дали єго війску по три літри золота.²⁾ Відповідь була неможлива, і (імператор) постановив почати бій. Поки ті собі стояли безпечно, покликав імператор Василя Теодорокана і звелів єму взяти швидких кораблів (*δρομάδας*) і поїхати, щоб попробувати, чи не зможе він стрільбою викликати Скитів до битви. Той взяв три триери і рушивши до Скитів, не став їх пробувати стріль-

¹⁾ Цікаві тут натякання на живі зноси торговельні Руси з Византією, на перебуване повсесчасне в Константинополі руских купців (за старою модою Кедрин воліє звати Русь Скитами) і руских вояків в византійському війску. Князя руского Кедрин звє Володимиром; є тут стільки помилки, що кермо держави рускої належало до Ярослава, а він вирядив в похід свого старшого сина Володимира, що седів в Новгороді. Вояки з островів північного океану мають означати наємну дружину скандінавську: про участь її в поході каже ширша версия руска (Варяги).

²⁾ Літра, византійський фунт = 72 солідів, себто червоних золотих.

бою, але кинувсь в середину їх і зпалив сїм кораблів штучним огнем, три потопив разом з людьми, а один взяв: скочив сам на нього і людей, що були там, інших повбивав, інших прогнав, бо злякалисъ его відваги. Колиж побачили, що надходить імператор з усюю силою і зміркували натурально, що коли від трох триер вони так постраждали в битві, що ж то прийдеться потерпіти, як будуть з цілим флотом битись, тай подались тікати, але викинуло їх на місце, де були скелі та камінє підводне, і втратили вони більшу частину кораблів, а тим часом з суходолу нападали ще вояки з війска, що тудою йшло, й побили багато, так що потому найшлося викиненого на береги трупу коло 15 тис.

Після сїї побіди над Скитами імператор простояв цілих два дні, а на третій вернувся до столицї, лишивши два полки і т. зв. ἑταρεῖς (товариства) під проводом паракимомена (спальника) Миколая і магістра Василя Теодорокана, щоб вони гледіли берегів, обїздили та стерегли, аби варвари не вийшли де, цілому ж флоту сказав стояти коло Фара. Так урядивши, імператор прийшов до Византії, а ті що з паракимоменом і з Теодороканом обходили береги, куди повиходило трупи варварів, здобули силу здобичі й зброй.

А двадцять чотири триери, відділивши від решти флота, погналися за варварами і гонячись, застали їх, що стояли в якісь затоці. Скити довідались про мале число їх і дізnavши, що нема їх більше, скільки з'явилось, пішли з одного і з другого боку на обхід і гребучи дрібно, почали їх окружати. Ромеї, втомлені попередньою гребнею, коли гналися, та настраждені силою варварських кораблів, подалися тікати. Але варварські кораблі встигли окружити їх заступити затоку, і вихід до моря був неможливий; тоді патріций Костянтин Каваллурий, воєвода Кивиреотів, съмілово став до бою з триерами своїми й ще десятю іншими, і по сильній битві побито єго. Взято чотири триери з людьми, разом з адміральським кораблем, і всіх на їх вбито; решту римських кораблів повиходило на міліні, на береги, на скелі, і побились, а люди одні потонули в морі, інші, забрані варварами, віддані мечу й неволі, а ті що спаслися — вернулися до свого табору піші та голі.

Що справа пішла не так, як сподівалися, стали думати Скити за поворот до дому. Коли вони йшли морем і суходолом (кораблів не ставало на всіх, бо декотрі потонули і побрані в вищезгаданій битві, інші від бури та хвиль розбились, і для того більша частина йшли пішки), перестрів їх Ката-калон Вест Обпалений (ὁ κεκαμένος), що був старшим над городами й замками коло Істра, — на березі т. зв. Варни, напав і примусив тікати; богато побив, а 800 взяв живцем і звязаними послав до імператора. Сей (Ката-калон), як ще Скити з своїх країв ішли на столицю і почали живити ся в області, що він тоді мав, зібраав своїх людей та вдарив на їх і по міцній битві примусив їх тікати і забрати ся до своїх кораблів. А стережучи побережні місця свого краю і чекаючи кінця (того походу), перестрів їх при повороті й напавши міцно, вчинив вище росказане.¹⁾

¹⁾ Про сей похід знаходимо в т. зв. Початковій літописі оповідане, також під р. 1043, яке має дві версії — коротшу в давнішіх редакціях і ширшу в т. зв. збірнику Воскресенськім. Се оповідане цілком не каже нічого про першу битву — в Босфорі, а кораблі Володимира розбиває буря, і він вертається; імператор послав 14 (у Кедрина 24) човнів в погоню, але Русь їх побила; значна (мабуть — переважна: 6000) частина Русі пішла після бурі берегом, і їх Греки побрали в неволю. Ширша версія додає, що за Дунаєм Русь радила Володимиру

XXXIII. Сага про Олава Триг'васона.

Цілком осібне місце серед наших жерел займають північні саги; герої їх часто досить виступають на рускім ґрунті, а з жерел тубильних знаємо, як дійсно часами (в X—XI в.) багато пробувало на Русі між дружиною Скандинавів. Однак законоположник наукової історіографії Шлецер дав дуже суворий осуд про саги як історичний матеріял; хоч з часом погляд на їх значно помякшав (в російській історіографії горячим оборонцем їх виступив 1834 р. проф. О. Сенковський), але досі не висліджено й не оцінено їх докладно, як жерело для історії Русі. Трудність головна в тому, що саги є захованіся не в орігінальній формі, а літературних обробленнях, і то значно пізніших; найранішшу збірку, т. зв. Старшу Едду (едда — бабка), змісту переважно митольгічного, і в формі переважно поетичній, надають Земунду Зиг'фусону, ісландському съвященику з 2-ої пол. XI в.; т. зв. Молодша Едда, мішаного змісту, в формі прозаїчній з фрагментами орігінальних пісень, належить Снорро Стурлезону, ісландському аристократу († 1241); він же уважається автором Геймскрінгли, цікла саг про королів норвезьких. В передмові до неї головним жерелом укладчик представляє історичні пісні й перекази устні, і сам зауважає, що пісні мають можливість довго заховуватись без переміни; однак він не обмежувався їх записуванем, а користав з того матеріялу, виявляючи певну самостійність в композиції. Сага про Олава Триг'васона війшла в цикл Геймскрінгли, але заховалась ще в обробленнях двох давніших ісландських монахів — Одда Снорросона і Гуннлауга Лейфсона; редакція Одда належить до другої половини XII в., Гуннлауга мабуть трохи пізніші (вмер 1218 р.); обидві були уложені мовою латинською, але заховались в ісландськім перекладі: автором єго уважають Стирмера, капеляна Стурлезонового († 1245); редакції Снорро і Гуннлауга мають фрагменти пісень, редакція Одда прозаїчна цілком. Редакція Стурлезона далеко менше оповідає про Гардари (Русь), ніж ті дві: нема тут ані Володимирової матери, ані участі Олава в охрещенні Русі. Уривки з їх видані в I т. збірника *Antiquités russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves*, де зведено з саг що належать до історії держави Руської; скандинавські тексти подані тут з латинським перекладом (вид. товариство північних антикварів під редакцією Рафна, в Копенгагені, 1850—2, 2 т. in fol.). Подаю експерти з редакції Одда, нотуючи важніші варіянти з двох інших.

3. Про короля Гардів і єго матір. Тоді панував над Гардари-ком з великою славою король Валдамар; за єго матір казали, що вона пророчиця: таке пророковане язичників в Письмі зветься духом питийським. Що вона прорекла, зтвержалось фактами; але тоді була вже вона дуже ослабла від старости. Був у їх такий звичай, що першого вечера свята Іольского виносили її на стільці перед трон короля, і перш ніж почнуть пити, король питав у матери, чи не предчуває вона і чи не знає — чи загрожує єго королівству яка небезпечність або шкода, чи не надходить який попохон чи страх, чи не жадає єго землі хто інший. Вона єму відповіла: не предчуваю я душою, сину, нічого такого, щоб уважала для тебе або твого королівства небезпечним і взагалі нічого такого, щоб могло твоє щастє потурбувати, але бачу якесь дивне і незвичайне видінє: тепер, сього року уродив ся в Норвегії син від одного короля, що буде вихований в сїй (нашій) землї, і буде

вийти з війском на землю й отаборитись, а Варяги умовили йти під Костянтинополь, і що та буря стала ся тому, бо Греки в море окунали Христові пелени (про єї версії див. замітку Куніка в книжці Дорна „Каспій“). Як бачимо, окрім пропуска першої битви, коротка редакція цілком згожується з оповіданем Кедрина. Як давня подробиця про причину бурі, що очевидно повторяє оповідане про перший похід Русі на Костянтинополь IX в., трудно сказати; правдоподібніше однаке, що маємо тут інтерполяцію пізнішую.

з єго чоловік знаменитий і славний князь, він не зробить шкоди твому королівству, але багатьма способами побільшить, а потім вернеть ся ще за молодого віку в Норвегію й опанує королівство, що до нього правом прирожденним належить, і ставши королем, ясним світом заблище, буде помічник багатьом в північнім краю землі, але під властисю его не довго буде Норвегія. Та вже несеть мене звідсі, бо вже сказала досить, навить занадто, і більш не скажу.¹⁾ Сей Валдамар був батько короля Яризлейфа.¹⁾

4. Про Олава, сина Тригви і єго матір Астриду. Олав і Астрида пробули дві зими у старого Гакона; вирядивши їх знаменито, доручив він купцям, що їхали на схід в Гарди, щоби виправити їх до брата Астриди Сигурда, що був у великій шанобі у короля (конунга) гардского.²⁾ Старий Гакон наділив їх усім, що потрібно було для сїї подорожі, і не перш відступив, аж як поїдали вони на корабль з добрым проводом. Поплили в море, і в сїї дозові напали на їх розбійники, що забрали в їх все добро, частину людей побили, а решту розлучивши, забрали в полон і неволю. Тут Олава відлучено від матери, і її потім продавали з одної землі до другої; Олава, як і інших невільників, продано за раба, і в сїї неволі мав він трох господарів. Перший з їх що купив, на імя Клеркон, вбив на єго очах єго доглядача;³⁾ скоро потім продав він єго якомусь чоловіку на імя Клерку, взявши за нього доброго цапа; і в єго власти був (Олав) якийсь час. Але Бог, не заставляючи в темряві слави і годності своїх другів, як і світ не може зховати ся в пітьмі, виявив і славу сего хлопця і визволив єго з неволі, як колись Іосифа. Бо той чоловік, що мав Олава в своїй власти, продав єго певному чоловіку на імя Ерес, взявши за него дорогу одіж, що ми свою мовою звемо *vesl* або *slagning* (плащ). Хозяїн, що купив єго на сей раз, був родом з язических країв; жінка єго звала ся Рехон, син Реас. Купив він разом з Олавом і єго товариша Торгильса, сина Торольва, старшого від Олава. В сїї неволі пробули вони 6 зим.

5. Про Олава. Тоді правив Гардариком Валдамар, мав він жінкою королеву на імя Алогію, жінку дуже розумну. Сигурд, брат Астриди, мав такий вплив у короля, що одержав від нього великі маєтності й великий край до правління, наставлений був судити справи, що приходили до короля, й поберати мито королівске з багатьох округів; власть єго мала значити по цілім королівстві.⁴⁾ Олаву було вже девять років, як трапилося, що вуй єго Сигурд

¹⁾ В сїї оповіданню бачуть звичайно памятку про „наймудрішу жінку“ кн. Ольгу, бабку Володимира; тільки ся постать в традиції поетичній роздвоїла ся, і з того вийшла пророчиця бабка і жінка Володимира Алогія (зам. Ольга), „найрозумніша між жінками“. В редакції Стурлезона епізода про матір нема зовсім. З комбінації фактів виходить, що Олав уродився 969 р., коли Володимир ще не був князем. Гардарик — край городів (замків), звичайне імя Руси в сагах; тім часом як редакція Одда не пояснює близче де в Гардарику князювали Володимир, в двох других редакціях виступає він князем Голм'гарда — Новгорода.

²⁾ Батька Олава — Тригви, забито в боротьбі з суперечниками, і Олав родив ся вже після смерти батька; жінка Тригви Астрида переховувалась у батька, потім в Швеції у Гакона, але як вороги всякі заходи робили, щоб Олава в свої руки дістати, постановила їхати до брата Сигурда.

³⁾ На імя Торольва; вбив тому, що той був занадто старий для роботи (як обяснюють інші ред.).

⁴⁾ Сей Сигурд в жерелах руских нівідомий; але таких Норманів між боярами Володимировими могло бути немало; цікаво, як би могли ми покластись на оповіданні саги про обовязки Сигурда, але не можна. В двох інших редакціях означено, що Сигурд знайшов Олава в Eistland, зberаючи податки на Володимира;

прийшов в село, де пробував Олав, а селянин з робітниками був в полі. Сигурд, окружений купою людей і съвітлам проводом, віхав в село конем, а Олав тоді з іншими хлопцями грав ся: бо хазяїн так єго любив, що не тільки (Олав) роботи не робив, а був за сина, не відмовляв він (хазяїн) єму жадної річи і що дня дозволяв єму, коли хотів, бавити ся грами. Олав повітав приїзжого весело й дуже чимно, а Сигурд відповів на єго слова ласково й привітно, кажучи: „ти, хлопче, як бачу, не нагадуєш тубильців цього краю ані виглядом, ані бесідою, скажи но мині своє імя, рід і вітчину“, а той єму: „зву ся я Олавом, вітчина моя Норвегія, а роду королівського“; Сигурд питав: „а як звєть ся твій батько або мати?“ Той каже: „батько Трігви, а мати Астрида.“ Сигурд знову: „чия дочка була твоя мати?“, а той: „Ейрика опростадського, мужа могутного“. Почувши се, Сигурд зліз з коня й витаючи єго привітно, обідував, кажучи, що він єго вуй, „і то радісний день, що ми тут здібались.“ Далі роєпитав Сигурд про подорожки Олава, як він прибув в ті краї, і скільки часу терпів він неволю. Той єму оповів про свої подорожки, як були, а тоді Сигурд каже: „хочеш, викуплю тебе, родичу, в твого хазяїна, щоб ти довше в єго не був невільником або слугою.“ Той єму: „Тепер моя доля, в порівнянню з попереднію, добра, та все таки дуже б хотів викупитись, аби тільки мій товариш визволений був і разом зі мною пішов.“ Сигурд сказав, що радо то зробить і жадних коштів не пожалує. Потім хазяїн-селянин вернувсь до дому й привітно повітав Сигурда, бо сей мав вибирати чинши з маєтностей і домів того округа й доглядати справедливої їх оплати. На решті Сигурд став з селянином говорити, чи би не продав хлопців: „зараз за їх заплачу“; той єму на те: „старшого хлопця продам, на якій ціні згодимось, але менший непродажний, бо видається яй красою й розумом і мині далеко милійший, нерадо б єго віддав, хиба продам за великі гроши“. Почувши се, спитав Сигурд, до чого ж то воно йде (чого він властиво хоче), але селянин все таки ухиляв ся, хоч Сигурд все більш допевняв ся; скінчив ся сей торг на тім: старшого хлопця продано за марку золота, а меншого за девять марок золота, і все таки селянину було тяжче сього, як того продати.

Потім Сигурд, забравши свого родича Олава, поїхав до Гардарика. В цій землі закон забороняв, щоб ніхто без відому не короля виховував якого заграницького королевича, хоч би й з далекого краю; тому Сигурд взяв Олава до своєї господи й там ховав потай, так що мало хто знат, хоч багато єго любили. Так минув якийсь час, і трапилось одного дня, що Олав разом з своїм товаришом без відому вуя вийшли потай з своего покою, пішли й прийшли на якусь вулицю. Тут познає перед собою Олав свого ворога, що перед шістю літами вбив єго доглядача перед єго очами й самого в неволю продав; як вздрів єго, почервоніло в єго лиці як кров, надуло ся, й дух в єго стурбував ся дуже, тому швидко вернувсь до своєї хати. Скоро прийшов і Сигурд з торгу й побачив, що родича єго Олава нема; розгніваний, запитав ся, що то трапилось, і той оповів єму причину й просив, щоб поміг єму помститись за свого доглядача, „бо той чоловік мині вчинив стільки жалю й багато всякої наруги, тепер хочу я помстити ся за свого доглядача.“ Сигурд каже, що то єму дозволить; повставали й з великою купою людей, з Олавом на чолі, йдуть на торг; як побачив Олав того чоловіка, ухопили єго й повели за

але територія Естів (Чуди) не належала до волостей Володимерових — перші звістки про заходи коло її належать до часів Ярослава (похід 1070 р.).

місто; тут Олав, той молодий хлопець, виступає, щоб помститись за свого опікуна; дають єму велику сокіру, щоб нею того чоловіка вбив; було тоді Олаву девять літ. Махнув сокірою, вдарив по шиї й відрубав голову; такий удар малого хлопця дуже вихвалияли.¹⁾

Тоді в Гардарику було багато вінців, що вперед знали багато, і з їх ворожбітства показалось, що прийшов в той край якийсь значний, але молодий віком, що кращого від нього, казали, й не бачили; то вони широко висловляли, а не знали, де він є; казали — такий він видатний, що съвіт, що єго осьвічує, розповсюджується по всьому Гардарику і багатьох краях східних. Королева Алогія, що, як сказали съмо, була найрозумніша між жінками, надавала тому велику вагу й попросила короля красними словами, щоб оголосив збір, аби на нього зійшлися всі з близких округів; а вона вже там буде і зробить все так, що буде єму до вподоби. Король так і зробив; зійшлася велика сила людей, і королева звеліла всему множеству кругами стати: „щоб один при одному стояв, аби могла я кождому чоловіку глянути на лицьо, особливо на очі: сподіваюся, що як гляну єму в зінки очей, зможу пізнати, хто то є той славний, і тоді не зможе втігтись, хто має отаку вдачу“. Король її послухав. Два дні тривав той збір, королева по одному підходила і заглядала в лицьо, та нікого не знайшла, щоб видко в єму було таку силу прирожденну. По двох днях прийшов третій, знову зібрал ся збір і всі зійшлися з приказу короля: хто б не прийшов, мав бути караний; весь збір став кругами, і та надзвичайна жінка, славна цариця, розглядала кожного в лицьо. Нарешті прийшла, де стояв перед нею якийсь хлопець, зле одягнений, обернений плацем, з відлогою на плечі відкиненою. Поглянувши єму в вічи, зразу зрозуміла, що то він тішиться тим надзвичайним даром щастя, повела єго до короля, всім даючи знати, що дійсно знайдено того, кого довго шукала. І такого хлопця прийнято в опіку королівську. Тут він об'явив королю і королеві свій рід значний, що він не раб, але, як об'явилось ся тепер, що він з роду королівського. Король і королева стали єго виховувати з великою любовию й ласкою і наділили єго ріжним добром, як рідного сина.

Виріс сей хлопець в Гардах, дозвівши силами й розумом; підростаючи день у день поспівав, так що за недовгий час випередив однолітків

¹⁾ Йнакше, і правдоподібніше оповідають се дві інші редакції, наважу оповідане Снорро: одного дня Олав Трігвасон, стоючи на торгу, де зібралась велика сила людей, пізнав там Клеркона, що вбив Торольва, его пестуна; Олав мав в руці маленьку сокіру і так нею влучив в голову Клеркону, що застрягла в мозку; побігскоріше до дому, до покою й оповів сю справу свому родичу Сигурду. Сигурд зараз одвів єго до покою королеви й оповів її, що сталося. Звалась вона Алогія. Сигурд просив її, щоб оборонила хлопця, а вона глянувши на єго, сказала: не годить ся, щоб такого гарного хлопця вбили, й звеліла своїм воякам узброти ся й прийти. В Голмгарді спокій так съято поважав ся, що законом було ухвалено: хто чоловіка без суду вбє, сам має бути вбитим. Став ся великий рух, і все множество, по закону й звичаю, шукало хлопця, де він подівся; розійшлася чутка, що він в двірці королеви, й що туди пішло велике військо, цілковито узбрене. Прочувши про се, конунг прийшов з війском і не хотячи, щоб свої з своїми бились, привів попереду до згоді, далі до ласки: конунг ухвалив кару, королева заплатила; Олав зостав ся у королеви, і та єго дуже любила.“ А як в Гардарику був закон, щоб ніхто з королевського роду не перебував там без дозволу конунга, тому Сигурд оповів королеві, якого роду Олав і чому він туди прийшов. В сему оповіданю цікаве те задивоване Нормана з такого руского ригоризму що до заховання спокою.

у всему тому, що може бути окрасою доброму князю; став показувати своє знанє в штуці, значно видаючись, і швидко перейняв всю справу кінну й військову науку, бо вони в тих справах найбільш досьвідчені й пильні; і тим здобув собі велику повагу і честь у короля та королеви, далі й у всіх, значних і менших. Так він там виріс і дозрів розумом і літами і досьвідом в усіх штуках, що окрасою бувають для найліпшого князя. Король Валдамар скоро настановив єго старшим над двором і воєводою іменовав над тими вояками, що мали здобувати честь королю. Багато він вчинив славного в Гардарику і східних краях, але тут ми не багато тільки вичислимо. Бувши дванадцяті літ, спитав короля, чи є які замки та округи, щоб належали до єго королівства, але відібрали їх язичники, порушивши єго майно й власті? король відповів, що було кілька замків та округів, що їх чужі позабирали і своїй власті привлачили. Олав каже: „дай щось війска під мою власті і кораблів придай, попробую, чи не зможу вернути ту втрачену частину королівства, бо жадаю я воювати, жадаю бити ся з тими, що порушили твою честь; хочу до того покористати і з твоїх засобів і з свого щастя, і або їх побью, або силою вижену.“ Король на се відповів привітно й дав єму війска, скільки просив. І показалось, як то вже вище сказано, який він осьвідчений в усякій кінній штуці і військових справах, бо вмів так добре керувати впорядкованим війском, ніби в тім велику вправу мав. Рушивши з сим війском, багато вчинив битв, здобув велику побіду над ворогами, вернув всі замки та тверди, що давніше належали до Гардарика, і підбив під власті Валдамара багато чужих народів. На другу осінь вернув ся з славною побідою й знаменитою здобичею, приніс королю й королеві багато золотих клейнотів, дивні пурпури шовкові й дороге камінє. Так поновила ся єго честь, і всі зраділи надзвичайно з єго приходу. Так він і далі чинив кожного літа, давав битви, чинив вчинки славні, а зимою перебував у Валдамара. Серед такої слави, вернув він, як кажуть, в Гарди по славній побіді, на кораблях, з такою пишністю і славою, що замісь вітрил були шовки дорогі червоні, і також шатра корабельні. З того можна зрозуміти, якої пишності дійшов він на сході славними вчинками.¹⁾

6. Про короля Олава. Кажуть люде вчені і осьвідчені, що Олав ніколи не служив ідолам, і завше єго душа від того відверталась. Навіть хоч мусив часто проважати короля до храма, ніколи не входив, але завше стояв на дворі коло входу. Король одного разу упомінав єго, аби того не робив: може статись, що боги на тебе розгнівають ся, і втратиш ти цьвіт твоєї молодості; тому я дуже хотів би, щоби ти був до богів побожним, бо бою ся за тебе, що легковажиш такі речі, аби великого гніву то на тебе не зтягнуло. Той єму каже: не бою ся я ніколи богів, що не чують, не бачать, і розсуду не мають, про яких я знаю, що не володіють розумом; а які вони, про се я, пане, з того можу догадатись, що все бачу тебе веселого, виключивши ті години, коли ти пробуваєш в храмі і жертві богам справляєш: коли там буваєш, то лице в тебе, бачу, не добре віщує; з того я розумію, що боги, яких ти поважаєш, — боги темряви.

Кажуть, що коли Олав процвітав такою славою, знайшли ся деякі люде, сповнені не ласкою, а заздростию, обвинуватили єго перед королем

¹⁾ Ся ле́гендарна подробиця нагадує літоописну легенду про похід Олега на Костянтинополь, де також вітрила зроблено з шовку й полотна.

і підбили на его багато значних людей.¹⁾ Тому він відійшов і з великим війском напав на язическі народи, побідив їх, обійшов багато краю коло Балтійського моря і підбив собі ту людність; коли ж та справа почала ему наскучати, з початком зими задумав вернутися до Гардів, та задержала его велика непогода і він з війском звернувся до Віндландії, і там кораблі на стоянку поставив.²⁾

10. Сон короля Олава. Потому Олав рушив з кораблями й поплив на схід до Гардарику, де король і королева прийняли его найпривітніше, й пробув він зиму там. Тут ему було одного разу важне видінє: явилась якась велика скеля, і він ніби йшов на неї, доки не вийшов на верх; тут піdnімається ся він в повітрі, вище хмар; поглянувши, бачить місця надзвичайно гарні, і ті місця замешкують люди ясні; чує солодкі пахищи, бачить гарні квітки ріжнородні, бачить славу яснійшу ніж можна словами представити, хоч би розумом і думкою зрозумівши. Далі чує — голос говорить до нього: „слухай, в тобі ознаки доброго чоловіка: не шанував ти богів і служби ім жадної не чинив, але зневажаєш їх, тому твої діла закінчить добрий і користний кінець; але багато ще тобі бракує для того, щоб міг ти в сих місцях пробувати, щоби годен був вічно жити, бо ще не пізнав свого Творця, не знаєш, хто є правдивий Біг.“ Почувши се (Олав), злякав ся дуже й спітав: „хто ти, Господи, щоби в тебе міг я вірити?“ Голос відповів: „Іди в Грецію, там тобі сказано буде імя Господа Бога твого. Як будеш слухати его науки, здобудеш вічне жите і щастє, і напоївшись правою вірою, повернеш багато інших від блудів до спасеня, бо Біг тебе поставив, щоб ти багато народів до Его привернув.“ Побачивши і прочувши се, ніби зійшов з скелі, а зходячи, бачив місця страшні, повні полуя й муки, чув ревний плач і багато страшного; тут ніби пізнав він багато другів і князів, що вірили ідолам, і дізнав ся, що та мука приготована для короля Валдамара і королеви. Се все так его зтурбувало, весь слізми облив ся і з великого страху не спав.

Після цього Олав сказав своєму війску збератись до походу: „постановив я йти в Грецію.“ Так і зробив, за добрим вітром приїхав до Греції, там знайшов славних і правовірних учителів, які навчили его імені Господа Ісуса Христа. Так напоєний він був тією вірою, що раніше ему ві сні була об'явленна; далі знайшовши якогось доброго єпископа, просить его, щоб охрестив его св. хрещенем, якого давно бажав, і прилучив таким чином до громади християнської, і так зараз охрещений був. Тоді попрохав єпископа, щоб

¹⁾ Інші редакції подають таку близшу причину підозріння: „були такі що радили конунгу, аби не давав Олаву занадто сили, бо той чоловік був би тобі дуже небезпечний, як би заходив ся вчинити яку шкоду тобі або твоїй державі: так він видається ся всіма оздобами природи й штуки, таке має приятельство, тай не знаємо, про що вони ведуть такі часті бесіди з королевою“. Бу у могутніх конунгів тогочасних широко був розповсюднений звичай, що королева мала половину надвірних вояків і своїм коштом утримувала, і на то скільки могла, поберала податків і чиншів; так і у конунга Валдімара був такий звичай, що королева мала не менше числа вояків, як конунг, і вони дуже між собою конкурували зза видатних людей: і той і та таких хотіли до себе перетягнути.“

²⁾ Варіант іншої рукописі — Гардарик, як і низше.

²⁾ Тут оповідає сага, як Олав оженився з дочкою короля Вендей (себто Славян поморських, Вендей) Бурзізлейва, але та вмерла по трох роках, і Олав вдався в пиратство; про поворот Олава до Гардарику редакція Снорро не згадує.

з ним поїхав в Русь і ім'я Боже проповідав язическим народам; єпископ обіцяв поїхати, як що він разом поїде, бо тоді й король і інша старшина менше буде противити ся, як що він єму ревно помагати буде, аби з того який плод вийшов, і церква Христова собі щось придбала.¹⁾ Олав отже поїхав і вернув ся до Русі; прийнято єго привітно, як і ранійше. Тут зоставав ся він якийсь час, радачи королю і королеві часто, щоби зробили те що їм

¹⁾ Епископа сего ред. Гунлауга зве Павлом; про охрещене Володимира оповідає так: „нарешті за намовою королеви к'унг скликав великі збори; коли зійшло ся багато старшини і велика сила народу, і збори стали ся, конунг Олав устав і сказав так: „Сподіваю ся, що ти, конунг, розумом своїм розумієш, як вже тобі згадував, що далеко більше випадає й тобі й усім іншим, і богатим і бідним, вірувати в єдиного Бога, творця, що сотворив небо і землю і всі речі видимі і невидимі, що дає вічне, безконечне спасене всякому, хто право вірить в нього й праведно служить, аніж блудити в такій пітьмі, вірити в неправдигі ідоли, що не можуть нікому й помогти нічого, коли самі з міста рушитись не можуть, як хто їх не понесе чи повезе, як то вже давно я казав тобі, коли ще не мав ніякої відомості про Бога, — що все мині здавало ся нерозумним їм служити. І я до того всякої праці та клопоту доложу й ніколи не перестану проповідувати вам імя Боже, поки не виведу тебе, конунг, і цілого сего народу з темної й блудної стежки, якою занадто довго йшли, на ясні стежки надії на вічне спасене“. В відповідь на єго бесіду сказав конунг Валдімар так: „з того проміння, що съвітить з гарних твоїх намов, прихожу я до гадки, що звичай християнський далеко лішній від нашого; та довге привізначене до давньої віри не дає мені розберати в належних до неї річах, і розум мій мені каже, що мені дурному не випадає зрікати ся віри, якої тримали ся мої родичи й предки один по одному завсіди, увесь час Тому в сїй тяжкій справі послухаю думок інших, і перш за все — королеви, бо вона далеко від мене розумнійша, а далі — всій старшини й радників наших.“ Сю бесіду конунга прийняли всі з великою похвалою, а як утихли, королева так почала: „сей Олав прийшов до тебе, конунг, як ще був хлопцем, визволившись перед тим недавно з вигнання і великої неволі, прийнявши єго незначного чужинця, й вигодував та виховав ласково так, як свого сина; він покористав з того, й як тільки літа дозволили єму до чогось узятись, він ревно скріпляв і побільшував твою державу; придбав він ласку всіх добрих людей; а виїхавши на недовгий час, став вірним і користним порадником володарям, хоч їм і не завдачував стільки, як тобі. Тому думаю, що він щиро й поважно дуже підносить ту гарну справу, в якій виступає речником, і вона всім розумним здається спасеною. Совість пригадує мині мати твою, конунг, що на перед знала про цього чоловіка, і що багато розумних і съвідомих людей пророкувало, що буде тут вихований чоловік, що не тільки сю державу окрасить сяєвом блискучого свого розуму і знання, але єго добра воля й по інших місцях процвіте красно. Я се з лиця єго давно вже пізнала, і зараз же тоді, тай потім завсіди я єго вище ставила від інших хлопців; се правдивіше, ніж що хотіли деякі злі люде нашу любов обвинуватити“. Так закінчила королева, і всі її красомовність і розум хвалили. Збори скінчили ся на тім, що з ласки божої і з намови королеви всі обіцялись прийняти праву віру. Тим часом прибув з Греції єпископ Павел, здавши ся на Олава, і охрестив і в правій вірі затвердив конунга Валдамара і королеву Аллофію і весь нарід їх. Се приніс вірний слуга (Олав) Бога небесного перший плод своєї праці Господу свому, ще нехрещений, подібно до св. Василя, що перше явно возвістив св. віру, ніж охрестив ся. І се що оповідано про проповідь віри християнської Олава Тригвасона в Гардарику не є неправдооподібним, бо і славна і для знатя користна книга звана *Imago mundi* ясно съвідчить, що народи звані Русами (*Rusci*), Поляки (*Palovi*) і Уграми звернули ся до християнства за часи Отана третього. В деяких книгах сказано, що імператор Отон ходив з війсками на східні краї (що лежать коло Балтійського моря) і там по багатьох місцях привернув народ до християнства, і що Олав Тригвасон ходив з ним разом.“

випадає: бо далеко ліпше вірувати в Бога правдивого і творця, що створив небо й землю і все що на їх. Також доводив, як то не випадає могутнішим людям в такій темряві блудити — вірити в такого Бога, що жадної помочі не може вчинити, і на його всю вагу покладати: „з вашим розумом можете зрозуміти, що ми правду вам проповідуємо; і я ніколи не перестану вихвальяти вам правдиву віру і слово Боже, щоб могли всемощному Богові плод принести.“ Король довго противився й не згожувався відкинути свій звичай і культ богів, та за ласкавою помочею Божою зміг зрозуміти, що велика ріжниця між вірою, якої тримається, і тією, що Олав проповідує. Часто доводив (Олав) красними бесідами, що то помилка з їх вірою попередньою, і з жертвами, і що то розуму противне, а християнська віра і краща і ліпша; до того прийшов ще й голос королеви, що також, за ласкавим натхненем Божим, за те встовоюала, і так король з усіма своїми прийняв святий хрест і правдиву віру, і всі мешканці його краю стали християнами. Потім Олав звідти рушив, а слава про його велику їшла скрізь, куди він не простував, не тільки в Гардарику, але і в північних краях; і та слава і славні вчинки, що чинив щодня, вже й тоді розпросторились на північ до Норвегії.¹⁾

XXXIV. Еймундова сага.

Сага заховалась в кодексі званім Flateyarbók, себто з острова Флатей коло Ісландії, писаним 1387 р.; додадуються, що ісландський оригінал, з якого вона списана, міг належати до кінця XIII або початку XIV в. Коли записана була ся сага, невідомо (можливо — з початку мовою латинською); в певній мірі вірний і згідний з історичними відомостями зміст її міг би вказувати на час значно раніший від XIV в., хоч знову значні недокладності роблять неможливою гадку про запис сучасну. Приваблені правдоподібністю її, деякі (як Сенковський, Рафн) хтіли навіть на основі її поправляти оповідане літописне, але се було б за багато, і справедливим зостається ся погляд, висловлений з поводу її перед сорока роками Погодіним (Ізслідання I с. 287), що деталі саг здебільшого невірні, але важна загальна картина побуту і ролі на Русі Скандинавів. Текст саги був виданий з латинським перекладом в Коненгагені р. 1833, а потім — з перекладом латинським і французьким в Antiquités russes t. II, звітки й подаємо переклад; з інших перекладів цікавий — Сенковського з його увагами в рос. Бібліотеці для Чтіння 1834. I.

Звідсі починається історія про Еймунда і про короля Олава. 1) Був король на ім'я Ринг, володів в Упландії, в Норвегії; край його звався Рингарики; був він розумний, ласкавий, привітний і дуже богатий; він був сином

1) Се оповідане саги одному з видатніших істориків давньої церкви рускої, проф. Голубинському послужило за підвалину до виводу, що християнство на Русі розповсюджували дружинники норманські. Другою підвальною є загадка літописна в оповіданні про християнську присягу вояків Ігоревих: „мнози бо бѣша Варязи християни“; але літописець з своїми поглядами на давню дружину руску як на варязьку може тільки хстів того сказати, що між дружиною (= Варяги) були християни. Що до оповідання саги (Рафн додадувавсь, що воно пішло з зле зрозумілої відомості *Imago mundi* і не признавав за ним жадного історичного значення) про вплив Олава на розповсюджене християнство на Русі, то тут є очевидне побільшене; чи не обмежувалось все справді на охрещеню Олава самого? тож відомо, що саги взагалі дуже побільшують вплив і славу своїх героїв. Цікаво, що Олав приймає хрест в Греції, після служби в Русі; цілком можливо, що Нормани здобували відомості про християнство через зносини з Византиєю в руській службі; але абсолютно не можна собі уявити, щоб в тих відносинах Русі з Византиєю брали участь виключно Скандинави, що були на Русі, а Русини-Славяни — ні; ба, вони ще могли в Византію знати дорогу далеко раніше, ніж

Дага, сина Рінга, сина Гаральда красноволосого, а в Норвегії ті роди, що себе від його виводять, уважають ся за найкращі й найславніші. Було в Рінга троє синів, всі мали титло королівське: старший Ререк (Нгаегр), другий Еймунд, третій Дағ; всі вони велавились проворством, в батьковім імені споряжали війскові походи і в пирати ходили, і тім здобули собі честь.¹⁾

Тоді королем Упландії був Сигурд, Кабан прозвищем, мав він за собою Асту, дочку Гудбранда, мати короля Олава Св.; сестра її була Торни, мати Гальварда Св., і Ізрида, бабка Торера стенсского. Олав, син Гаральда, і Еймунд, син Ринга за молодих літ виховувались в купі й були майже однолітки. Вони призвичаїлися до всіх справ, що дають честь людям, і пробували то в короля Сигурда, то в короля Ринга, батька Еймундового. Як Олав іхав в Англію, Еймунд поїхав з ним; був разом з ними Раїнар, син Аїнара, сина Раїнара Rykkil, сина Гаральда Красноволосого, і багато інших значних людей. Що більше країв вони звідували, то все більша слава і честь їх імена осявала, що засвідчила справа з Олавом Св., а його ім'я славне було по всіх краях північних. Він, заволодівши Норвегією, опанував всі округи королівства і князів тих округів ріжними способами повитискав, як то переказали люди освідомлені, а съвідчить за него й істория; відомо, що він ранком одного дня позбавив влади п'ятьох королів, а всього відняв владу у одинадцяти королів тубильних, як съвідчить Стирмер Мудрый;²⁾ одних побив, других покалічив, інших вигнав з королівства. Ся руїна окошила ся й на Рингу, Рерику і Дау, а Еймунд з князем Раїнаром, сином Аїнара, тим часом як се діялось, бавились пиратством. Ринг і Дау, втікши з королівства, довго бавились військовими походами, потім пішли на схід в Готию, і там довго правили. Короля Рерика осліплено, і він пробував з королем, поки не напав на нього підступом, посіявши незгоду між єго двірскими, так що вони почали бити одні одніх, а сам на съято Вознесеня напав на самого короля Олава в середині церкви Христової і розсік одежду шовкову, що одягнений був король, але за Божою помочею король не був убитий. Король Олав, розсердивши ся з того, віддав єго Торарину, спину Невольва, щоб він єго за добрим вітром відвіз до Гренландії; але корабель прибуло до Ісландії, і Рерик пробував у Гудмунда, старшини в Медрувеллі, на Ейрафіорді, і вмер в Кольфскипні.

стали ті Скандинави до Руси приїздити, тож і не потрібували варязької проповіді до розповсюдження християнства в Київі й на Русі.

¹⁾ Генеалогічні відносини осіб, що виступають в сагах, представляються так (див. таблиці в *Antiquités russes* т. I):

Ейрик, с. Еймундара, кор. шведск. Гаральд Красноволосий (*Hárfagri*) кор. норвеж. ± 934

Бjорн, кор. швед.	Олав	Рінг	Рагнар гукилл	Бjорн	Сіурпд Hvisi
Ейрик, кор. швед. жінка — Сигрида, тітка ярла Рагнвальда	Трігви	Даг	Агнар	Гудрод	Гальфдан
Олав, кор. швед. † 1024	Олав Трігва- сон † 1000	Рінг		Гаральд Grenski	Сіурпд Кабан (Sýr) † 1015
Інгелінда. † 1050.		Регін, Еймунд, Даг	Рагнар	Олав Св., кор. норвеж. † 1030	Гаральд Сьмі- ливий (Hard- rada), зять Ярослава, кор. норвежский † 1066

²⁾ За сього Стримера згадано було вище.

2. Про Еймунда і Раїнара. Скажемо попереду, що Еймунд з Раїнаром пізнійше трохи вернулись в Норвегію, тим часом як Олав перебував в дальших округах. Почувши про вище згадані справи, Еймунд позклікав мешканців на збір і так сказав: „Трапились після нашого відізду в цьому краї важні справи; втратили съмо своїх родичів, і деякі з їх з соромом вигнані з краю; відібрані в нас славні і значні родом кревні, і з того нам жаль і шкода; тепер один король панує над Норвегією, що давнійше кілька держало, хоч я й думаю, що королівство, де панує мій товариш Олав, прийшло до доброго володаря, не вважаючи, що де в чому що до влади поступає він занадто прикро. Сподіваюся, що він вчинив би мені велику честь, виключивши титул королівський.“ Тут приятелі обох стали радити Олаву, щоб він звернувесь до Олава і попробував, чи не схоче він і королівського титулу єму признати, але Еймунд сказав їм: „я супроти Олава бороти ся не буду і не стану по стороні його ворогів, але для тих важких справ, які межи нами стались, не можу на те пристати, щоб мав, зрікши ся свого титулу, здати ся єму на ласку. Щож на вашу думку нам зостасть ся, коли не хочемо й до згодийти з ним, ані до боротьби ставати? Я знаю, що як би ми з ним згодились, велику б мені показав він честь за те, що я на його владу не хочу нападатись, але то мені дуже непевно, чи ви, мої товариши військові, зстерпите, як побачите ваших родичів зневажених? А хоч би мене стали ви підбивати, то прийшло ся б терпіти, бо мусіли б наперед (єму) присягнути й присяги тієї вірно дотримати“. Тут вояки Еймундові питаютъ: „що ж ти думаєш робити, коли думаєш, що не можна й на ласку здаватись, ані з королем мирити ся, що треба й із останніх маєтностей іти на вигнане, а до ворогів не приставати.“ А Раїнар каже: „дуже мені слова Еймундові по душі, бо думаю, що не транам своїм щастем супроти королевого мірятись; на мою думку, тра нам подумати, щоб полішивши маєтности і втікши, стати чимсь вищим від інших купців.“ Тоді Еймунд: „як що схочете послухатись моєї поради, я вам оповім свій замисел, як хочу. Прочув я, що вмер Валдамар, король Гардарика, держави східної. Королівство його перейшло тепер до трох синів, мужів преславних, але королівство він між синами не рівно розділив, бо один дістав більше нїж інші; один зветься Буризлав (Burizlafr), найстарший, що найбільшу спадщину одержав, другий Яризлав, третій — Вартилав; Буризлав держить Кенугард (Київ), найліпшу частину цілого Гардарика, Ярослав Гольмгард (Новгород), а третій — Шалтеску (Полоцьк) з усіма належними округами. Тепер меж ними нема згоди, бо той що одержав найбільшу й найліпшу частину не задоволений своїм і уважає то за кривду своєї влади, що меньше має, нїж батько, і уважає себе пониженим супроти своїх предків.¹⁾ Тепер думка така, як що ви згодитесь, щоб туди їхати, звернути ся до сих королів і пристати до котрогось, а особливо до тих, хто хоче своє королівство ціле заховати і задоволений тим, що батько наділив. Ся справа одчинить вам

¹⁾ З усіх синів Володимира сага знає тільки Святополка, що зве Буризлавом (дуже можливо, що вона поміщала се ім'я з іменем його тестя і союзника в війні — Болеслава) і Ярослава. Третій — Вартилав, як правдоподібно догадують ся, є Брячислав полоцький, син Ізяслава († 1001). Тут Київ вистуває найліпшим і найголовнішим паем, низше (гл. 11) в такій ролі вистуває Новгород. Оповідаючи про незадоволене Святополка, сага незвичайно щасливо попадає в саму глибину його мотивів, а разом — взагалі зберателів давньої Русі: метою було сполучити на ново землі держави Рускої, розділеної між братами.

стежку і до слави і до богацтва, і так ухвалимо собі сей замір.“ Всі до сеї думки пристали; було там багато таких, що охочі були до прибитку, а в Норвегії боялися пімети за ріжні неправди, і за ліпше мали йти з вітчини, аніж зоставатись на утиски короля й ворогів; тому пристали до Еймунда й Раїнара, і з великим, дужим і славним війском рушили на Східне море, кинувши Норвегію. Король Олав не зінав про те, поки вони не поїхали, і жалкував, що з Еймундом вони не побачились: „розійшлися б, казав, країми приятелями; природно, що він має на мене серце; от і пішов з Норвегії чоловік, якому я найбільшу честь показав би, окрім титула королівського.“ Коли ж хтось оповів єму, що Еймунд казав на зборі, засвідчив (Олав), що завсіди він вмів знайти користну пораду. Та про се нема чого ширше оповідати, вертаємося до Еймунда і до ярла Раїнара.¹⁾

3. Еймунд приходить в Гардарик. Не спиняючись в дорозі, прийшов Еймунд з своїми в Голмгард до короля Яризлава, і за порадою Раїнара, перше до Яризлава звернулися. Конунг Яризлав був посвячений з Олавом, королем шведським, мав за собою свою дочку Інгігерду. Довідавшись про їх прихід, послав конунг предложити їм безпечне мешкання в їх королівстві і закликати до конунга на славний пир, і вони приняли радо єї запрошення. За столом конунг і жінка пильно розпитували за Олава, сина Гаральдового, короля Норвегії; Еймунд сказав, що можна багато сказати в похвалу самого його вдачі, що довго вони були товаришами — і вихованню, і на війні; та нічого не сказав про прикрі для нього справи, про які попереду загадали. Все що бачили вони в конунга, дуже подобалось Еймунду й Раїнару, теж і в жінці, бо була дотепна до справ і щедра, а конунг Ярослав, хоч за щедрого взагалі неуважав ся, володар добрий, великого духа.²⁾

4. Умова Еймунда з королем Яризлавом. Запитав їх конунг, куди вони простують? відповіли: „прочули съмо, що тобі, пане, з причини братів приходить ся бояти ся за своє панство; а ми вигнані з вітчини й рушили на схід, в Гардарик, з тим щоб звернутися до тебе й інших братів, предложить свою службу тому, хто найбільше схоче показати нам слави й чести; бо ми хочемо придбати собі богацтва й слави, а від вас мати честь і годність. Думали ми, що й ти, маючи братів — ворогів, що наступають на честь твою, захочеш собі приєднати завзятих людей; ми ж обіцяємо за певною нагородою підняти оборону цього королівства, а від вас побирати золото, срібло й добре убрання; коли ж ти не хочеш зараз нашої умови прийняти і нашу помоч відкинеш, ми то все від іншого короля дістанемо.“ Конунг Яризлав відповів:

¹⁾ Се оповідання гарно представляє нам причини тієї міграції скандинавських вікінгів, що заповнила „Варягами“ рускі дружини X—XI в. Королі скандинавські позбавляли дрібніших конунгів (королів) їх земель, а ті ставали в головах полків, що йшли грабувати сусідні краї, або ставали кондотерами, і в такій ролі приходили на Русь. Наші жерела не знають Еймунда, але знають на пр. анальгічного Гакона (Якуна) помічника Ярослава 1024 р. (Іпат. л. с. 103). Тут годить ся зауважити характерну річ, що в сагах Русь, руска династія з'являють ся чимось чужим для Норманів, нема натякання на традиційну міграцію Руси з Скандинавії: се один з доводів антинорманістів.

²⁾ Що Ярослав був шваєром Олава, наші літописи не кажуть, бо й взагалі про шлюби князівські тих часів мало що знаєм; додадуть ся, що Інгігерда звалася хрещеним іменем Ориною, і в ім'я її патрона збудовано в Київі монастир св. Орини. Характеристику Ярослава чисто дано з погляду дружинника-кондотера: був не щедрий!

„дуже мині потрібна ваша поміч і порада, бо ви, Нормани, і розумні і съміливі, та не знаю, що ви зажадаєте з нашого добра за свою службу.“ Еймунд на те: „перше — щоб нам спорядив хату і поклопотав ся, аби мали ми з твоїх найкращих запасів усе, що нам потрібно.“ „На се пристаю“, каже конунг. „З сїєю умовою, каже Еймунд, полк наш готовий слухати твого росказу, ходити на чолі твого війска й державу твою боронити; опріч того маєш давати кожному воякови унцию срібла, а кожному стернику ще пів унциї.“ „Сего не можу“, каже конунг. „Але можеш, пане, каже Еймунд, бо замісів срібла вільзьмем футра боброві й соболині й інші речі, що легко роздобути в твоїй державі, і сї речі цінувати мем ми самі, а не вояки наші; і як буде здобича, тоді нам давати меш сї гроши, а як буде спокій, то удержане зменшується.“ Король на се пристав, і ся умова мала стояти дванадцять місяців.¹⁾

5. Еймунд має побіду в Гардарику. По сїй умові Еймундові вояки повитягали кораблі й безпечно їх поуставляли. Конунг Яризлав звелів їм збудовати камянницю й обвішати шовками червоними; наділив їх всяким добром потрібним щедро; що дня тішились і бавились вони весело з конунгом і его жінкою. Не довго вони тішились такою честию, коли прийшов лист від конунга Буризлава до конунга Яризлава такого змісту: просить він кілька окружів і торгових місць близких до его панства, щоб вони платили єму невеликі податки. Конунг Яризлав оповів конунгу Еймунду, що хоче від его брат, а той відповів: „не можу в сїй справі дати тобі доброї ради; як хочеш бороти ся, то маєш нашу поміч готову; добре було б не дратувати твого брата, поки можна, але як він по сїй уступці, як я сподіваюсь, ще більш зажадає, можеш тоді вибирати — чи відстути єму своє панство, чи силою его боронити і битись з братом, як що уважати меш можливим оборонити свою землю. Далеко безпечніше відстути, що він жадає, але таку ухвалу багато уважатимуть за боязку, не гідну конунга, тай не знаю — на що б ти мав тримати заграницнє військо, як не звіряш ся на нас; але в сїй справі вибір тобі полишаю.“ Конунг каже, що не може й думати, щоб мав відстути своє панство без боротьби. Тоді Еймунд: „ну то скажи посламного брата, що ти хочеш боронити свою державу, та й не давай єму часу зберати війска, бо розумні люди кажуть, що бити ся вигодніше в своїй, як у чужій землі.“ Посли, вернувшись, оповіли свому конунгові, що Яризлав нічого не хоче відстути брату з своєї держави й готовий бити ся, як що він на его державу нападе. „Мабуть, каже конунг, сподівається звіткись помочи, коли постановив з нами бороти ся; чи може які заграницні люди прийшли до него й порадили єму

1) Сї й дальші умови Норманів з Ярославом дішуть правою і представляють виразно тогочасні відносини; з одного боку бачимо бажане виторгувати як найбільше, користуючи з обставин, з другого — дешевим коштом задоволити, ба й спекатись Норманів. Се нагадує переговори Володимира з Варягами після здобуття Київа: рѣща Варязи Володимиру: „се градъ нашъ, и мы прияхомъ и, да хощемъ имати окупъ на нихъ по 2 гривны“; и рече имъ Володимиръ: „пожъдете, даже вы куны сберуть, за мѣсяцъ“; и жъдаша за мѣсяцъ, и не дастъ симъ, и рѣща Варязи: „съльстилъ еси намъ, да покажи ны путь въ Грѣкы“; онъ же рече: „идите“ (Іпат. с. 52). На перший раз Еймунд в сїї задовольняється платою унциї (себ то $\frac{1}{6}$ гривни, що була пів фунтом) срібла, удержане 600 Норманів Еймундових коштувало отже звиш 200 грив.; се нагадує ті 300 грив, що мали за часи Олега Новгородці платити на удержане залоги варязької „мира дѣля“. Потім, користуючи з обставин, побільшили вони плату в 12 раз — по унциї золота = 2 грив. срібла (золото рахується для того часу з сріблом як 12:1).

боронити державу?“ Посли сказали — „чули, що є там конунг норманський з шестю сотками Норманів.“ „То вони, певно, єму й порадили се“, сказав Буризлав і став зберати військо. Конунг Яризлав по всій державі посилає стрілу, вістницю війни; так обидва конунги зтягають свої війска. Вийшло так, як і думав Еймунд — конунг Буризлав повів своє військо на брата за свою граніцю. Там де стрітились вони, був великий ліс, на березі якої річки; тут стали вони обозами, меж ними була річка, а число війска в обох не багато ріжнилось. Конунг Еймунд і його Нормани стали собі шатрами осібно, і так стояли спокійно чотири ночі, не виступаючи на битву. Раїнар і каже: „чого ми тут ждемо, чого маємо так седіти?“ „На думку нашого конунга, відповів Еймунд, військо вороже занадто мале, та його заміри здаються не щасливими.“ Пішли вони до конунга Яризлава і спітали, чи він постановив не битись? Конунг сказав: „здається, маємо військо добре, велике числом, і можемо на його спуститись.“ „Я не такої думки, пане, відповів Еймунд, перше, як ми сюди прийшли, то в шатрах (у ворогів) було помалу вояків, і табор більш для виду був розпросторений, ніж скільки мали війска; та тепер бачу інакше: мусять або побільшувати число шатрів, або спати без шатрів, тим часом у тебе богато вояків розбіглося по своїх краях, так що, видко, не треба спускатись на військо.“ Конунг спітав, якої ж він думки, і Еймунд сказав: „все нам погіршилося, сидячи — втратили побіду, але я з Норманами тим часом не гуляв: річкою, проти води, поприводили ми всії свої кораблі з зброєю; ми посадили на їх з війском, покинувши порожні шатри, і нападемось на ворогів ззаду, а ви як найскорше виводіть лавою військо.“ Так і зробили; з обох боків затрубили на битву, підняли корогви, виставили вояків до битви; зійшлися війска, почалась горяча битва, і скоро прийшло до великої бійки. Конунг Еймунд з Раїнаром вдарили сильно на конунга Буризлава, напавши на нього ззаду несподівано. Стала ся велика битва, багато побито, військо Буризлава розірвано, почався біг; Еймунд перейняв його військо й стільки побив ворогів, що довго було б вичисляти їх імена. Ворог розбитий побіг, не дбаючи про боротьбу. Кого доля зберегла в битві, спасаючись, тікали в ліси й поля. В тім попоху повстало чутка, що й конунга Буризлава вбито. Яризлав з тієї битви здобув велику здобич; більшість сю побіду ставили на честь Еймунду й Норманам, і з того здобули вони велику славу. А сталося се задля справедливості справи, бо Ісус Христос справедливо рішив сю справу, як інші всякі. По сьому вернулися в свої краї, і конунг Яризлав не тільки заховав свою державу, але й здобич дістав з сеї битви.¹⁾

¹⁾ Оповідане саги про боротьбу Ярослава з Святополком в тім зходить ся з оповіданем літописи, що й тут і там вона зведена на три великі битви (на Двірі, на Бугу й на Альті); описану тут битву можна б уважати за Любецьку, деякі й подробиці подібні: битва десь меж Київом і Новгородом, війска стояли довго (в літописи аж З місяці), битву почало військо Ярослава (в літоп. — Новгородці), переїхавши на другий бік. Але й літопис не вичисляє всіх битв (вона тільки побіжно згадує, що перед Альтською битвою „поїде Ярослав на Святополка, а побєди Ярослав Святополка, и бѣжа Святополкъ въ Печенѣгы“ — Іпат. с. 101, а на сагу можна же менше здатись: вона оповідає про похід Святополка на Новгород (2-а кампанія), а про се літопис певно оповіда б, як би таке було; не кажу вже, що сага проминає цілком війну з Волеславом (Сенковський обяснює се дефектом, але се не правдоподібно). Цікаво, що прихід Еймунда на Русь, як уважати на події що його викликали, мав по хронології цівнічній статись по

6. Порада Еймунда. Решта літа й дальша зима перейшли спокійно, і нічого не трапилось значного. Конунг Яризлав панував над обома державами за порадою й працею Еймунда. Нормани мали велику славу й вплив, даючи безпечною оборону конунгу своїми порадами й побідами над ворогами. Але конунг, зкинувши брата, уважав їх поміч менш потрібною, а спокій — певним, і перестав давати їм плату. Коли ж прийшов день, уставлений для платні, Еймунд звернувсь до Яризлава й сказав так: „ми пробули в твоїм панстві, пане, якийсь час; тепер вибирай — чи мусить умова наша й далі тривати, чи хочеш, щоб наш союз скінчився, і ми перейшли до іншого володаря, — бо плати нам проволікається ся.“ Конунг відповів: „тепер ваша поміч мені не так потрібна як давнійше, а таку плату давати, яку вимагаєте — то великий видаток.“ „То правда, пане, сказав конунг Еймунд, бо від тепер буде платитись воякови унція золота, а стерникам — пів марки золота.“ „Ну то я хочу умову зкасувати“, каже король. А Еймунд ему: „Нехай так буде, як хочеш, та тільки чи знаєш ти напевне, що Буризлава нема живого?“ „Думаю, що певне“, каже конунг. „Ну то певне, каже Еймунд, єго могила гарно оздоблена; (скажи ж), де то єго могила?“ „Ми цього напевне не знаємо“, відповів конунг. „А то б тобі, конунг, випадало б знати, де могила такого славного брата, сказав Еймунд; та тільки догадуюсь, що вояки то розславили, аби тобі дододити, а ти й досі не дізнався.“ „Що ж ти можеш певнішого оповісти, щоб тому мав більше я вірити?“ питає конунг. „Дійшла чутка до мене, каже Еймунд, що конунг Буризлав сїєї зими перебував в Біармії,¹⁾ живий; запевно оповідали, що він тепер споряджує військо на тебе, і се мені здається ся правдоподібнішими.“ „Коли ж на твою думку, питає конунг, нападе він на наш край?“ „Кажуть, що буде за три тижні“, відповів Еймунд. Прочувши таке, конунг Яризлав не схотів зоставатись без помочі Норманів, тому умови відновлено на 12 місяців. Тоді конунг питає: „що ж тепер чинити? зберати військо та битись з ними?“ Еймунд на те: „така й моя думка, як хочеш обороняти Гардарик від конунга Буризлава.“ Тоді Яризлав питає: „чи сюди зкликати військо, чи послати проти їх?“ Еймунд на те сказав: „все військо, яке можна зтягнути, треба зкликати до міста; як зійдесть ся військо, тоді дамо пораду, яка до тієї справи покажеться користнішою.“

7. Битва між братами. Отже конунг Яризлав розіслав по всій державі звістку про зкликане війська, і велика сила селян зтекалась до єго. Конунг Еймунд, пославши своїх до ліса, велів рубати дерева, везти до міста і зкладати на стінах; гиляки дерев велить поставити перед стінами, щоб стріляти не можна було на місто, зробити за стіною великий рів і вийнявши звідти землю, сповнити водою, а потім положивши дерева зверху, так приряджує, що й сліду тої роботи не видко було, і земля здавалась нерушеною. По сemu прочули, що Буризлав напав на Гардарик і йде до міста, де були конунги. Конунг Еймунд міцно спорядив дві брами, де ухвалено було оборонятись, і як

р. 1018, отже серед боротьби Святополка з Ярославом. Але Рафн уважає вступ до саги пізнішим додатком.

¹⁾ Біармією Нормани звали край по Північній Двіні і далі на схід; сю назву порівнюють з Пермію наших літописей, територією Перм'яків і Зирян. В літописах Святополк після першої війни тікає в Польщу, і Поляки виступають єго союзниками в другій кампанії, як в третій Печеніги (хоч Титмар доводить, що Печеніги брали участь і в другій війні), отже в сазі з'являють ся Біарми на місті Поляків.

потреба — виступити з міста. Ввечері перед тим днем, як ждали ворожого приходу, конунг Еймунд звелів жінкам стати на стіни, позаберавши всякі, які мали, дорогі речі, в убранях як найліпших, а золоті гривні підняти на палицях, щоб звернути увагу ворогів. „Бо я думаю, казав, що Біарми охочі до дорогоцінних речей, і як заблище на сонці золото і виткані золотом червоні убраня, то поїдуть до міста швидко і безпечно“. Зроблено, як він сказав. Буризлав з війском, вийшовши з ліса, наблизився до міста; вояки, побачивши блиск над містом, тішаться, що поєшли раніше, анж чутка про їх дійшла. Летять сміливо без розваги, і велика сила люду попала в рів і пропала. Конунг Буризлав, що йшов ззаду, побачивши, як его вояки погинули, сказав: „мабуть облога вийде трудніша, як ми сподівались, видко є Нормани добре вміють радити.“ Поки оглядався, кудою лекше до міста приступити, помітив, що блиск той показний зник, бачить, що всі брами зачинені, опріч двох, а до сих трудно приступити за для міцного спорядження й великого числа оборонців. Тут піднявся крик боєвий, в городі готуються до битви; конунги — Яризлав і Еймунд кождий при своїй брамі; починається горяча битва, з обох боків богато згинуло вояків. Де був конунг Яризлав, такий був напад, що пробились крізь браму, що він боронив; самому конунгу тяжко ногу вразили,¹⁾ і багато побито, поки ту браму здобули. „Справа стає погана, сказав конунг Еймунд, бо конунг вражений, і багато наших побито, а вороги здобули дорогу до міста.“ „Ти вже, каже, Раінар, роби що хочеш — або єю браму борони, або іди на поміч конунгови.“ Раінар каже: „я тут зостануся, а ти йди до конунга, бо там треба щось порадити.“ Еймунд отже пішов туди з великим війском і побачив, що Біарми вже пройшли в місто; зараз задав бійку криваву, і багато з вояків Буризлава побито. Конунг Еймунд, підбодривши своїх, напав на ворогів з запалом і сильно, рідко коли така довга битва тривала. Що зсталось живого з Біармів, повтікало з міста, побіг і конунг Буризлав, з дуже великою шкодою. Конунг Еймунд з своїми вояками гнали бігунів до ліса, вбили хорунжого конунгового; і тут чутка рознеслась, що й конунга вбито. Велику побіду здобуто. Еймунд сею битвою придбав собі велику славу. По сьому якийсь час був спокій, вони пробували у конунга в великий повазі, тішились шанобою у всіх; але плата знов приходила від конунга пізно і тяжко, не платилося по умові.

8. Про Еймунда. Трапилося якось, що Еймунд звернувся до конунга і просив, щоб він виплатив удержане, як личить могутному конунгу: „думаю, сказав він, що тою побідою здобув ти для свого скарбу більш здобичі, ніж скільки належить до плати, і се ти, здається нам, зле робиш, хоч ти й думаєш, що не потрібуєш нашої оборони й помочи.“ Конунг на те сказав: „та справа йти ме, відай, добре, і без вашої запомоги; ви мені вчинили велику послугу, але знов кажуть мені, що ваші вояки дуже забагливі що до всего.“ Еймунд на се ему: „то щож з сего всего, пане? ти ж один маєш свою справу рішити; адже з моїх людей багато думають, що втратили дуже: інші стратили руки чи ноги чи інше що, інші мали шкоду в зброй, і мусять давати великі видатки, тобі випадало б становище наше поліпшити; тепер виберай що хочеш — або з нами або без нас зоставайся.“ Конунг на

¹⁾ До порівняння з сею подробицею наводять глузуване військо Святополкового з Новгородців під Любечом: „что придосте с хромцем сим а вы плотници суще, а приставимъ вы хоромъ рубуть нашихъ“ але дехто чигають: хоромцем, і тоді Ярослав замість кулявого стає теслею, разом з Ноңгородцями.

те: „не хочу я вас відсилати, але ѿ грошей не обіцяю, коли нема ѿ страху війни.“ Еймунд на се сказав: „нам треба грошей, і наші не хочуть служити за саму страву; лішше вже підем до іншого якого конунга та будемо здобувати слави. І так воно правдоподібно, що твому короліству не загрожує жаден напад; але чи на певне ти знаєш, що конунга вбито?“ „Уважаємо се за правду, бо корогву єго в себе маємо“, сказав конунг. Еймунд питає: „то ѿ морту єго знаєш?“ „Ні“, сказав конунг. Еймунд каже: „сього не знати — се не дуже мудро.“ „А що ж ти знаєш за се певнішого від інших, що уважають се за певне?“ питає конунг. „Та волів втратити корогву, як жите, каже Еймунд; думаю я, що втік він цілий і перебув зиму в Турції; постановив він знову воювати з тобою і привести непереможне війско з Турків, Бліокуман і богатьох інших диких народів.¹⁾ Ще правдоподібніше чув я, що він постановив зректи ся християнства і відібравши в тебе Гардарика, обидві держави залюднити тими варварськими народами. Як сей замір він виконає, певно він вижене соромно тебе з усіма родичами.“ „А скоро він приде з тим диким народом?“ питає конунг. „За пів місяця“, сказав Еймунд. „Щож маємо чинити“, питає конунг; вже ж я не можу зостатись без твоєї оборони.“ Раїнар умовляв, аби йшли, а конунг нехай сам собі радить, але Еймунд сказав єму: „дорікати муть нам, як конунга лишимо в такій небезпечності; коли ми прийшли до него, він спокоєм тішився, і я не хочу такого лишати, щоб по нашему відході спокою не мав, але поновимо умову на 12 місяців, з тим що мати мемо побільшену платню по умові. Та тепер тра над справою подумати: чи зтягати війско, чи волієш пане, щоб ми — Нормани самі боронили твоє панство, а ти седіти мені спокійно, і тоді тільки до свого війска звернешся, як нас побьють?“ „Так і зробіть“, каже конунг. Еймунд на те: „не дуже поспішай з цею справою, пане; є ще інший спосіб — щоб мати зібране війско (з обох) і тим, на мою думку, більше здобудеш собі чести. Ми — Нормани першими не побіжимо, та знаю, що багато є на се готових з тих, що на піки ворогів кидаються, і не знаю, чи ті що тепер найбільше підбивають (до битви), чи з'являються вони в рішучу хвилю. Щож маємо, пане, чинити, як зійдемо ся з війском конунга, чи його вбити чи ні? атже не буде ніколи кінця сим бучам, поки ви обое живете.“ Конунг відповів на се: „того вже не буде, щоб я вас намовляв до битви з конунгом Буризлавом, а потім скаржився на тих, що його вбили.“ Після цього вернулися собі до дому, не сказавши нічого до війни готовати, і се найбільше дивувало всіх, що така небезпечність наступає, а до війни зовсім не готовуються. І трохи пізніше приходить чутка, що конунг Буризлав вступив до Гардарика з великим війском з силою дикого люду. Конунг Еймунд удавав, ніби про се нічого не знає й жадної чутки не чув; багато казали, що він не відважається бити ся з Буризлавом.

9. Еймунд вбив конунга Буризлава. Одного дня раненько Еймунд покликав свого родича Раїнара й ще десять чоловіків, сказав їм осідлати коней,

¹⁾ Турки, Турція є, мабуть, відгомон Торків, що з кінцем Х в. присуялися до руских границь і були союзниками Володимира в поході на Болгар; в Бліо-Куманах Сенковський бачив Біло-Куманів, термин невідомий; скоріше — се сполучені називали тієюже самою ордою: Половці-Кумани (порівн. форми Blawen, Plauei), але вони не виступають в інших жерелах так рано, з початку XI в. В літописі Святогорік біжить „в Печеніги“ (що виступають єго союзниками р. 1018 в Титара); Торки і Половці могли заступити в саєї їх місце в пізнійшій переказі (з 2-ої пол. XI в.).

і виїхало їх дванадцятих, не взявши більш нічого, всі інші зостались собі; в тим числі був Ісландець на ім'я Біорн, Кетик з Гарду, ще один на ім'я Аскель і двох Тордів; взяли ще одного коня без їздця, наладовавши збросю й тжею. Всі вбрані були купцями й поїхали кіньми, і ніхто не знав, з якої то причини вони поїхали, і яку штуку собі замислили. Вїхали в якийсь ліс, йшли ним цілій день, аж на ніч вийшли з ліса й прийшли до великого дерева, навколо була гарна поляна рівна. Еймунд каже: „тут спинимось; я дізناєсь що конунг Буризлав сю піч буде тут ночувати і стане шатрами.“ Обходячи дерево і поляну, зауважили, де найбільш вигідне місце для шатра. „Отут, каже Еймунд, стане табором конунг Буризлав; я чув, що він має звичай, як що можна, ставити своє шатро коло ліса, щоб мав куди тікати при потребі.“ Еймунд дав шнур чи канат (людям), велів приступити до дерева, що там стояло, а один мав вилізти на гіляки і обвязати їх шнуром. Так і зробили. Тоді нагнули дерево, так що гіляки доставали до землі, і так дерево перегнули аж до самого долу. „Се мені подобається дуже, сказав Еймунд, з сего можемо мати велику користь.“ Нарешті витягнули канати і привязали їх кінці. Се вони зробили до шостої години пополудню, і почувши, що вже військо конунга надходить, пішли до коней в ліс. Але бачили велику силу війска, гарний віз, окружений великою купою люду, а перед ним несли корогву. Попростували до ліса, вступили на поляну і, як догадався Еймунд, поставили шатро на вигоднішому місці, а всі вояки стали шатрами з обох боків по зовж ліса; так забавилися, аж стемніло. Шатро конунга було розкішне й майстерно зроблене, з чотирма відділами, в горі високий шпиль, і на кінці його золота куля з короговкою. А все що військо робило, бачили з ліса, та стояли нерухомо і мовчи. Як стемніло, засвітили світло в шатрах, з того догадались, що приberають ся до вечери. Конунг Еймунд і каже: „в нас мало їжи, се зло; отже піду в їх табор роздобути страви.“ Прибрав ся старцем, бороду цапину привязав і спераючись на дві палиці, йде в шатро конунга і випрошув їжи, звертаючись до всіх людей, заходив і в найближче шатро; здобувши багато їжи, подякував за неї й пішов з великим запасом страви з обозу. А там випивши й з'їви в смак, затихли. Тоді конунг Еймунд розділив своїх людей по половині: шістьох лишив в лісі, щоб стерегли коней і мали готових для наглої потреби, а сам з рештою пішов з лісу в обоз безпечно. Тут Еймунд каже: „Ротнвалльд (Rögnvalldr), Біорн і Ісландці — ідіть до дерева, що ми нагнули“, і дав кожному по сокірі, „ви, каже, вмієте добре вдаряти, от тепер треба, аби съте показались.“ Коли підійшли до того місця, де були привязані гіляки, конунг Еймунд сказав: „третій нехай стане тут, на стежці, що йде до поляни; він не має нічого чинити, тильки держати шнура і пустити, коли ми його потягнемо, держучи за другий кінець; і як все впорядкуємо, як треба нам, той кому я ту справу доручу, вдарить держальком сокіри по шнурі, а той, що тримає шнура, мусить уважати, чи він трясеться тому, що ми тягнемо, чи тому, що вдарено; і як даний буде знак, потрібний і важний для доброго виконання справи, той що тримає шнура, дасть знак; тоді гіляки дерева підрублять, і воно нагло і з силою двигнеться.“ Вони й зробили, як було сказано. Конунг Еймунд і Раїнар, разом з Біорном прийшли до шатра, зробили з шнурка петлю й ратищами наділи її на короговку, що була на шпилю конунгового шатра, і вхопилася вона за кульку; все се зробили потиху, по шатрах всіх міцно спали, втомлені дорогою та впившись з вечера. Зробивши се, понатягали за кінці шнури і умовились, що мають

робити. Конунг Еймунд підійшов близче до конунгового шатра, щоб бути поблизу, як єго піднімуть. Вдарили по шнурку, той хто держав, помітивши, що шнур задріжав, дає знак, щоб рубали. Підрубане дерево міцно й високо підскочило, і здерши з землі конунгове шатро, далеко закинуло в ліс, погасивши все світло, яке було в середині. Конунг Еймунд ще з вечера докладно зауважив, де в шатрі спав конунг, туди й кинувсь він і вбив нагло конунга й багато інших. Взявши голову конунга Буризлава, він з своїми людьми втікли в ліс, і не піймано їх: воїни Буризлава, що зостались живі, були перелякані з такого надзвичайного випадку. Конунг Еймунд з своїми людьми втікли кіньми й раненько приїхали до міста; прийшов до конунга Яризлава й оповівши єму про смерть конунга Буризлава, каже: „отсе, пане, єго голова, як що можеш пізнати.“ Конунг, побачивши голову, почервонів. А Еймунд каже: „отже ми, пане, з Норманами вчинили таке славне діло; ти ж споряди розкішний і поважний похорон своєму братови.“ Конунг Яризлав сказав на се: „дуже вишивидко зробили сю справу, що так мене діткнула; самі вже й похорон спорядіть. Але що ж єго військо тепер робитеме, як ти думаєш?“ Еймунд каже: „догадуюсь, що вони зберуться і будуть один на одного думати; бо вони не помітили нашого приходу; так спераючись і не вірячи один одному, поділившиесь, розійдуться вони; тому мало хто з їх, на мою думку, поклопочеться коло похорону конунга.“ Нормани рушили з міста і тією ж дорогою поїхали лісом, аж приїхали до табору: стало ся так, як догадувавсь конунг Еймунд: все військо Буризлава розійшлося, поділившиесь через суперечку. Конунг вийшов на полянку: тут лежало тіло конунга, всі його покинули; заходились вони коло похорону, приложили голову до тулуба й одвезли тіло до дому; і так багато дізналось про похорон Буризлава. Тоді весь народ присягнув Яризлаву, і так став одиноким конунгом над державою, що попереду в двох держали.¹⁾

10. Еймунд іде від Яризлава до єго брата. Минуло тим часом літо без ніякого значного вчинку, і удержане було незаплачено. Деякі нагадували конунгу тяжку смерть єго брата, казали що Нормани вже тепер уважають себе вищими від конунга. Як прийшов день платити гроші, Нормани пішли до конунгової спальні; конунг привітно їх прийняв і спітав ся, чого так рано хочуть? Конунг Еймунд відповів на се: „може бути, ти вже, пане, не потрібуюш нашої помочи, то заплати нам плату належно, совістно“. Конунг на те: „з причини вашого приходу сюди повстали важні справи.“ „То правда, пане, каже Еймунд, бо без нашої запомоги зістав ся б ти без панства, а що до смерти твого брата, то зроблено було то за твоїм дозволом.“ „Щож ви тепер задумуєте“, спітав конунг. „А чого б ти найбільше не хтів?“ питав Еймунд. Каже конунг: „сього не знаю.“ А Еймунд: „а я добре знаю; найбільше бити не хтів, щоб ми пішли до твого брата Вартилава, а ми до єго й ідемо, і єму всяку поміч дамо, а ти, пане, зоставайся здоров.“ З тим скоренько вийшли й пішли до кораблів, а ті вже зовсім були готові. Отсе пішли скоро й без моєї волі“, сказав конунг Яризлав. „Як би прийшлось тобі з Еймундом боротись, то мав би суперечника тяжкого“, промовила єго жінка. Конунг на те: „добре було б єго позбавитись.“ „Се треба б скорше, поки вони тобі ще не наростили сорому“, сказала жінка. По сїй мові вона з яром Ратнвальдом,

¹⁾ Оповідане про смерть Святополка — зразок тих хитрих штук, якими пішають ся наївно саги. Оборонці саги доводили, що се оповідане заслугує більшої віри, як літописне про те, що Святополк десь втік в західні землі й там пропав, але певне такий факт, як смерть Святополка в поході, був би на Русі відомий.

сином Ульфа, взявші небагато людей, попростили до кораблів Еймунда і Норманів, що стояли при березі. Прийшла звістка, що конунгова хоче говорити з Еймундом, Еймунд і каже: „не звіряйтесь, бо вона розумніша від свого чоловіка, та не можу її розмови відмовити.“ „То я піду з тобою“, каже Раїнар. „Не треба, відказав Еймунд, тут нема страху, з ними нема більшого числа, як у нас.“ Еймунд був в плаці з торочками і мав в руці меч; сіли на якомусь горбку глинцоватім, і конунгова з ярлом Раїнвальдом так близко сіли коло його, що майже на його одіжі седіли. Конунгова й каже: „отсе зло, що ви з конунгом так розійшлися; з охотою б взялась би до цього, щоб меж вами була згода, а не незгода.“ Тим часом і Еймунд і вона не давали рукам спокою: той розвязував торочки свого плаща, а та зняла рукавицю й підняла над головою. Еймунд зрозумів, що тут є підступ, і дійсно — вона намовила людей, щоб його вбили, і піднята рукавиця мала бути знаком. Ті скоро підбігли, але їх помітив Еймунд скоріше, ніж вони поспіли, і скоріше, ніж сподівались, підняв ся, лишивши плаща; і так його не могли впіймати. Побачивши се, Раїнар і люди з ним один по одному позбігали з кораблів на землю й хтіли вбити тих, що конунгова жінка наслала, але Еймунд сего не позволив, їх взяли й позкидали з того глиняного горба. Раїнар і каже: „тепер вже тебе, Еймунде, питати не будем, а їх з собою заберемо.“ „Се не випадає, відказав Еймунд, треба їх вільними відіслати, я так не хочу розірвати свою приязнь з конунговою.“ Так вона й пішла собі до дому, засмучена таким кінцем, а ті собі рушили на кораблях і не спиняючись в дорозі, прибули в панство конунга Вартилава й прийшли до нього. Конунг привітно їх прийняв і спітав, що чувати нового. Еймунд розповів все, як було, про початок тієї справи і про те, як пішли вони з панства Яризлава. „Щож ви тепер думаете робити?“ пита конунг. Еймунд відповів: „сказав я конунгу Яризлаву, що підем до тебе; бо думаю, що він хоче твоє панство зменьшити, як то брат з ним робив; — отже роздумай, пане, чи скочеш нас прийняти, чи відіслати, чи потрібуєш нашої помочі.“ „Чевно що я б хтів вашої помочі, сказав конунг, але скільки хочете собі?“ „Хочемо мати стільки, скільки мали у твого брата“, каже Еймунд. А король: „то, прошу, дай мені час сказати про се підданим, бо вони дають гроши, хоч видаватиму їх я.“ На се пристали, і конунг Вартилав, зібравши своїх, оповів їм, яка прийшла чутка за брата — конунга Яризлава, що замишляє на його панство; що прийшов конунг Еймунд, предлагаючи єму свою поміч і оборону. Ті дуже радили конунгу, щоб прийняв Норманів, і так запровадили між собою угоду, і конунг умовив ся, щоб Еймунд єму помогав порадою, а то з тої причини, що „я, каже, й не такий дотепний, як конунг Яризлав, а все таки брехуни поселяли меж вами незгоду, а я з вами буду мати часті наради, а все буду платити за умовою.“ І так пробували вони в великій честі і повазі у конунга.

11. Згода між братами Яризлавом і Вартилавом. Вийшло, що прийшли послі від конунга Яризлава і допевнялись у Вартилава сусідних з його краєм сел і міст. Дано про се знати Еймунду, а той на те: „ся справа, пане, в вашій волі.“ Конунг каже: „тепер так справа стоїть, що мусиш за умовою дати пораду.“ Еймунд на те: „мені здається ся, пане, що від зажерливого вовка тра сподіватись нападу; як се відступимо, ще більш зажадає; нехай послі йдуть здорові. Думаю що вони мій замір вгадають. А тобі скільки треба часу, щоб військо зтягнути?“ „Пів місяця“, каже конунг. „То зазнач місце, пане, каже Еймунд, де буде битва, і скажи, щоб послі се оповіли свому конун-

гови.“ Так і зробили, посли пішли; з обох боків військо готується до битви і приходять на назначене місце, на границі обох держав; стали табором і пробули на тім місці кілька ночей. Конунг Вартилав і каже: „що ж се ми даремно седимо? щоб нам побіду з рук не впустити!“ Еймунд єму на те: „лиши то мені! проволікати — се ще річ не найгірша; ще не прибула конунгова Інгігерда, а та в їх дає раду, хоч конунг є вождем війска, тому я постановив стерегтись.“ „Най буде, як хочеш“, каже конунг. Так сім ночей тримали військо на тім місці. Одної ночі була погода бурхлива і темрява густа; Еймунд і Раїнар вийшли з війска, так що ніхто не знав, і пішли в ліс поза табор Яризлава і там сіли коло якоєсь стежки. Конунг Еймунд каже: „сю стежкою їдуть їздці конунга Яризлава; як би я хотів сковатись, то пішов би сюдою, та трохи побудем ще тут; поседівши якийсь час, каже конунг Еймунд: „дарма тут седіти“, і почули далі гук від їздців, і між їх голос жіночий; дивлять ся: один чоловік їде попереду жінки, а другий — позаду. Конунг Еймунд каже: „отсе, як бачу, їде конунгова; станьмо по обох боках стежки, і як надідуть, вразіть коня, що їде конунгова, а ти Раїнаре, хапай її саму“. І вони їхали собі безпечно, аж кінь впав мертвий, а королева зникла; один казав, що бачив, як постать чоловіча перескочила через стежку, але йти до конунга не відважались, не знаючи, чи то люде, чи духи то вчинили; отже потай до дому вернулись і жили тихо. Королева ж до товаришів каже: „ви, Нормани, не перестаєте мене ображати.“ А Еймунд: „тобі, пані, в нас буде добре, тільки не знаю, чи прийдеться тобі коли побачити свого конунга.“ Після цього вернулись до конунга Вартилава й дали знати, що є королева; той дуже з цього зрадів і сам її стеріг. Другого дня рано королева покликала конунга Еймунда; як прийшов він, каже: „найкраще буде нам вчинити згоду, я буду посередницею, тільки кажу наперед, що більше буду сприяти конунгу Яризлаву.“ Конунг Еймунд відповів: „сю справу має рішати конунг.“ „Але твій вплив найбільше значить“, каже вона. Тоді Еймунд пішов до Вартилава й питає, чи склоняє мати королеву посередницею між собою? „То здається мені для нас некористним, тим більше, що вона ж грозила ся зменчити мій пай.“ Еймунд питає: „чи будеш задоволений, як заховаєш те, що попереду мав?“ „А вже“, каже конунг. „Ну то мені здається ся несправедливим судом, сказав Еймунд, як твій пай не побільшить ся; бо тобі по браті однаковий належить спадок, що й єму.“ „Як ти хочеш її посередництва, то нехай так і буде“, каже конунг. Конунг Еймунд сповістив королеву, що прийнято її за посередницю між конунгами. „Так се сталося за твоєю радою, каже вона, і певне ти вже знаєш, як би з найменьшою шкодою могло випасти, і який суд мусить бути.“ „Я не радив такого, щоб тобі честь відбирано“, сказав Еймунд. Засурмили, щоб зійти ся; оголошено, що королева Інгігерда має говорити з конунгами і їх війском; війска зійшлися і побачили Інгігерду в полку конунга Еймунда і Норманів. В імени конунга Вартилава предложено, щоб була запроваджена згода за розсудом королеви. Вона призначила конунгу Яризлаву найліпшу частину Гардарика, себто Голмгард; Вартилаву — другу по ній що до доброти, себто Кену гард з податками й доходами, а ся частина була в два рази більше, ніж він мав попереду; а Палтеску з приналежими округами призначила конунгу Еймунду, щоб він там був конунгом і мав всі доходи з маєтностей, що належали до того панства, в цілості; „бо не хочемо, каже, єго з Гардарика видалити; як що конунг Еймунд лишить спадкоємців, вони по єго смерті візьмуть в спадок сю частину держави; а як вмераючи, не

зоставить сина, то ся частина перейде до братів; конунг Еймунд має глядіти оборони цілого Гардарика в імені братів, а ті будуть єму помагати своїм війском і своєю властю; конунг Яризлав нехай править Гардариком, ярл Раїнвальд, як і раніше, нехай держить Альдейгуборг.“ Таку згоду і розділ держави ухвалив і затвердив весь народ, з тим що конунг Еймунд і королева Інгігерда всі трудні процеси мали своїм судом рішати.¹⁾ Після сего кождий вернувсь в свій край. Конунг Вартилав по тому прожив не більш трьох літ, захорував і вмер; тішив ся він великою любовию люду. Після єго смерти взяв державу єго конунг Яризлав і сам один правив обома панствами. Конунг Еймунд правив своїм краєм, але не дожив до старости; вмер від хороби без щадку; смерть єго була дуже прикра всему народу, бо в Гардарику з чужинців не було нікого мудрішого від Еймунда; і ворожі напади не непокоїли Гардарика, поки він в імені конунга Яризлава глядів оборони держави. За-хорувавши, конунг Еймунд віддав своє панство товарищу Раїннару, бо єгоуважав найбільш відповідним до того; се стало ся за дозволом конунга Яризлава і королеви Інгігерди. Раїнвальд, син Ульва, був ярлом в Альдейгуборгу, вони були з королевою Інгігердою в перших; то був такоже славний князь, платив дань конунгу Яризлаву і дожив до дуже великого віку. Як Олав Св., син Гаральда, був в Гардарику, пробував у Раїнвальда, сина Ульва, і була меж ними велика приязнь: бо всі значні люди дуже поважали Олава, як він там пробував, але найбільше ярл Раїнвальд і королева Інгігерда, бо ся любила ся потай з конунгом Олавом.²⁾

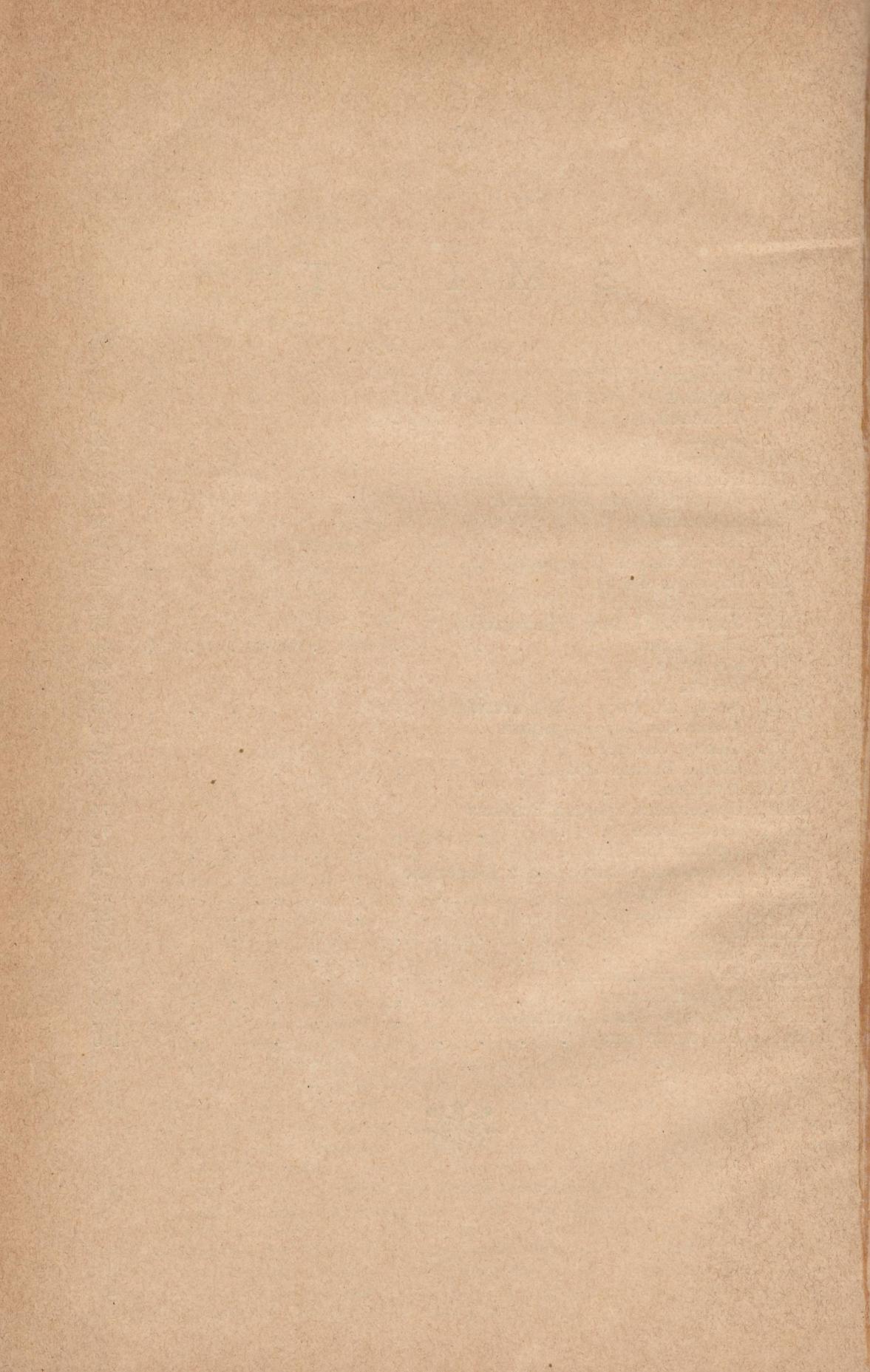
1) Очевидно, маємо тут оповідане про боротьбу Брячислава з Ярославом, росказану дуже коротко в літописі під р. 1021. Брячислав, як Ярослав був в Київі, напав і пограбував Новгород, Ярослав за сім днів поспів з Київ, догнав єго і побив на р. Судомири. Літопись представляє ініціатором сеєї війни Брячислава, і дуже правдоподібно, що в тогочаснім розруху на Русі хтів і Брячислав попробувати щастя, як слідом за ним попробував Метислав. Сага представляє се инакше; цілком невірна звістка її, що Брячислав дістав Київ, за те правдоподібно, що він з Ярославом запровадили якусь угода, і Брячислав, як бачимо з літописи, зістав ся при своїй Полоцькій землі. Оповідане саги, що Ярослав зістав ся в Новгороді, може має своїм жерелом те, що як оповідає літопись, після битви Листвинської (1024 р.) Ярослав жив якийсь час в Новгороді, в Київі маточи своїх мужів, а сам „не смъяше в Кыевъ ити, донележе смиристася“ з Метислава, що мало статись 1026 р. (Іпат. с. 104). Як се припустити, то мали би дату, коли кінчилися діяльності Еймунда на Русі — десь 1025—6 р. Смерть Брячислава літопись кладе під р. 1044, і по нім став князем син Всеслав. Так само не варта віри звістка, що Еймунд князював в Полоцьку — міг дійсно седіти десь посадником княжим якийсь час як і Раїнвальд, се можливо. Взагалі роль Еймунда на Русі побільшена дуже, се певно; як би він дійсно був такий factotum на Русі, то не пройшло б єго імя без сліду в жерелах руских; се побільшене, звичайне в сагах.

2) Сага за Олава Св. (в Геймскрінлі) оповідає, що Олав сватав Інгігерду і вона любила єго, але батько її був сердитий на Олава Св. і видав за Ярослава; сага каже, що Ярослав прийняв Олава, що втратив був своє королівство, дуже ласково і дав єму край Вулгарию (Болгарію, що не належала до Рускої держави), частину Гардарика, і вмовляв єго й надальше зостатись.

З М И С Т.

	Стор.
I. Геродот	1
II. Гіппократ	6
III. Страбон	7
IV. Птолемей	9
V. Йордан	10
VI. Прокопій	13
VII. Житие Георгия Амастридского	15
VIII. Житие Стефана Сурожского	17
IX. Пруденцій	18
X. Ібн-Хардадбег	19
XI. Аль-Баладури (і Табари)	21
XII. Патріарх Фотий	—
XIII. Аль-Джайгани	34
XIV. Умови кн. Олега з Византиєю	35
XV. Ібн-Фадлан	40
XVI. Ібн-Дусте	46
XVII. Масуди	49
XVIII. Умова кн. Ігоря з Византиєю	55
XIX. Костянтин Порфирородний	60
XX. Симеон Логоtet	69
XXI. Житие Василя Нового	71
XXII. Ліудпранд	73
XXIII. Продовжене хроніки Регіона	74
XXIV. Каган Іосиф	75
XXV. Ібрагим ібн-Якуб	77
XXVI. Умова кн. Святослава з Византиєю	78
XXVII. Ібн-Хаукаль	79
XXVIII. Лев Диякон	81
XXIX. Бруно	93
XXX. Титмар	95
XXXI. Ях'я Антиохійский	98
XXXII. Георгий Кедрин	100
XXXIII. Сага про Олава Тригвасона	102
XXXIV. Еймундова сага	109

B-1021

Продається в книгарні Наукового Товариства імені Шевченка,
Львів, ул. Академічна ч. 8.

Ціна 1 зр. в. а.

2,50 руб

B1021
~~сп.~~

1994

B 1.021